

Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ χαρακτήρας τῶν δημοσιευομένων ἐκθέσεων τῶν ἀνασκαφῶν εἶναι προσωρινός. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς μελέτης καὶ τῆς ὀριστικῆς δημοσίευσης τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς.

Ἀπαγορεύεται ἡ μερικὴ ἢ ὀλικὴ ἀναδημοσίευση χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Συμβουλίου.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 2007

ΤΟΜΟΣ 54 (2007)

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία
Πανεπιστημίου 22, 106 72
FAX 210 3644996, τηλ. 210 3609689
secr@archetai.gr – www.archetai.gr

ISSN 0570-6211

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης
Ἐλευθερία Κονδυλάκη Κόντου

Προοίμιον

Γιὰ τὴ χρονιά πὺ πέρασε, τὸ 2007, εἴχαμε ἐλπίσει καὶ εἴχαμε εὐχηθεῖ νὰ ἦταν αἴσια. Τὰ πράγματα διέψευσαν αὐτὲς τὶς ἐλπίδες. Ἀντίθετα μάλιστα, τὰ ὅσα συνέβησαν δημιούργησαν πληγὲς πὺ ἄφησαν σημάδια στὸν τόπο, σημάδια στὴ φύση πὺ μᾶς ἔχει δοθεῖ καὶ σημάδια στὸ πνεῦμα καὶ στὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ὅτι τὰ ξεχᾶμε ἢ τὰ ἀπωθοῦμε στὸ βάθος τῆς συνειδήσεώς μας δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουν, ὅτι δὲν μᾶς ἐπηρεάζουν καὶ ὅτι δὲν ἔχουν συνέπειες. Ἀποτελοῦν μέρος τῆς ζωῆς μας πὺ πέρασε καὶ φορτίο μόνιμο στὴν πορεία μας.

Ἄλλὰ μαζί μὲ τὰ πολὺ μεγάλα γεγονότα καὶ ζητήματα τοῦ 2007 πὺ γνωρίζετε, ὑπάρχουν καὶ τὰ ἄλλα, τῶν προσωπικῶν ἐνδιαφερόντων, πὺ μᾶς συγκεντρώνουν. Γιὰ μερικὰ θὰ κάνω σύντομες μνεῖες στὸ τέλος τῆς ὁμιλίας μου. Τώρα γυρίζω στὸ πρῶτο καθῆκον μου, νὰ μνημονεύσω ἐκείνους πὺ μᾶς ἄφησαν κατὰ τὸ 2007.

Ὁ Ἐλπιδοφόρος Παπαντωνίου (1911 - 6.1.2007), ἀπὸ τὴν Ἀντιμάχεια τῆς Κῶ, ὑπῆρξε διακεκριμένος ἰατρός, μὲ

σπουδές στην Ελλάδα και στις ΗΠΑ. Υπηρέτησε στον Ευαγγελισμό, έλαβε μέρος στον Άλβανικό πόλεμο ως έθελοντής Δωδεκανήσιος έφεδρος αξιωματικός και προσέφερε, κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων, πολύτιμες υπηρεσίες για τις όποιες ή Πολιτεία τον έτιμησε.

Οί ανθρωπιστικές του τάσεις – με την έννοια του λογίου – εκδηλώθηκαν με την ίδρυση και πλουτισμό βιβλιοθήκης στην Αντιμάχεια καθώς και πινακοθήκης με έργα τέχνης που προσέφερε ο ίδιος. Έκδηλώθηκε ακόμη με τη συγγραφή ιστορικών μελετών με θέματα από τα Δωδεκάνησα. Τήν ιατρική του προσφορά τήν είδαμε πρώτα στον πόλεμο τής Άλβανίας και τήν κατόπιν δράση του τήν μαρτυρούν οί όμότεχοί του και όλοι όσοι τον γνώρισαν.

Ή Θάλεια Λαζαρίδου (1918-9.1.2007) φιλόλογος, διέτέλεσε καθηγήτρια και λυκειάρχης στη Μέση Έκπαίδευση. Ήταν σύζυγος του άειμνήστου Έφορου των Άρχαιοτήτων και Γενικοῦ Έπιθεωρητοῦ Άρχαιοτήτων Δημητρίου Λαζαρίδη, και έταῖρος μας από τὸ 1988.

Ο Ό Ηλίας Κόλλιας (27.6.1936 - 9.1.2007) από τὸν Πειραιά, έγινε Έφορος των Βυζαντινῶν Άρχαιοτήτων τὸ 1978 και τὸν υπηρεσιακό του βίο τὸν διήνυσε στη Δωδεκάνησο με ἔδρα τήν Ρόδο, όπου ανέπτυξε πολλαπλή ἐπιστημονική δραστηριότητα με ἀνασκαφές, ἀναστηλώσεις και δημιουργία μουσείων. Στο ἔργο του ξεχωρίζει τὸ μεσαιωνικό μουσεῖο τής Ρόδου στὸ ἀνακατασκευασμένο ἀπὸ τοὺς Ἴταλοὺς παλάτι τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου. Ἰδιαίτερη φροντίδα ἔδειξε για τὶς ἐρειπωμένες και παραμορφωμένες ἐκκλησίες τής μεσαιωνικῆς Ρόδου τὶς όποιες ἀναστήλωσε και ἀποκατέστησε ὡς μνημεῖα. Οί πολλές μελέτες του ἀφοροῦν μνημεῖα τής Ρόδου και τῶν ἄλλων νησιῶν τής Δωδεκανήσου.

Παλαιότατος και ἀγαπητὸς έταῖρος ἦταν ὁ Νικόλαος Μπουφίδης ἀπὸ τήν Ἀθήνα (1914 - 13.1.2007). Διετέλεσε

ἔκτακτος ἔμμισθος Ἐπιμελητὴς τῆς Αἰγυπτιακῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἀπὸ τὸ 1937 καὶ Φροντιστὴς τῆς ἴδιας Συλλογῆς ἀπὸ τὸ 1942. Οἱ μελέτες του γιὰ σημαντικὰ μνημεῖα τῆς Αἰγυπτιακῆς Συλλογῆς ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἀπὸ τίς λίγες Ἑλλήνων σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα γιὰ θέματα αἰγυπτιακῆς ἀρχαιολογίας.

Ἡ Ἑλένη Κούκου (1921 - 5.3.2007), ἀπὸ τὴν Ἑρεσὸ τῆς Λέσβου, ὑπῆρξε σημαντικὴ προσωπικότης τῆς νεοελληνικῆς ἱστοριογραφίας. Καθηγήτρια στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν εἶχε γράψει πλῆθος μελετῶν γιὰ ζητήματα μεταβυζαντινῆς καὶ νεώτερης ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἰδιαίτερα εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ τὸν βίο, τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια καὶ τὰ μεγάλα ἔργα της ποὺ τοῦ ἀφιέρωσε εἶναι καρπὸς πολύμοχθων ἐρευνῶν καὶ θαυμασμοῦ γιὰ τὸν πρῶτο Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ *Peter Marshall Fraser* (1918 - 15.9.2007), Ἐπίτιμος Ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας ἦλθε ἐπίσημως στὴν Ἑλλάδα τὸ 1945 ὡς μαθητὴς τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Ἀλλὰ δὲν ἦταν αὐτὴ ἡ πρώτη του ἔλευση στὴν Ἑλλάδα. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1943 λοχαγὸς σὲ μονάδα κομμάντος μὲ τὸ ὄνομα *Δύναμις 133* ἔπεσε μὲ ἀλεξίπτωτο στὴν Πελοπόννησο καὶ ἐπὶ ἓνα χρόνο κυκλοφοροῦσε ἐκεῖ μυστικὰ κινδυνεύοντας κάθε στιγμή. Ἐκπλήρωσε τὴν ἀποστολὴ του, διέφυγε στὴν Ἰταλία ὅπου ἤδη εἶχαν πατήσει οἱ σύμμαχοι καὶ πολὺ σύντομα ἔπεσε πάλι μὲ ἀλεξίπτωτο στὴ Ρούμελη, κοντὰ στὴ Λαμία. Ἀποστρατεύτηκε τὸ 1945 καὶ ἀπὸ τότε ἀφιερῶθηκε στὴν ἐπιστήμη, τὴν ἀρχαιολογία καὶ τὴν ἀρχαία ἱστορία. Μᾶς χάρισε ἐξαιρετικὰ ἔργα, ὅπως τὰ βιβλία του γιὰ τίς στῆλες τῆς Βοιωτίας (*Boeotian and West Greek Tombstones*, 1957) καὶ γιὰ τίς ἐπιγραφές τῆς Σαμοθράκης (*Samothrace, The Inscriptions on Stone*, 1960). Ἀκολούθησαν ἡ τρίτομη *Πτολεμαϊκὴ Ἀλεξάνδρεια* (*Ptolemaic Alexandria*,

1972), *Οἱ πόλεις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου* (*Cities of Alexander the Great*, 1996), καὶ παραλείποντας ἄλλα βιβλία καὶ μικρότερες μελέτες, μνημονεύω τὸ ὑπὸ τὴν ἔμπνευση, καθοδήγηση καὶ συμβολή του ἔκδοση τοῦ μνημειώδους πεντάτομου μέχρι στιγμῆς *Λεξικοῦ τῶν ἑλληνικῶν κυρίων ὀνομάτων* (*A Lexicon of Greek Proper Names*), τοῦ ὁποίου ὁ πρῶτος τόμος ἐκδόθηκε τὸ 1987, πρὶν ἀπὸ 20 χρόνια. Ὁ Peter M. Fraser ὑπῆρξε γνήσιος ἐπιστήμων, φίλος τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ φίλος τῆς Ἑταιρείας.

Ὁ ἐπίτιμος Σύμβουλος τῆς Ἑταιρείας *Henri Metzger* (19.8.1912 - 2.10.2007), ὑπῆρξε ἑλληνιστῆς καὶ ἀρχαιολόγος γεννημένος στὴ La Tronche (Isère) τῆς Γαλλίας. Σπούδασε στὴν *École Normale Supérieure* καὶ διετέλεσε μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν πρὶν καὶ μετὰ τὸν πόλεμο (1938/39, 1940/45) ὡς καὶ διευθυντῆς τοῦ Γαλλικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1975-1980). Ἀσχολήθηκε εἰδικῶς μὲ τὴν εἰκονογραφία τῆς ἀττικῆς κεραμικῆς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος καὶ δίδαξε ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Τέχνης ἐπὶ δεκαετίες στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Lyon ὅπου εἶχα τὴν τύχη νὰ ἀκούσω τὰ μαθήματά του. Ὡς διευθυντῆς ἐπίσης γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς στὴ Μικρὰ Ἀσία (Ξάνθος, Λητῶν) δημοσίευσε σημαντικὲς δημοσιεύσεις.

Ἡ *Πόπη (Καλλιόπη) Ζώρα* (24.1.1924 - 27.10.2007), ἐπίτιμη διευθύντρια τοῦ Μουσείου Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης, γεννημένη στὴν Ἀνδρίτσαινα, ὑπῆρξε πρωτοπόρος στὴν ἔρευνα, τὴ διάσωση καὶ τὴν προβολὴ τῶν μνημείων τοῦ νεοελληνικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ 1956 ἀνέλαβε τὴ διεύθυνση τοῦ τότε ὀνομαζομένου *Ἐθνικοῦ Μουσείου Κοσμητικῶν Τεχνῶν* καὶ μέσα στὰ χρόνια τὸ ἀναμόρφωσε ἐκ βάθρων, τοῦ ἔδωσε ἐπιστημονικὴ ὑπόσταση καὶ τὸ πλούτισε. Τὸ 1973 τὸ Μουσεῖο μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ Τζαμί στὸ Μοναστηράκι, στὴν ὁδὸ Κυδα-

θηναίων, όπου βρίσκεται σήμερα ως *Μουσείο Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης* καὶ στὸ Τζαμί ἐκτέθηκε ἡ Συλλογὴ Λαϊκῆς Κεραμεικῆς τοῦ Βασίλη Κυριαζόπουλου. Ἔως τὸ 1981, ποὺ ἡ Πόπη Ζώρα ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν κρατικὴ Ὑπηρεσία, εἶχε ἐπιτελέσει σημαντικὸ ἔργο μὲ περιοδικές ἐκθέσεις, συνέδρια, διδασκαλία καὶ συγγραφὴ ἔργων γιὰ τὴν ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη, σημαντικότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ *Κεντήματα καὶ Κοσμήματα τῆς Ἑλληνικῆς φορεσιᾶς καὶ ἡ Λαϊκὴ Τέχνη*.

Για νὰ ὀλοκληρώσω ὅσα ἀφοροῦν τοὺς ἐταίρους καὶ τοὺς φίλους τῆς Ἑταιρείας, μνημονεύω ὅτι ὁ Παναγιώτης Βελισσαρίου, ὁ ὁποῖος ἔφυγε στὶς 27 Αὐγούστου 2006, μὲ ἰδιόχειρη διαθήκη του κληροδότησε τὸ σπίτι του στὸ Μοσχάτο στὴν Ἑταιρεία ὡς καὶ τὴ βιβλιοθήκη του. Τὴν ἡμέρα τῆς συμπλήρωσης ἑνὸς χρόνου ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Παναγιώτη Βελισσαρίου ἡ φωτιὰ τῆς Πελοποννήσου πυρπόλησε τὸ ἄλλο του σπίτι στὴν Ποταμιὰ τῆς Μεγαλοπόλεως. Καταστράφηκε ὀλόκληρη ἡ ἐκεῖ βιβλιοθήκη του καί, τὸ χειρότερο, τὸ ἀρχεῖο του καὶ τὸ ὕλικὸ τῆς μελέτης του γιὰ τὴ Βασιλικὴ τοῦ Λεχαίου.

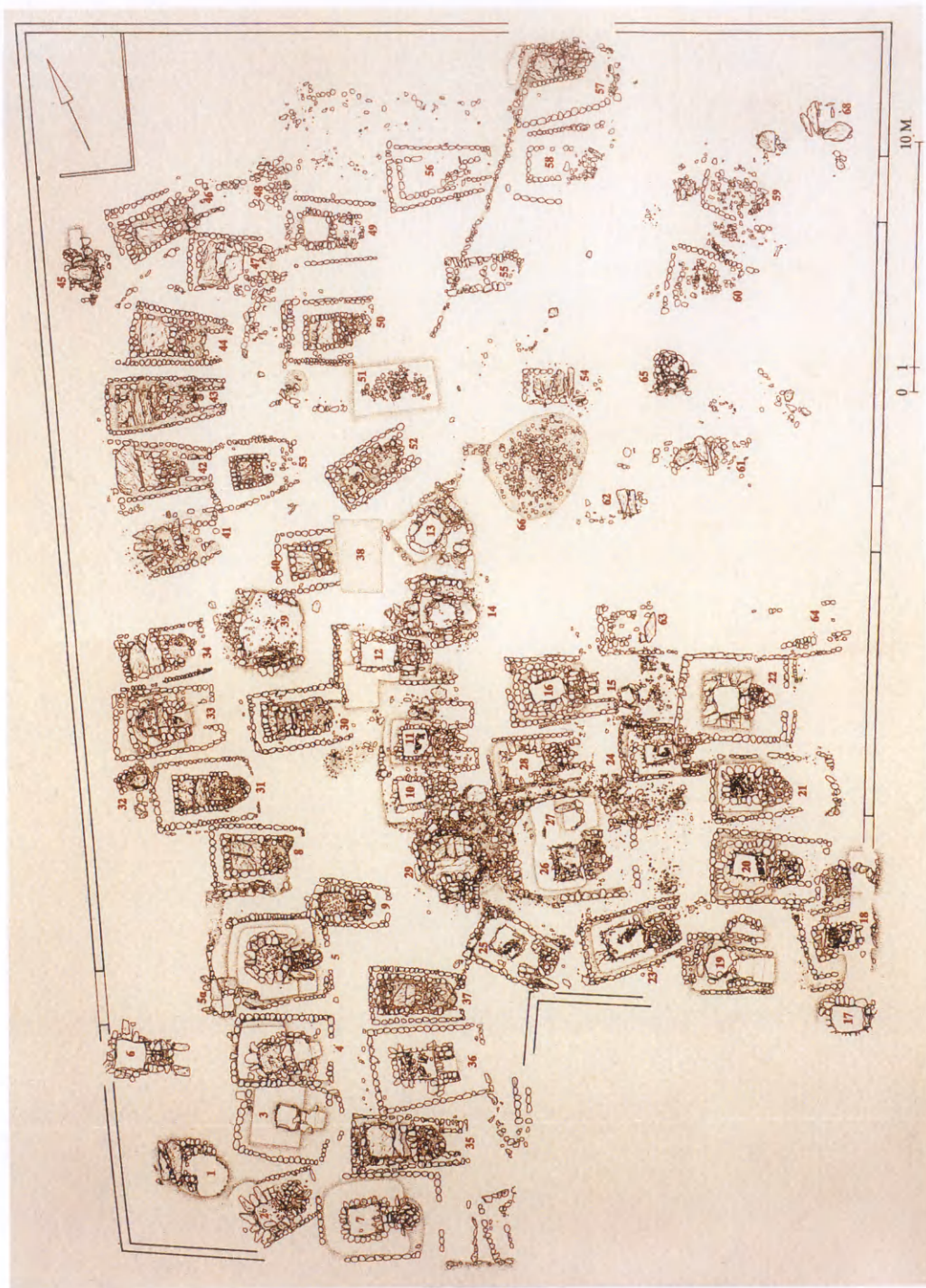
Κλείνω τὸ προοίμιο τῆς ἐκθεσῆς μου μὲ μιὰ εὐχάριστη εἶδηση. Ὁ γνωστὸς φιλότεχνος κ. Δημήτριος Τσάμης δώρησε στὴν Ἑταιρεία ἕνα μεγάλο χρηματικὸ ποσὸν τοῦ ὁποῖου τὰ εἰσοδήματα θὰ χρησιμοποιοῦνται γιὰ δημοσιεύσεις. Τὸ Συμβούλιο αἰσθάνεται ὅτι τὸ ἔργο του ἀναγνωρίζεται ὅταν βοηθεῖται στὴ συνέχισή του.

Ἀνασκαφές

Στὸ Τσέπι τοῦ Μαραθῶνος ἡ καθηγήτρια κυρία Μαρία Παντελίδου Γκόφα συνέχισε τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἐκεῖ Πρωτοελλαδικοῦ νεκροταφείου (εἰκ. 1).

1. ΜΑΡΑΘΩΝ. ΤΣΕΠΙ

Στὸ ἀνώτατο μέρος τοῦ τάφου 41, ποὺ βρίσκεται δυτικῶς τοῦ ἀποθέτου, βρέθηκαν τοποθετημένες μεγάλες πέτρες ποὺ κάλυπταν τὸν λάκκο. Στὸ χεῖλος του, περιφερειακῶς ὑπῆρχαν στρωμένες πλάκες (εἰκ. 2). Διαπιστώθηκε ὅτι ἡ μεγάλη καλυπτήρια πλάκα εἶχε θραυσθεῖ πρὶν γίνεи οἰαδήποτε ταφή (εἰκ. 3) καὶ ὅτι ὁ τάφος εἶχε μείνει ἀχρησιμοποίητος, πράγμα ποὺ ἐπέτρεψε τὴν πλήρη μελέτη τῆς ἀρχικῆς κατασκευῆς ποὺ δὲν εἶναι δυνατὴ σὲ ἄλλους τάφους ποὺ ὑφίστανται ἐπεμβάσεις ἀπὸ τίς συνεχεῖς ταφές. Ὁ τάφος λοιπὸν κατασκευαζόταν ἕως τὸ κάλυμμά του καὶ ὀλοκληρωνόταν μὲ τὴν πλάκα ποὺ ἔκλεινε τὴν εἴσοδο. Τὸ πρόθυρο ἔμενε ἀνοιχτό, χωρὶς τὸν ἐντὸς του λιθοσωρὸ καὶ χωρὶς τὴν προσθήκη τῶν δύο ἐξωτερικῶν στηλῶν.

1 Μαραθών. Τὸ Πρωτογεωμετρικὸ νεκροταφεῖο. Γενικὸ τοπογραφικὸ σχέδιο.

2 Ὁ τάφος 41 ἄσκαφος ἀπὸ Α.

3 Τάφος 41. Ἡ καλυπτῆρια πλάκα σπασμένη καὶ πεσμένη μέσα στὸν λάκκο. Ἀριστερὰ τὸ ἀνώφλι καὶ πέτρες τῆς ἀνωδομῆς.

4 Ὁ τάφος 42 ἄσκαφος, ἀπὸ Α.

Ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ γνώση τῶν ταφικῶν ἐθίμων παρουσιάζει ὁ τάφος 42 (εἰκ. 4). Κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν κατασκευὴ εἶναι ὅπως οἱ ἄλλοι λακκοειδεῖς τάφοι τοῦ Τσέπι: πρόθυρο, λιθωρὸς ἔμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο, λάκκος μὲ τοιχώματα κτιστά, καλύπτεται μὲ δύο πολὺ μεγάλες πλάκες καὶ ἐπάνω σ' αὐτὲς σχηματίζεται ὑπέργειο ὀρθογώνιο ἐπίπεδο.

Ὁ λάκκος τοῦ τάφου περιεῖχε μεγάλο ἀριθμὸ ὀστῶν, τὰ ὅποια εἶχαν σπρωχθεῖ πρὸς τὸ δυτικὸ ἄκρο, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν εἴσοδο. Πολλὰ ἦταν ἐπίσης τὰ κρανία, ὅλα σχεδὸν σπασμένα, τὰ περισσότερα τεμαχισμένα καὶ συγκεντρωμένα κατὰ συστάδες στὶς πλευρὲς τοῦ λάκκου. Τίποτα δὲν θύμιζε τὴν ἀπόθεση μὲ τάξη καὶ φροντίδα, πὺ γνωρίζουμε ἀπὸ τάφους τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ νεκροταφείου.

5 Ὁ σκελετός τοῦ τελευταίου νεκροῦ σκεπασμένος μέ βότσαλα, ἀπό Β.

Στό ἀνατολικό τμήμα τοῦ λάκκου, χαμηλά, ἡ ἐπίχωση ἕως τὸ κατώφλι του ἦταν καθαρή. Στό ἐπίπεδο αὐτό, ἐμπρός ἀπό τὴν εἴσοδο, βρέθηκε ὁ σκελετός τοῦ τελευταίου νεκροῦ καὶ ἐπάνω του ὑπῆρχαν ριγμένα βότσαλα καὶ λίγα ὄστρακα (εἰκ. 5). Τοῦ κρανίου εἶχε ἀνασηκωθεί ἡ ἄνω σιαγόνα καὶ μέσα στοῦ στόμα, προφανῶς μετὰ τὴ διάλυση τῶν σαρκῶν, εἶχε τοποθετηθεῖ πέτρα μήκους 0.10 μ. Ἐπάνω στοῦ στέρνο τοῦ νεκροῦ βρέθηκαν συγκεντρωμένα τρία κρανία μαζί μέ μεγάλα ὄστα, πού προέρχονταν ἀπό ἀνακομιδῆ (εἰκ. 6)· τὸ ἕνα κρανίον εἶχε ἐπὶ τόπου κτυπηθεῖ καὶ συνθλιβεῖ, ἴσως μέ πέτρα πού βρέθηκε δίπλα του, τὸ δεύτερο ἔφερε κυκλικὴ ὀπή, καὶ μόνον τὸ τρίτον ἦταν ἀπείρακτο. Δίπλα στοῦ κρανίου αὐτοῦ εἶχε ἀποτεθεῖ ἕνα μικρότατο σφαιρικό ἀγγεῖο. Ἐνα κτέρισμα τοῦ τάφου πού βρέθηκε κάτω ἀπὸ

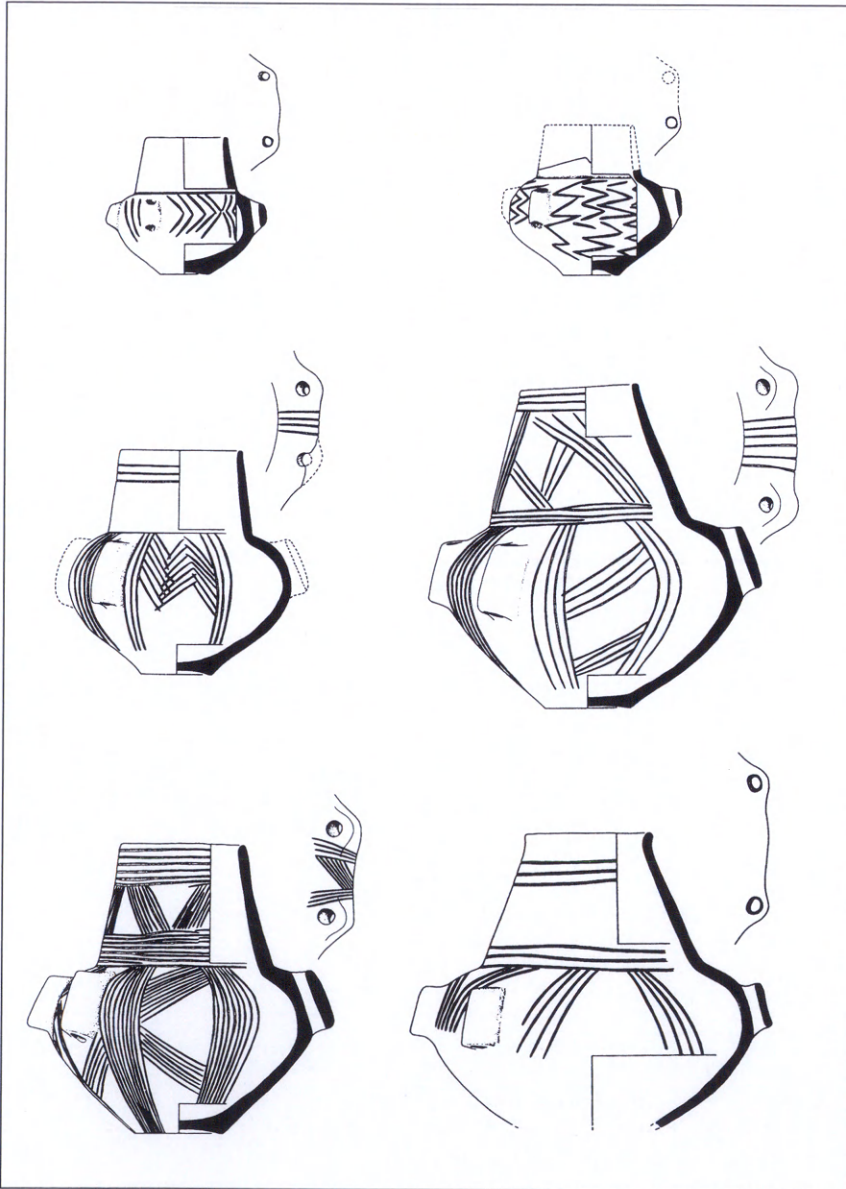
6 Ἀνακομιδὴ κρανίων ἐπάνω στὸν τελευταῖο νεκρὸ. Ἀριστερὰ τὸ κρανίον τοῦ τελευταίου νεκροῦ, ἀπὸ Α.

7 Σφαιρικό ἀγγεῖο.

8 Καρποδοχεῖο.

ὅλα τὰ ὄστὰ ἦταν ἕνας μικρότατος ἀμφορέας μὲ ἐγγάρακτη διακόσμηση. Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς συμφωνοῦν μὲ ἐκεῖνες πού ἔγιναν τὸ 2006 στοὺς τάφους 45 καὶ 68 καὶ μᾶς ἀποκαλύπτουν ὅτι σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ρίχνονταν στὰ ὄστὰ τῶν νεκρῶν ἀλλὰ ὄχι στὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ πέτρες καὶ συνέτριβαν τὰ κρανία.

Δυτικῶς τοῦ ἀποθέτου 39, πίσω (νοτίως) τοῦ τάφου 41 ἀνοίχθηκε τάφος πλάτους 1.30 μ., γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἡ τυχὸν σχέση τοῦ ἀποθέτου μὲ τόπο γεμάτο μαῦρα χρώματα καὶ στάχτες ὅπου εἶναι πιθανὸν νὰ βρίσκεται ἡ πυρὰ τῶν νεκρικῶν τελετῶν. Ἡ ἔρευνα δὲν μπόρεσε νὰ ὀλοκληρωθεῖ γιατί ἐμποδίζεται ἀπὸ τὸν ὑπερκείμενο διάδρομο ἐπισκεπτῶν, πού ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νεκροταφείου μόλις 1.20 - 1.40 μ.

Γιὰ ὄγδοο χρόνο συνεχίστηκε ἡ συγκόλληση καὶ συντήρηση τῆς κεραμεικῆς τοῦ ἀποθέτου. Συγκολλήθηκαν ὅλοι, ὡς πιστεύεται, οἱ ἀμφορίσκοι καθὼς καὶ τὸ πλεῖστον τῶν σφαιρικῶν ἀγγείων πολυτελείας, πού φέρουν γραπτὴ ἢ πλαστικὴ διακόσμηση (εἰκ. 7). Οἱ ἀμφορίσκοι εἶναι ἕως τώρα 85 καὶ παρουσιάζουν μεγάλῃ ποικιλία σὲ μεγέθη καὶ περιγράμματα. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ 45 εἶναι ἐγγάρακτοι καὶ τὰ θέματά τους παραλλάσσουν κατὰ στρώματα (εἰκ. 9).

Ἀνάμεσα στὰ μέχρι τώρα 450 συγκολλημένα ἀγγεῖα τοῦ ἀποθέτου παρουσιάσθηκαν νέες παραλλαγές σχημάτων, ὅπως τὸ καρποδοχεῖο μὲ γάστρα κλειστοῦ σκύφου (εἰκ. 8) καὶ τὸ βαθὺ κωνικὸ ποτήρι, ἀπὸ τὸ ὁποῖο μέχρι τώρα γνωρίζαμε μόνο τὴν παχειά, συμπαγὴ βάση.

Ἡ μελέτη τῆς κεραμεικῆς αὐτῆς παρουσιάζει οὐσιαστικὰ τυπολογικὰ καὶ θεματολογικὰ στοιχεῖα, πού ὀδηγοῦν στὴ χρονολόγηση τοῦ εὐρήματος σὲ ἀρχαιότερη φάση, στὴ Χαλκολιθικὴ ἐποχὴ, λίγο πρὸ τοῦ 3200 π.Χ.

Στή Σκάλα Ὁρωποῦ συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφή δυτικά τῆς σημερινῆς πόλης στὸν χῶρο τοῦ οἰκισμοῦ τῶν γεωμετρικῶν καὶ ἀρχαίκων χρόνων, ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Ἀλέξανδρο Μαζαράκη Αἰνιάνα (εἰκ. 12α). Ἡ ἀνασκαφή ἔγινε μὲ τὸ σύστημα τῶν τετραγώνων στὰ ὁποῖα ἔχει διαιρεθεῖ ἡ πρὸς ἔρευνα περιοχή. Ἐρευνήθηκαν πέντε τετράγωνα. Καὶ στὰ πέντε ἀπαντήθηκαν καλὰ διατηρημένα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῶν γεωμετρικῶν καὶ ἀρχαίκων χρόνων (εἰκ. 10, 11, 12). Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἓνα ἀψιδωτὸ οἰκοδόμημα (ΑΒ΄) τῶν ὑστερογεωμετρικῶν χρόνων (εἰκ. 13-14). Τὸ κτίριο αὐτὸ ὀρίζεται πρὸς Βορρὰν ἀπὸ περίβολο, ἐπιβεβαιώνοντας τὴν ὀργάνωση τοῦ πρώιμου οἰκισμοῦ σὲ αὐτόνομους «οἴκους». Ἡ εἴσοδος τοῦ οἰκοδομήματος πρέπει νὰ βρισκόταν πρὸς Νότον. Τὸ ἀσυνήθιστο γιὰ τὸν Ὁρωπὸ πλάτος τοῦ τοιχοβάτη τοῦ κτιρίου, 0.45 μ. (μέγιστο πλάτος κτιρίου 3.40 μ., ἀποκαλυφθὲν μῆκος 3.80 μ.),

10 Ἀποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὸ Νότο.

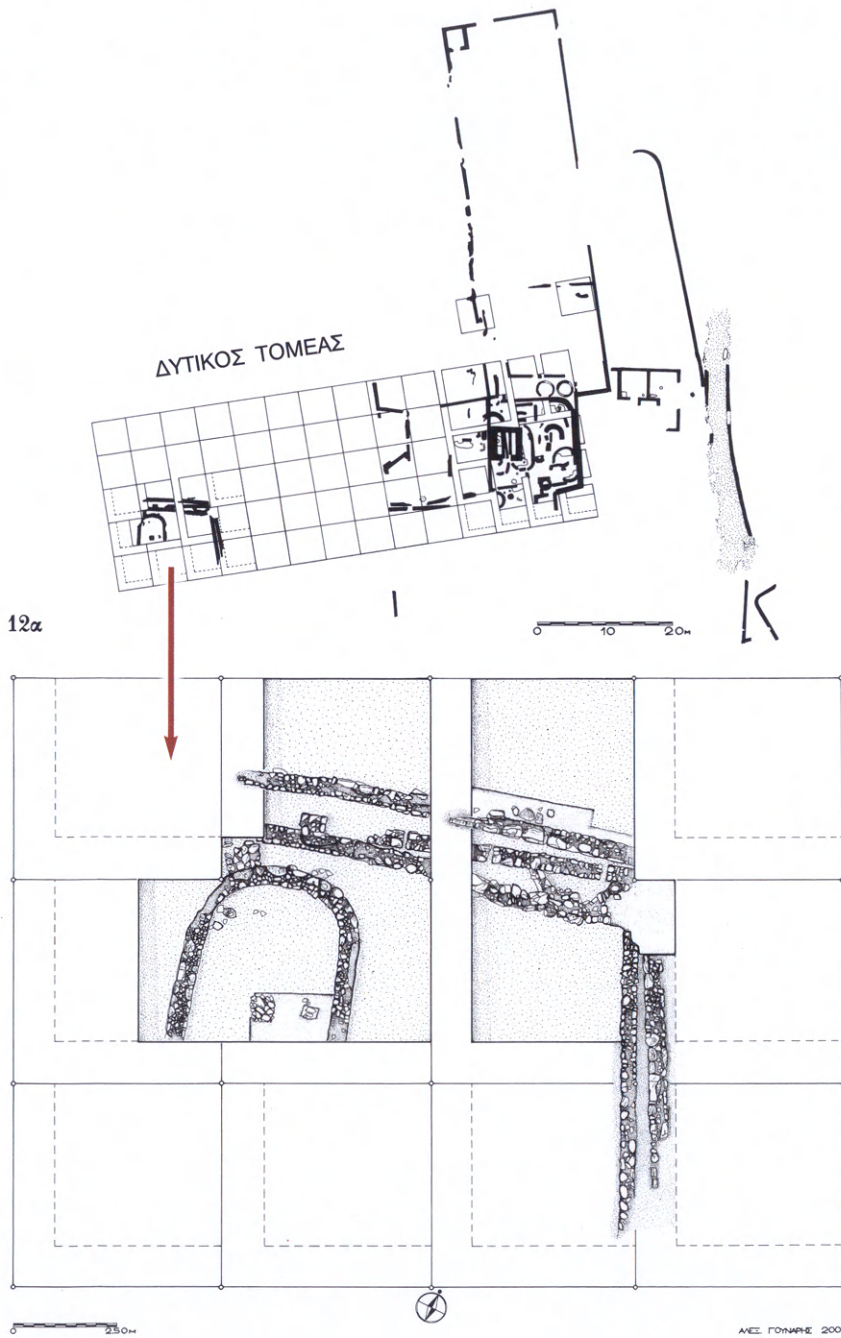

μία κυκλική λίθινη ύπερυψωμένη κατασκευή διαστάσεων 0.65×0.55 μ. καλυμμένη από καθαρή στάχτη που βρέθηκε στο μέσον του δωματίου, μία κοιλότητα δίπλα της (στά ανατολικά) που περιείχε χαλίκια, λίγα οστά ζώων και θραύσματα από ένα αγγείο πόσεως (είκ. 15), και ή καλή ποιότητα τής κεραμικής που συλλέχτηκε από την περιοχή τής άψίδας (είκ. 16α-β) είναι στοιχεία ότι πρόκειται για οικόδομημα με ιδιαίτερη σημασία. Κρίνοντας από τὰ διαφορετικά συστήματα τοιχοδομίας, φαίνεται ότι υπέστη μετατροπές. Ἡ ύπερυψωμένη κυκλική κατασκευή πιθανῶς σχετίζεται με δεύτερη φάση τής οικόδομῆς κατά τὴν ὁποία τὸ δάπεδο ἦταν ἀπὸ ψιλὸ χαλίκι.

11 Ὑποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὸ Νότο.

12α Γενική κάτοψη της ανασκαφής του Δυτικού τομέα. 12β Λεπτομέρεια της ανασκαφής.

13 Τὸ ἀψιδωτὸ κτίριο AB' ἀπὸ δυτικά.

14 Τὸ ἀψιδωτὸ κτίριο AB' ἀπὸ ἀνατολικά.

15 Ἡ κυκλική κατασκευή καὶ ἡ κοιλότητα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου ΛΒ', ἀπὸ δυτικὰ.

16α-β Ὅστρακα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἀψίδας τοῦ κτιρίου ΛΒ'.

17 Τὸ κτίριο ΔΓ' ἀπὸ δυτικά.

Τμῆμα ἑνὸς ἄλλου καμπυλόγραμμου οἰκοδομήματος (ΔΓ') βρέθηκε λίγα μέτρα ἀνατολικότερα (εἰκ. 17-18). Στὸ ἐσωτερικό του βρέθηκαν στῆ θέση τους πολυάριθμα θραυσμένα ἀγγεῖα τῆς γεωμετρικῆς περιόδου, μέσα σὲ στρῶμα ἀπὸ πυρακτωμένες πλῆθρες, καμένα ξύλα, στάχτη. Τὸ βόρειο τμῆμα τοῦ οἰκοδομήματος καταστράφηκε κατὰ τοὺς πρώιμους ἀρχαίους χρόνους ὅταν ἓνας τοῖχος μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α-Δ κτίσθηκε ἐν μέρει πάνω στὸ οἰκοδόμημα. Τὸ περιεχόμενο τοῦ κτιρίου φαίνεται ὅτι διασκορπίστηκε: πολυάριθμοι λίθοι μέσα σὲ στρῶμα ἀπὸ πυρακτωμένα χῶματα πού πιθανῶς προέρχονται καὶ ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ κτίσματος κάλυπταν μεγάλη περιοχή στὰ βόρεια καὶ ΒΔ (εἰκ. 19). Φαίνεται συνεπῶς ὅτι τὸ ἀντίστοιχο στρῶμα πού εἶχε ἐπισημανθεῖ παλαιότερα τόσο στὸν Κεντρικό ὅσο καὶ στὸν Δυτικὸ Τομέα ἀντιπροσωπεύει τὴν πρώτη

18 Τὸ κτίριο ΛΓ' ἀπὸ νότια.

19 Τὸ στρώμα καταστροφῆς Β-ΒΔ τοῦ κτιρίου ΛΓ' ἀπὸ δυτικά.

20 Ὅστρακα ἀμφορέα με διακόσμηση ὁμόκεντρων κύκλων.

21 Λαβή ἀμφορέα με graffito.

ἀρχιτεκτονική φάση τοῦ οἰκισμοῦ, πού καταστράφηκε σχεδὸν ὀλοσχερῶς, ἴσως ἀπὸ πυρκαγιά, καὶ στή συνέχεια ἰσοπεδώθηκε. Ἡ κεραμική ἀπὸ τὸ στρῶμα τῶν πυρακτωμένων χωμάτων καὶ τῶν διάσπαρτων λίθων ἦταν καλῆς ποιότητος. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῶν ὑστερογεωμετρικῶν καὶ πρώιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν θραύσματα ἀμφορέα με ὁμόκεντρους κύκλους· πιθανῶς προέρχεται ἀπὸ τὴ Μακεδονία (εἰκ. 20). Ἐπίσης λαβὴ ἀμφορέα πού φέρει χάραγμα με ἓνα ὄνομα, σὲ πτώση γενική, ΕΥΘΥΝΕΟ (εἰκ. 21).

Στὴν πρώιμη ἀρχαϊκὴ περίοδο χρονολογοῦνται σειρὰ ἀπὸ ἐπαλλήλους περιβόλους ἢ οἰκοδομήματα, τὰ ὅρια τῶν ὁποίων δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστά (εἰκ. 22-23).

22 Περίβολοι από ΒΔ.

23 Περίβολοι από δυτικά.

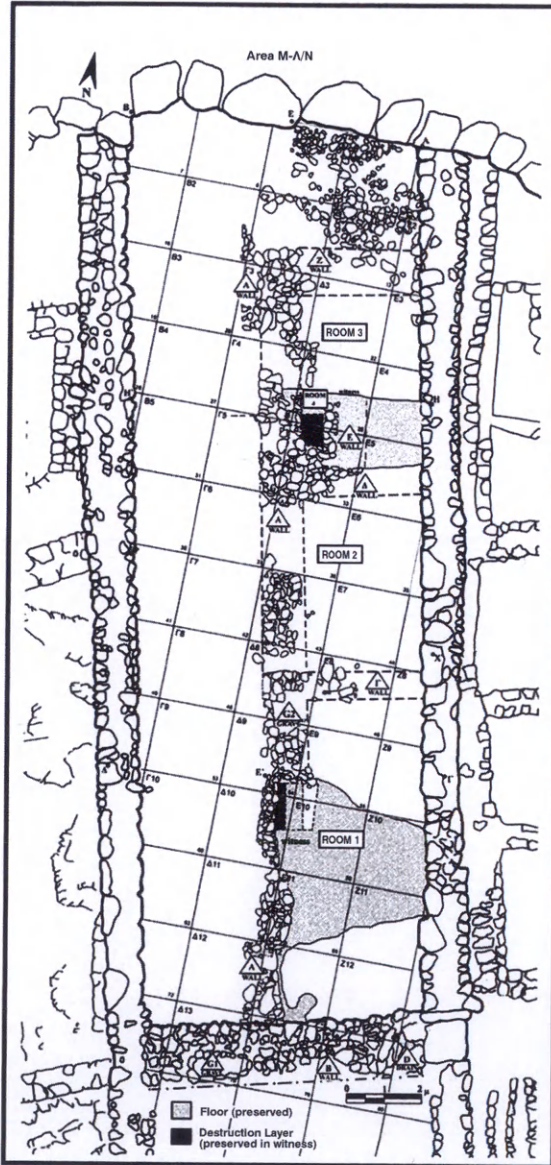

24 Ἀποθέτης τῶν ὄψιμων κλασικῶν χρόνων ἀπὸ βόρεια.

Ἐνδιαφέρον παρουσίασε ἡ ἀνασκαφή στὸ ΒΔ τετράγωνο -I (-1), ὅπου ἐρευνήθηκε ἀποθέτης τῶν ὄψιμων κλασικῶν-πρώιμων ἐλληνιστικῶν χρόνων (εἰκ. 24) μέσα στὰ στρώματα τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πὺ ἀπαντᾶται ἀνθρώπινη δραστηριότητα τοῦ 4ου-3ου π.Χ. αἰῶνα στὸν τομέα αὐτόν. Φαίνεται ὅτι ὁ οἰκισμὸς τῶν πρώιμων Ἱστορικῶν Χρόνων καταλαμβάνει σημαντικὴ ἔκταση, ἐνῶ τὰ κατάλοιπα τῆς περιοχῆς πὺ ἐρευνήθηκε σώζονται σὲ ἄριστη κατάσταση. Ἔτσι ἐπιβεβαιώνεται ἡ ὑπόθεση πὺ εἶχε διατυπώσει παλαιότερα ὁ ἀνασκαφεὺς ὅτι ὁ οἰκισμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ συστάδες οἰκημάτων πὺ προστατεύονται ἐξωτερικῶς ἀπὸ περιβόλους.

Στις Μυκήνες συνεχίστηκε από τὸν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Σπύρο Ἰακωβίδη ἡ ἀνασκαφὴ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀκρόπολης (εἰκ. 25), στὸν χῶρο μεταξύ τῆς ΒΔ συνοικίας καὶ τοῦ συγκροτήματος ΜΛ καὶ στὴν οἰκία Πέτσα.

25 Ἀκρόπολη, κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

ἀκρόπολη

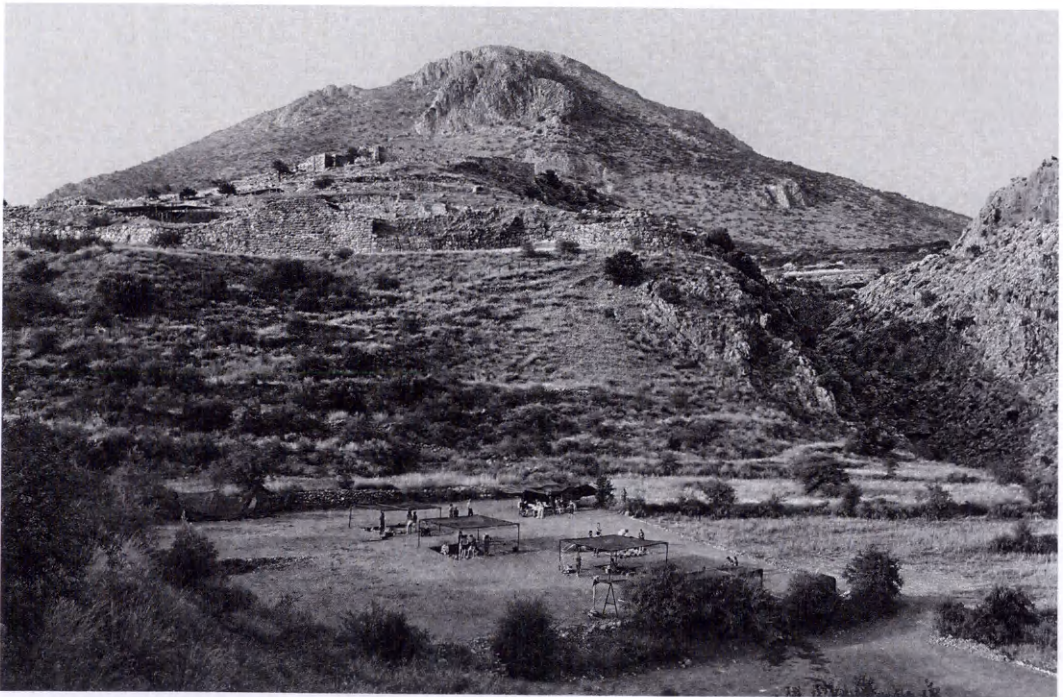
Στὴν ἀκρόπολη καθαρίστηκαν καὶ ἐρευνήθηκαν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ καθηγητοῦ κ. Χριστοφίλη Μαγγίδη, ἡ ὑπαίθρια αὐλὴ μεταξύ τῶν ἤδη ἀνασκαφέντων δωματίων καὶ τοῦ βορείου κυκλωπέιου τείχους καθὼς καὶ ἡ ἐπικλινῆς διάβαση ποῦ ὁδηγεῖ κατὰ μῆκος τῶν δωματίων αὐτῶν πρὸς τὴν αὐλή. Ἡ αὐ-

δωμάτιο 3

λὴ, διαστάσεων 3.50×5 μ., ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸ βορειότερο δωμάτιο (δωμάτιο 3) μὲ θύρα στὴ δυτικὴ πλευρὰ του, καὶ εἶχε δύο ἐπάλληλα πηλόστρωτα δάπεδα ἐπάνω σὲ λίθινο γέμισμα. Ἡ ἐπικλινῆς διάβαση ἐπισημάνθηκε καὶ θὰ ἐρευνηθεῖ συστηματικὰ τοῦ χρόνου (εἰκ. 26). Συγκεντρώθηκε κεραμικὴ, θραύσματα τοιχογραφιῶν, πήλινες ἀγνύθες καὶ πηνία, πυρῆνες ἀπὸ ἐλιές καθὼς καὶ κατασπαρμένα ὅσα διαφόρων αἰγοειδῶν, προβάτων, χοίρων, σκύλων καθὼς καὶ ἀγριοχοίρων, λαγοῦ καὶ ἐλάφων.

Στήν ὄχθη τοῦ Χάβου (Κάτω Πόλη) (εἰκ. 27) ἐγκαταστάθηκε στὸ πεδίο τῆς ἀνασκαφῆς (ἀγρόκτημα Β. Κοσμοπούλου) κανάβος ἐντεταγμένος στὴ γενικὴ τοπογραφικὴ ἀποτύπωση τοῦ χώρου τῶν Μυκηνῶν μὲ τετράγωνο 5x5 μ. (εἰκ. 28). Ἔγιναν δοκιμὲς σὲ πέντε ἀπὸ αὐτὰ σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ κανάβου ὅπου ὑπῆρχαν ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τῶν ἱστορικῶν χρόνων σὲ βάθος ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια 0.10-0.15 μ. Στὸ βορειότερο (τετρ. 22) ἀποκαλύφθηκαν δύο ἀψιδωτὲς κατασκευὲς ἀπὸ ἀργολιθοδομῆ (εἰκ. 29) ποὺ ἀπέδωσαν ἑλληνιστικὰ ὄστρακα, κεραμίδια καὶ κακοπτήματα, τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ κεραμικοῦ κλιβάνου καὶ ἐργαστηρίου.

27 Κάτω Πόλη, γενικὴ ἀποψη τοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα.

Νοτιότερα (τετρ. 42) βρέθηκε ισχυρός εξωτερικός τοίχος με προσκτισμένη τετράγωνη ἐσχάρα και δύο κτιστές ὀρθογώνιες κατασκευές, βάσεις πεσσῶν ἢ ὑπολείμματα τοίχου. Ἡ κεραμική εἶναι ἀνάμικτη, συνδυασμένη με μυκηναϊκά εἰδῶλια και θραύσματα τοιχογραφιῶν ἀλλὰ και με σιδερένια καρφιά.

Νοτιότερα και ανατολικότερα (τετρ. 54) φάνηκε άλλος ισχυρός τοίχος με προσανατολισμό ὅμοιο πρὸς τὸν προηγούμενο ὁποῖος τέμνεται ἀπὸ ἄλλον ἐγκάρσιο πρὸς αὐτόν, πὺ συνέχίζεται πρὸς Δ ἀπὸ ἄλλη, ἀμελέστερη κατασκευή. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα, ἐπίσης ἀνάμικτα, οἱ τοῖχοι χρονολογοῦνται στοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους.

Στὰ γειτονικὰ τετράγωνα 63 καὶ 74 ἀποκαλύφθηκε ὁ δυτικὸς τοῖχος κτιρίου πὺ εἶχε ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὴ γεωσκοπικὴ ἔρευνα καὶ νοτιότερα δύο παράλληλοι ἐγκάρσιοι τοῖχοι

29 Κάτω Πόλη, ἀψιδωτὲς κατασκευές.

30 Λίθινο περίαπτο.

31 Χάλκινο ὀπήτιο.

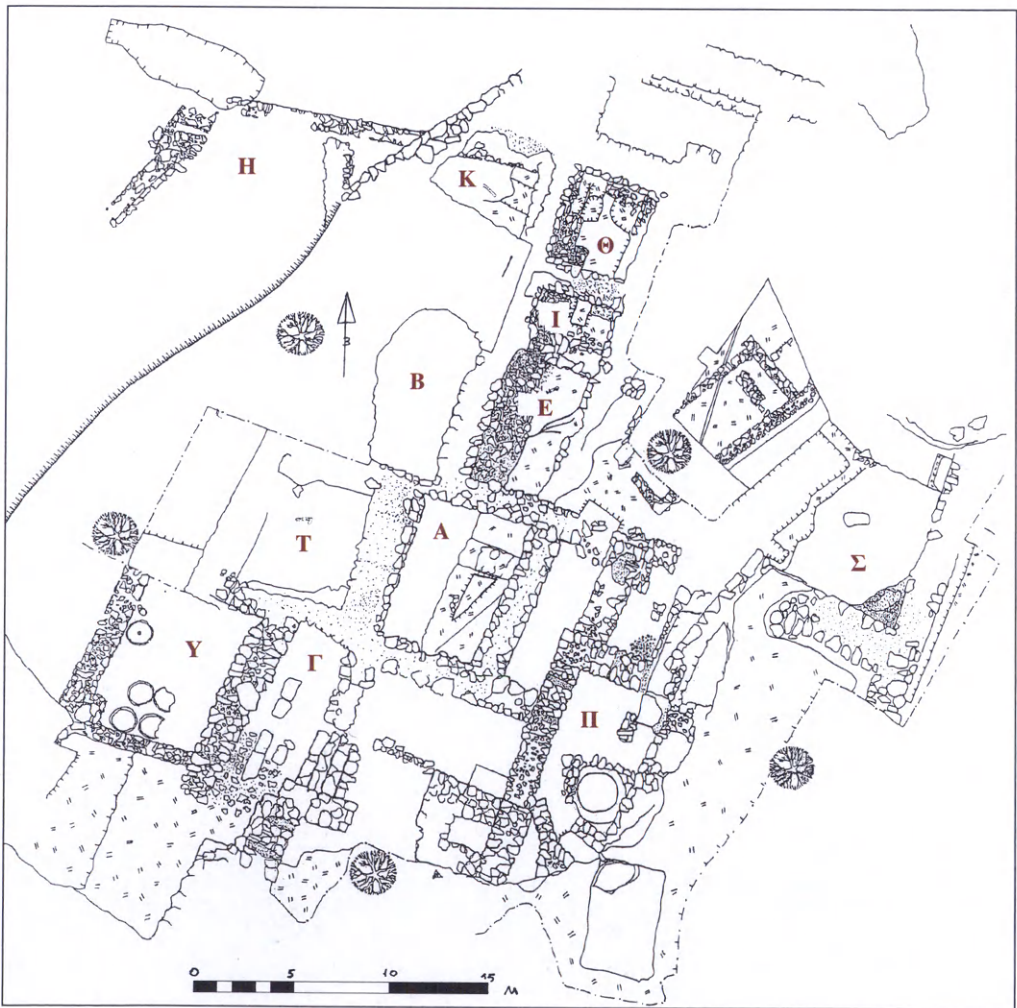
πού ὀρίζουν δωμάτια ἢ ἴσως δρόμο. Τὰ εὐρήματα, μυκηναϊκὰ ὄστρακα, λίθινο περίαπτο (εἰκ. 30), χάλκινο ὀπήτιο (εἰκ. 31), ἀρχαῖα εἰδῶλια, εἰσηγμένη κορινθιακὴ κεραμικὴ καὶ νόμισμα τοῦ Ἄργους χρονολογοῦν τὸ κτίριο στὸν πρῶμο 6ο αἰ. π.Χ.

Ὅλα τὰ κτίσματα ἐδράζονται σὲ ὁμοιόμορφη καθαρὴ ἐπίχωση, συσσωρευμένη βαθμηδὸν ἀπὸ φυσικὰ αἷτια ἐπάνω ἀπὸ ἄλλα βαθύτερα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα μὲ προσανατολισμὸ ὅμοιο μὲ τὰ ἤδη γνωστὰ μυκηναϊκὰ κατάλοιπα.

Οἰκία Πέτσα

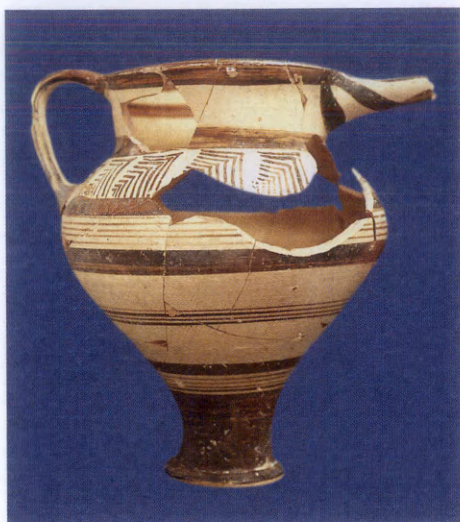
Στὴν οἰκία Πέτσα (εἰκ. 32) ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ πηγαδιοῦ τοῦ δωματίου Π ἔφθασε σὲ βάθος 12.35 μ., ὅπου ἐπλήθυναν οἱ πέτρες μέσα στὴν ἐπίχωση (προερχόμενες πιθανῶς ἀπὸ τὸ κτιστὸ στόμιο τοῦ φρέατος), μὲ ἀντίστοιχη ἀραίωση τῶν εὐρημάτων. Ἡ ὙΕ ΠΙΑ2 κεραμικὴ εἶναι κυρίως ἄγραφπη καὶ χρηστικὴ. Τὰ γραπτὰ δείγματα ἦσαν λίγα, μὲ κυριότερο ἓνα ἀπιόσχημο εὐρύστομο ἀγγεῖο μὲ στενὴ γεφυρόστομη προχολή (εἰκ. 33). Συνολικὰ συγκεντρώθηκαν 317 λίγο πολὺ πλήρη ἀγγεῖα μὲ ἄλλα 350 τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ συμπληρωθοῦν. Ἀκόμη βρέθηκε μία φορητὴ ἐστία ἀπὸ κονίαμα καὶ μερικὰ μικρότατα κομμάτια πινακίδων (εἰκ. 34-35) πού σώζουν ἓνα ἢ δύο σύμβολα.

δωμάτιο Π

32 Οἰκία Πέτσα, κάτοψη ἀνασκαφῆς.

33 Ἀπίοσχημη γεφυρόστομη πρόχους.

34 Κομμάτι πινακίδας.

35 Κομμάτια πινακίδων.

Τὸ δωμάτιο Κ διασχίζεται ἀπὸ ἕναν ὑστερομυκηναϊκὸ τοῖχο στὸν ὁποῖον εἶχε σταματήσει ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1951. Ἡ ἐπιχρῶσή του, πυκνὴ, εἶναι γεμάτη πέτρες. Ἡ κεραμικὴ εἶναι ἀνάμικτη, ΥἚ ΠΙΑ2 ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερη.

δωμάτιο Κ

Τὸ δωμάτιο Τ, πὺ γειτονεύει μὲ τὸ Γ, βρέθηκε καὶ αὐτὸ γεμάτο πέτρες καὶ πλίνθους σκληρυμένες ἀπὸ τὴν φωτιά, καθὼς καὶ μὲ μεγάλα κομμάτια τοιχογραφιῶν πεσμένα ὄρθια, προφανῶς ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο (εἰκ. 36). Στὴ νοτιοδυτικὴ του γωνία ὑπῆρχε πίθος κατὰ χώραν μέσα σὲ μικτὸ μυκηναϊκὸ καὶ ἑλληνιστικὸ γέμισμα. Στὸ βόρειο τμήμα του εἶχε δάπεδο ἀπὸ λίθινες πλάκες καὶ τμήμα ξύλινου ἀπανθρακωμένου δοκαριοῦ.

δωμάτιο Τ

Τὸ δωμάτιο Ι τῆς ἀνασκαφῆς 1951, μικρῶν διαστάσεων, καθαρίστηκε ἐντελῶς. Στὴν περιοχὴ πρὸς Β τοῦ δωματίου Ε εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ λεπτοὶ τοῖχοι θεμελιωμένοι στὸν φυσικὸ βράχο.

δωμάτιο Ι

36 Πεσμένες τοιχογραφίες κατὰ χώραν.

Ἐφέτος καθαρίστηκε ἡ συνέχειά τους καὶ ἀποδείχθηκε ὅτι εἶχαν χτιστεῖ καὶ καταστραφεῖ στους ἐλληνιστικούς χρόνους. Ἐπιπλέον, διαπιστώθηκε ὅτι ἓνα ἄνοιγμα στὸν χαμηλὸ τοῖχο πρὸς τὸ γειτονικό του Ι δὲν ἦταν θύρα, ὅπως εἶχε ὑποθεθεῖ, ἀλλὰ βλάβη τοῦ τοίχου.

δωμάτιο Θ

Τὸ δωμάτιο Θ πρὸς Β τοῦ Ι καθαρίστηκε ἐντελῶς. Εἶχε δάπεδο πρὸς Β τὸν πελεκημένο βράχο καὶ πρὸς Ν λιθολόγημα.

Κάτω Πεζούλι

Αὐτὰ ὡς πρὸς τοὺς χώρους οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἤδη ἐπισημανθεῖ καὶ ἀποκαλυφθεῖ ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει στὸ συγκρότημα Πέτσα. Κατὰ τὸ 2007 ἡ ἀνασκαφὴ προχώρησε στὸ χαμηλότερο καὶ ὡς τώρα ἀνεξερεύνητο χαμηλότερο ἰσόπεδο, τὸ λεγόμενο τοπικὰ Κάτω Πεζούλι, πρὸς Δ τῶν δωματίων. Ἐκεῖ, στὸ βόρειο τμήμα του, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1951 εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἓνας χώρος, ὁ Η, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀκριβὴς θέση ἦταν ἀβέβαιη καὶ

διέφερε στὰ διάφορα σχέδια. Ἔγινε προσπάθεια νὰ ἐντοπιστεῖ ἀνάμεσα σὲ ἐπιχώσεις μικτὲς σχηματισμένες ἀπὸ διάφορες διεισδύσεις μυκηναϊκῆς ἢ μεταγενέστερες, χωρὶς ἀποτέλεσμα. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ ἰσοπέδου, πρὸς Δ τοῦ δωματίου Γ, ταυτίστηκε καὶ ἀνασκάφηκε μία ἀποθήκη, ἡ Υ', γεμάτη ἀπὸ ἐπίχωση προερχόμενη ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν χώρων τοῦ ὀρόφου ὅπως καὶ τὸ γειτονικὸ Τ. Στὸ δάπεδό της βρέθηκαν ὑποδοχῆς μεγάλων ἀγγείων, τὰ κάτω τμήματα τεσσάρων πίθων (εἰκ. 37) καὶ θέσεις ἄλλων δύο ἐπάνω σὲ πλάκες. Ὁ τελικὸς καθαρισμὸς του ἀναμένεται νὰ ἀποκαλύψει καὶ νὰ καθορίσει τὸν βόρειο τοῖχο του, πού τὸν χωρίζει ἀπὸ τὸ Τ.

Τὰ εὐρήματα τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς εἶναι 98 πλήρη καὶ θραυσμένα ὙΕ ΠΙΑ2 ἀγγεῖα, ἄφθονη κεραμικὴ τῶν ἰδίων χρόνων, τμήματα τοιχογραφιῶν διαφόρων μεγεθῶν, εἰδῶλια ζώων καὶ ἀντικειμένων, ὡς καὶ διάφορα ἐλληνιστικὰ ἀντικείμενα.

4. ΜΕΣΣΗΝΗ

Ἡ ἀνασκαφή τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης συνεχίστηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Πέτρο Θέμελη μὲ ἔρευνα στὸ Θέατρο, στὴ Βασιλικὴ τοῦ θεάτρου, στὴ στοὰ τῆς ἀγορᾶς, στὸν ναὸ τῆς Μεσσήνης καὶ στὸ Βουλευτεῖον (εἰκ. 39).

Θέατρο

Στὸ Θέατρο ἀποκαλύφθηκε μεγάλος ἀριθμὸς ἀκτέριστων πρωτοβυζαντινῶν τάφων μπροστὰ στὴν ἀνατολικὴ καὶ κυρίως τὴ δυτικὴ πάροδο (εἰκ. 38). Οἱ παρειᾶς τῶν τάφων τῆς δυτικῆς παρόδου εἶναι ἐπενδυμένες μὲ λιθοπλίνθους ποὺ ἀνήκουν στὴν ἀνωδομὴ τῆς παρόδου. Οἱ περισσότερες λιθόπλινθοι φέρουν χαραγμένα τεκτονικὰ σημεῖα, γράμματα τῆς ἐλληνικῆς ἀλφαβήτου,

38 Ἡ δυτικὴ πάροδος τοῦ Θεάτρου.

πού δηλώνουν τόσο τὴ σειρά τοῦ κάθε δόμου, ὅσο καὶ τὴ θέση τῆς κάθε λιθοπλίνθου στοὺς δόμους. Οἱ τάφοι τῆς ἀνατολικῆς παρόδου εἶναι κατασκευασμένοι κατὰ κανόνα μὲ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, κυρίως μὲ γείσα μιᾶς δωρικῆς στοᾶς, τῆς ὁποίας ἡ θέση δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστὴ.

Καθαρίστηκε ὁ ἀγωγὸς πού περιβάλλει τὴν ὄρχήστρα, καὶ ἔγιναν ἐργασίες ἀποστράγγισης τῆς ὄρχήστρας καὶ τοῦ προσκηνίου (εἰκ. 40). Συγκολλήθηκαν θραύσματα ἀνήκοντα στοὺς δύο σωζόμενους λίθινους θρόνους καὶ προχώρησαν οἱ ἐργασίες τακτοποίησης τῶν σωζόμενων βαθμίδων στὰ κλιμακοστάσια τοῦ κοίλου.

40 Ἡ ὄρχήστρα καὶ ἡ σκηνὴ τοῦ Θεάτρου ἀπὸ Β.

Τὰ δύο τμήματα τοῦ μαρμάρινου κορμοῦ τῆς Μεγάλης Ἡρακλεώτισσας τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., πού εἶχαν βρεθεῖ στήν ἀνατολική κόγχη τοῦ προσκηνίου, συγκολλήθηκαν καί τὸ ἄγαλμα τοποθετήθηκε σέ λίθινο βάθρο (εἰκ. 41). Τὸ κεφάλι τῆς μορφῆς πού λείπει εἰκόνιζε πιθανότατα τὴν Κλαυδία Φροντείνη, σύζυγο τοῦ Κλαυδίου Ὀστιλίου Καίλιανου καί μητέρα τοῦ Τι-

41 Ἄγαλμα στὸν τύπο τῆς Μεγάλης Ἡρακλεώτισσας.

42 Μαρμάρινο ἄγαλμα Ἑρμῆ ἀπὸ τὸ Θέατρο.

Βασιλική

βερίου Κλαυδίου Σαιθίδα Καιλιανῶ I, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει Ἑλλαδάρχης τοῦ Κοινῶ τῶν Ἀχαιῶν καὶ Ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Τραιανῶ. Σὲ βάθρο τοποθετήθηκε καὶ ὁ κορμὸς τοῦ Ἑρμῆ ἀπὸ τὸ προσκῆνιο (εἰκ. 42). Στὴ Βασιλικὴ τοῦ Θεάτρου, καθὼς καὶ στὸν γύρω τῆς χώρου ἔγιναν ἐργασίες διαμόρφωσης καὶ στερέωσης. Ἐνας ἀπὸ τοὺς

43 Ὑποψη τῆς Βασιλικῆς ἀπὸ ΒΑ.

πεσμένους κίονες τῆς νότιας κιονοστοιχίας τοῦ κεντρικοῦ κλίτους μὲ τὸ κιονόκρανό του τοποθετήθηκε στὴ θέση του πάνω στὸν στυλοβάτη (εἰκ. 43). Σὲ μία ἀπὸ τὶς πλάκες τοῦ στυλοβάτη τῆς νότιας κιονοστοιχίας ὑπάρχει ἐνεπίγραφο βάθρο ἀγάλματος, τῶν μέσων τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., πρὸς τιμὴν τοῦ ἀρχιερέα τῶν Σεβαστῶν Τιβερίου Κλαυδίου Γεμινιανοῦ, γιοῦ τοῦ Κλαυδίου

44 Ἐπιγραφή πλάκα στὸν στυλοβάτη τῆς Βασιλικῆς.

Κρισπιανοῦ καὶ τῆς Αὐφιδίας Γεμίνης (εἰκ. 44). Τὸ ἄγαλμα ἀνέθεσαν ὁ Κλαύδιος Ἀριστομένης, ἱερέας τοῦ Διὸς Ἴθωμάτα, καὶ ὁ ἀδελφός του Κλαύδιος Νικήρατος, Γραμματεὺς τῶν Συνέδρων, μέλη γνωστῶν οἰκογενειῶν τῆς Μεσσήνης.

Τάφοι ἦλθαν στὸ φῶς κατὰ μῆκος τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς Βασιλικῆς καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ἀψίδα (εἰκ. 45). Μία ἀπὸ τὶς καλυπτῆριες πλάκες φέρει φθαρμένη ἐπιγραφή, τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., χαραγμένη καὶ στὶς δύο ὄψεις. Τὸ κείμενο ἀφορᾷ τὴν ὁροθεσία ἀγνωστῆς περιοχῆς.

45 Τάφοι στη νότια πλευρά της Βασιλικής.

46 Τα σηκώματα κατά χώραν στο ανατολικό άκρο της βόρειας στοάς.

στοὰ ἀγορᾶς

Μὲ τὴν ἀνασκαφὴν στὴ ΒΑ γωνία τῆς βόρειας στοᾶς τῆς ἀγορᾶς ἀποκαλύφθηκαν πλήρως οἱ δύο λίθινες τράπεζες-μετρητὲς στερεῶν (σηκώματα) ὡς καὶ οἱ ὄρθιες λίθινες πλάκες, πάνω στὶς ὁποῖες ἐδράζονται οἱ τράπεζες (εἰκ. 46). Στὴν κάτω ὄψη τῶν μετρητῶν, γύρω ἀπὸ τὴν ὀπὴ ροῆς ὑπάρχουν μεταλλικοὶ σύνδεσμοι καὶ γόμφοι. Στὴν ἐπίχωση μεταξὺ τῶν σηκωμάτων καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς στοᾶς βρέθηκε, μεταξὺ ἄλλων, τὸ κεφάλι Μέδουσας ἀπὸ χυτὸ ὀρείχαλκο, ἀριστης τέχνης καὶ διατήρησης. Ἀνήκει κατὰ τὸν ἀνασκαφέα σὲ ἐξάρτημα (fulcrum) ἀνακλίντρου καὶ χρονολογεῖται στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

ναὸς Μεσσήνης

Κατὰ τὶς ἐργασίες διαμόρφωσης καὶ στερέωσης τοῦ ναοῦ τῆς Μεσσήνης (εἰκ. 47), καθὼς καὶ τῆς ταξινόμησης τῶν διάσπαρτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν του, ἤλθαν στὸ φῶς, στὴ νότια

47 Λεπτομέρεια τοῦ κρηπιδώματος στὴ ΒΔ γωνία τοῦ ναοῦ τῆς Μεσσήνης.

πλευρά τοῦ ναοῦ, πολυάριθμα ἐνεπίγραφα θραύσματα ἀπὸ ἄσβεστόλιθο, μὲ χαραγμένα δύο ψηφίσματα. Τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στὴν ἀπόδοση τιμῶν σὲ Μεσσήνιους δικαστὲς ἀπὸ τοὺς Θεσσαλοὺς. Στὸ δεύτερο, ποὺ χρονολογεῖται στὸν 1ο αἰ. π.Χ., τιμᾶται ἀπὸ τὴν πόλη τῶν Πυλίων ὡς πρόξενος καὶ εὐεργέτης ὁ Μεσσήνιος Ἀρχίδαμος Φιλοστράτου (εἰκ. 48). Ἡ στήλη μὲ

48 Ἡ στήλη μὲ τὸ προξενικὸ ψηφίσμα.

τὸ ψήφισμα ὁρίζεται νὰ στηθεῖ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς Κορυφασίας στὴν Πύλο. Δεύτερη στήλη μὲ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ψήφισμα ἔπρεπε νὰ ἰδρυθεῖ στὴν πατρίδα τοῦ τιμωμένου, σύμφωνα μὲ τὶς συνήθειες τῶν ἀρχαίων καὶ μάλιστα στὸ ἱερὸ τῆς θεᾶς Μεσσήνης, ὅπου πραγματικὰ βρέθηκε ἡ στήλη. Εἶναι τὸ μόνο μέχρι στιγμῆς ψήφισμα ποὺ σώζεται ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Πύλου, ἢ ὁποῖα ὀνομαζόταν καὶ Κορυφάσιον.

Ἡ δωρική στοά, ποὺ παλαιότερα εἶχε ἀποκαλυφθεῖ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ τῆς Μεσσή-

49 Τὸ προστώο τοῦ δημόσιου οἰκοδομήματος τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ ΒΔ.

νης, ἀποτελεῖ τὸ προστώο ἑνὸς εὐρύχωρου οἰκοδομήματος, τοῦ ὁποῖου ἡ χρῆση εἶναι ἀκόμα ἄγνωστη (εἰκ. 49). Στὰ δυτικά τοῦ δωρικοῦ προστώου δύο εἴσοδοι μὲ μεγάλα λίθινα κατώφλια φέρουν σὲ δύο αἴθουσες. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὰ κατώφλια βρέθηκαν τοποθετημένες μεγάλες ἀσβεστολιθικὲς βάσεις γιὰ τὴν ἴδρυση ἐνεπίγραφων στηλῶν (εἰκ. 50). Εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ κτίριο ἀνῆκε σὲ κάποια ἀρχὴ τῆς πόλης. Στρῶμα θραυσμένων κεραμιδιῶν ἀπὸ τῆ στέγη τοῦ κτιρίου κάλυπτε τὰ δάπεδα

50 Ἐπιτομή τοῦ οἰκοδομήματος τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ Β.

τῶν δωματίων (εἰκ. 51). Σὲ ὀρισμένα σημεῖα, κυρίως στὴ ΝΑ γωνία τοῦ βόρειου δωματίου, παρατηρήθηκαν ἔντονα ἴχνη φωτιάς. Ἀπὸ τὴν κεραμικὴ καὶ κυρίως ἀπὸ τὰ νομίσματα ποὺ βρέθηκαν συμπεραίνεται ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ οἰκοδομήματος ἔγινε στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. Κατὰ τὸν ἀνασκαφέα ὀφειλόταν πιθανότατα στὸν καταστροφικὸ σεισμὸ τοῦ 375 μ.Χ., ὁ ὁποῖος προκάλεσε τὴν κατάρρευση πολλῶν δημόσιων καὶ ἰδιωτικῶν οἰκοδομῶν τῆς Μεσσήνης.

Βόρεια τοῦ ναοῦ τῆς Μεσσήνης ἐρευνήθηκε ὑπόστυλη ὀρθογώνια αἴθουσα, τῆς ὁποίας τὸ βόρειο τέρμα καλύπτεται ἀκόμη ἀπὸ μεγάλη ἐπίχωση. Κατὰ μῆκος τῆς πρόσοψης ὑπῆρχε

51 Στρώμα καταστροφῆς σὲ δωμάτιο τοῦ οἰκοδομήματος τῆς ἀγορᾶς.
Ἀποψη ἀπὸ Δ.

στεγασμένος προθάλαμος. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς αἴθουσας σώζονται τὰ θεμέλια δύο παράλληλων σειρῶν ἀπὸ πεσσούς, ἀνὰ ὀκτὼ πεσσοὶ στίς μακρὲς πλευρὲς καὶ ἀνὰ τέσσερις στίς στενές (εἰκ. 52). Τὸ οἰκοδόμημα ταυτίζει ὁ ἀνασκαφεὺς μὲ τὸ Βουλευῖον, πού ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφή τῶν συνοριακῶν διαφορῶν Μεσσήνης-Μεγαλόπολης, τῇ χαραγμένη στὸ παρακείμενο βάθρο τῶν ἰππέων.

Χριστιανικοὶ ἀκτέριστοι τάφοι βρέθηκαν σὲ πολλὰ σημεῖα μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ Βουλευῖο καὶ στίς ἐκσκαφές γιὰ τὴν κατασκευὴ τους ὀφείλεται κυρίως ἡ καταστροφὴ τῆς ἀνωδομῆς τοῦ Βουλευίου.

52 ᾠΑποψη τοῦ Βουλευίου τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ Β.

ἀναστηλωτικές
ἐργασίες

Οἱ ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες ποὺ ἀναφέρονται ἔγιναν μὲ πιστώσεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως (Γ' ΚΠΣ). Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀναστήλωση τοῦ λίθινου πετάλου τοῦ Σταδίου καὶ ἡ ἀνάπλαση τοῦ στίβου καὶ τῶν χωμάτινων πρανῶν του (εἰκ. 53-54). Τελειώνει ἐπίσης ἡ ἀναστήλωση τῶν στοῶν τοῦ Γυμνασίου, σύμφωνα μὲ τὰ προβλεπόμενα γιὰ τὴν τρέχουσα αὐτὴ φάση τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν (εἰκ. 55-56). Ἰδιαίτερα ἱκανοποιητικὴ ἐμφανίζεται ἡ ἀναστηλωμένη ἐξ ὀλοκλήρου μὲ αὐθεντικὸ ὕλικὸ ἀνατολικὴ στοὰ τοῦ Γυμνασίου, ὅπου πολυάριθμα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ θριγκοῦ (ἐπιστύλια καὶ δωρικὴ ζωφό-

53 Ὁ στίβος τοῦ Σταδίου ἀπὸ ΒΑ.

ρος) βρῆκαν τὴν ἀκριβῆ ἀρχικὴ θέση τους, χάρις στὰ τεκτονικὰ σημεῖα ποὺ φέρουν στὴν ἄνω ἐπιφάνειά τους, τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίστηκαν στὴν πορεία τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν ἀρχαιολόγο Κλεάνθη Σιδηρόπουλο.

Ἐνας ἐπιβλητικὸς δωρικός κίονας, ποὺ ἔφερε χάλκινο ἀναθηματικὸ ἄγαλμα στηριγμένος πάνω στὸ κιονόκρανο ξαναστήθηκε στὴν ἀρχικὴ του θέση σὲ τριμερὲς βαθμιδωτὸ βάθρο, μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ στοὰ τοῦ Γυμνασίου (εἰκ. 57).

Συνεχίζονται οἱ ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες στὸ Ἡρώο-Μαυσωλεῖο τῶν Σαιθιδῶν στὰ νότια τοῦ Σταδίου (εἰκ. 58).

54 Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἀναστηλωμένου Σταδίου.

55 ᾽Αποψη τῆς ἀνατολικῆς ἀναστηλωμένης στοᾶς τοῦ Γυμνασίου.

56 Ἡ ΒΑ γωνία τῶν ἀναστηλωμένων στοῶν τοῦ Γυμνασίου. ᾽Αποψη ἀπὸ το ἔσωτερό.

57 Ἡ ΒΑ γωνία τοῦ Σταδίου καὶ τοῦ Γυμνασίου καὶ τοῦ ἀναστυλιωμένου δωρικοῦ ἀναθηματικοῦ κίονα.

58 Ἡ ἀνατολική πλευρά τοῦ Μαυσωλείου τῶν Σαιτιδῶν.

5. ΣΥΡΟΣ.
ΧΑΛΑΝΔΡΙΑΝΗ

Στή Σύρο, ἡ Προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων κυρία Μαρίζα Μαρθάρη συνέχισε γιὰ δεύτερη χρονιά τὴ νέα ἔρευνα στὴ θέση Καστρί ἢ τὴ λεγομένη ἀκρόπολη τῆς Χαλανδριανῆς.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε στὸν χῶρο ποὺ καταλαμβάνει κυρίως τὸ ἡμικυκλικὸ τεῖχος τῆς κορυφῆς (Θ7, Θ8, Θ9), μάλιστα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τείχους καὶ στὴ βάση του (εἰκ. 59). Βρέθηκαν πολλοὶ πλακοειδεῖς λίθοι ἀπὸ τὴν κατασκευὴ αὐτοῦ τοῦ τείχους καὶ ἀπὸ τὴ θέση τῆς εὐρεσῆς τους ἡ ἀνασκαφεὺς πιστεύει ὅτι ἡ φθορὰ τοῦ ὀχυρώματος αὐτοῦ ἔγινε βαθμιαίως, δηλαδὴ δὲν ὀφείλεται σὲ βίαιες ἐνέργειες. Ἡ ἐπίχωση, ποὺ ἔφθανε στὰ 0.70 μ. προέρχεται μάλλον ἀπὸ τὴν ἀποσύνθεση τῆς φυτείας. Σὲ κάποια σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς ὁ βράχος τοῦ λόφου ἀποκαλυπτόταν σὲ βάθος μόλις 0.10 μ. (εἰκ. 60, 61, 62).

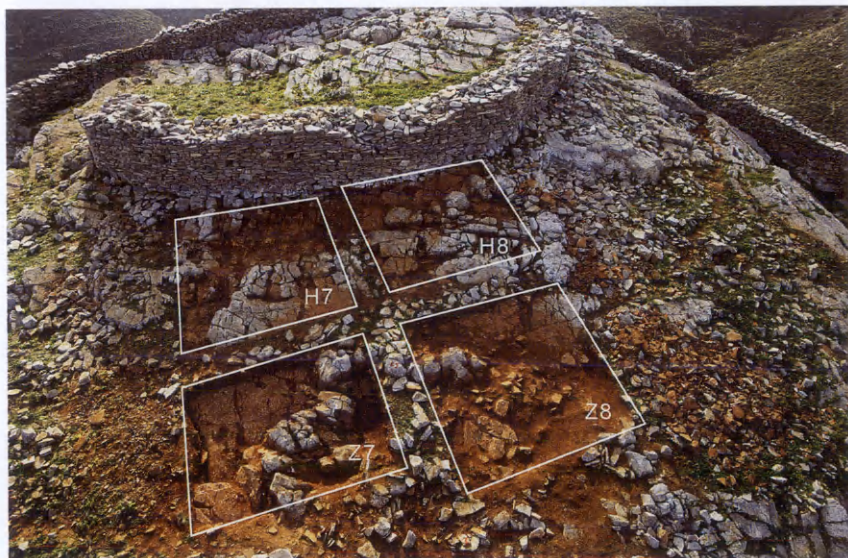

59 Καστρί, περιοχὴ τείχους τῆς κορυφῆς. Ἀεροφωτογραφία Κ. Ξενικάκη.

60 Καστρί, τοπογραφικό του οικισμού με σημειωμένες τις τομές που έγιναν κατά το 2006 (γαλανό χρώμα) και το 2007 (πράσινο χρώμα). Τοπογραφικό Θ. Χατζηθεοδώρου.

61-62 Καστρί, ανασκαφικές τομές 2006 και 2007 στην περιοχή του τείχους τῆς κορυφῆς. Ἀεροφωτογραφία Κ. Ξενικάκη.

63 Κεραμική φάσης Καστριού.

64 Κύπελλα.

65 Τμήμα πίθου.

66 Σφαιρική πυξίδα.

Ἀπὸ τῆ μελέτη τοῦ τείχους προκύπτει ὅτι κατὰ τὴν πρωτοκυκλαδικὴ περίοδο τὸ ὕψος του δὲν ἦταν μεγαλύτερο τῶν δύο μέτρων. Στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν τὸ ὕψος αὐξήθηκε μὲ προσθήκες οἱ ὁποῖες ξεχωρίζουν ἀπὸ τὴν τοιχοδομία καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι στὴ βόρεια ὄψη του ἔχουν ἐπικαθίσει ἄλατα. Ἀκόμη ἐνῶ τὸ ἀρχικὸ τεῖχος εἶναι κατασκευασμένο μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια, τὸ νεώτερο τμημα του εἶναι ἀμελέστερο στὴν κατασκευή.

Ἡ κεραμικὴ ποὺ βρέθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ ἀνήκει στὴν ὕστερη ΠΚ II περίοδο, τῆ λεγόμενῃ φάση Καστριοῦ (εἰκ. 63). Τῆς ἴδιας ἐποχῆς κεραμικὴ εἶχε βρεθεῖ καὶ στὴν ἔρευνα τοῦ χαμηλότερα εὐρισκομένου τείχους, τοῦ προτειχίσματος καὶ τοῦ κυρίως τείχους μὲ τοὺς πύργους καὶ ἀκόμη στὴν ἔρευνα τῶν ἐντὸς τοῦ τείχους οἰκημάτων.

Ἡ κεραμικὴ βρέθηκε σὲ θραύσματα, ἀναγνωρίζονται ὅμως περισσότερα σχήματα ἀγγείων, ὅπως ἀποθηκευτικῶν πίθων μὲ μελανὸ ἐπίχρῖσμα καὶ πλαστικὸ διάκοσμο, ἀμφορέων μὲ ἐγγάρακτες λαβές, κωνικῶν κυπέλλων μὲ βάση στὴν ὁποία διακρίνονται ἀποτύπωμα ψάθας καὶ φύλλων, φιαλῶν καὶ πυξιδῶν μὲ ἐντυπὴ καὶ χαρακτὴ διακόσμηση (εἰκ. 64, 65, 66). Στὸ ἴδιο στρώμα, τῆς ἐγκατάλειψης τοῦ ὀχυροῦ, βρέθηκαν λεπίδες ὀψιανοῦ καὶ θραύσματα ἀπὸ τὴν ἐπὶ τόπου ἐπεξεργασία του, λίθινα τριβεῖα καὶ τριπτῆρες, ὅστὰ ἀπὸ αἰγοειδῆ καὶ θαλασσινὰ ὄστρεα, ὑπολείμματα τῆς καθημερινῆς τροφῆς τῶν κατοίκων τῆς ἀκροπόλεως (εἰκ. 67).

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 2007 ἐπιβεβαίωσε ὑποθέσεις, ὅτι ἡ ὀχύρωση τοῦ οἰκισμοῦ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Καστριοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία τοξοειδῆ τεῖχη ἢ περιβόλους. Πρῶτο καὶ κατώτερο τὸ λεγόμενο προτείχισμα, σὲ μικρὴ ἀπόσταση τὸ τεῖχος μὲ τοὺς ἕξι ἕως τώρα ἀψιδωτοὺς πύργους καὶ τρίτο τεῖχος στὴν κορυφῇ τοῦ λόφου μικρότερης ἐκτάσεως. Ἀπὸ τὴν ἐνιαία χρονολόγησι καὶ τῶν τριῶν μερῶν τῆς ὀχύρωσης αὐτῆς προκύπτει ὅτι καὶ τὸ τεῖχος τῆς κορυφῆς ἀποτελοῦσε ἐξ ἀρχῆς μέρος τῆς

67 Λεπίδες ὄψιανού, λίθινοι τριπτῆρες, ὀστὰ αἰγοειδῶν καὶ θαλάσσια ὄστρεα.

ὅλης ὀχύρωσης καὶ ἀποτελοῦσε τὸ τελευταῖο σημεῖο ἀμύνης σὲ περίπτωση ἐξωτερικῆς προσβολῆς τοῦ οἰκισμοῦ. Τὸ ἡμικυκλικὸ σχῆμα τοῦ τείχους ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ νότια πλευρὰ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου εἶναι ἀπόκρημνη καὶ συνεπῶς ἀπρόσιτη.

Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ προκύπτει ὅτι ὁ ἐσωτερικῶς τοῦ τείχους χῶρος ἦταν στεγασμένος καὶ σὲ χρῆση ἕως τῆ στιγμῆ τῆς ἐγκατάλειψης ὅλου τοῦ οἰκισμοῦ. Οἱ μεγάλοι πίθοι χωρὶς προχοή πού βρέθηκαν ἐκεῖ, ὕψους τουλάχιστον 0.80 μ., χρησίμευαν γιὰ τὴν ἀποθήκευση δημητριακῶν πού διατηροῦνται ἐπὶ μακρὸ χρονικὸ διάστημα. Τὴν ἴδια χρῆση εἶχαν καὶ οἱ ἀμφορεῖς μὲ τίς ἐγχάρακτες λαβές, μεταφορὰ καὶ φύλαξη ὑγρῶν τροφίμων. Τὰ ὀστὰ τῶν αἰγοειδῶν καὶ τὰ θαλασσινὰ ὄστρεα δείχνουν ὅτι ὁ χῶρος χρησίμευε καὶ ὡς ἐνδιαίτημα προσώπων πού εἶχαν καὶ κάποια εἰδικὰ καθήκοντα, νὰ κατοπετεύουν τὴν περιοχὴ ἕως τὸν ὀρίζοντα.

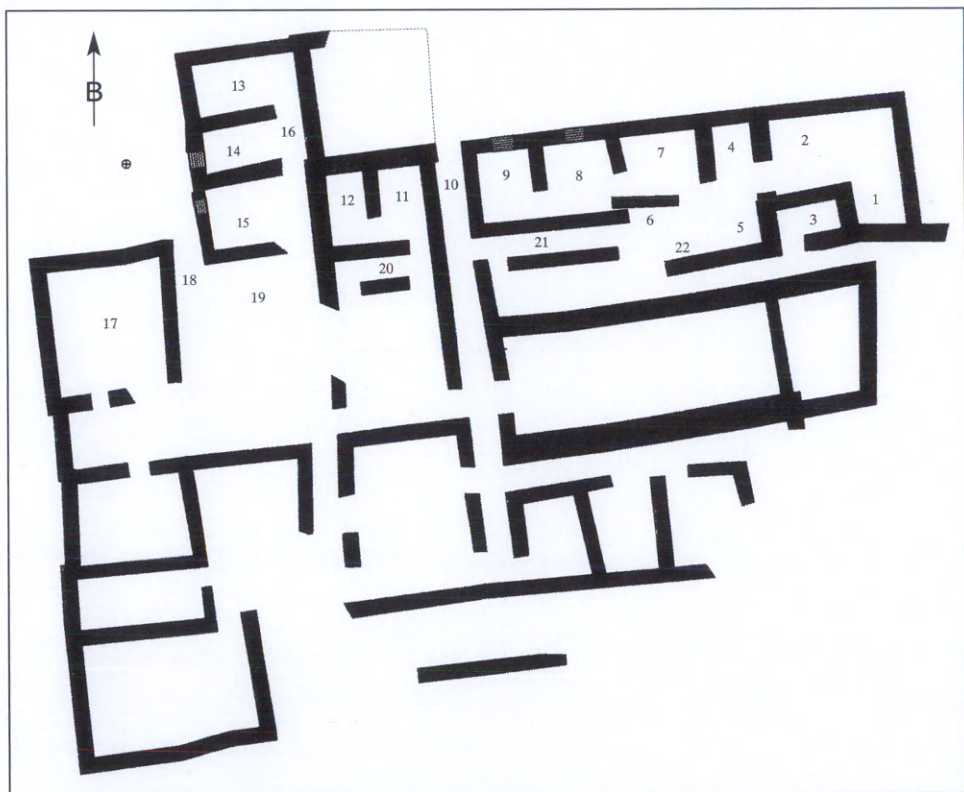

6. ΖΩΜΙΝΘΟΣ

Στὴ Ζώμινθο τῆς Κρήτης, στὸν Ψήλορειτῆ, ὁ Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων ἐ.π. κ. Ἰωάννης Σακελλαράκης καὶ ὁ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης κ. Διαμαντῆς Παναγιωτόπουλος συνέχισαν τὴν ἔρευνα τῶν χώρων 7, 8, 15, 16 καὶ 17 τοῦ λεγομένου Κεντρικοῦ Κτιρίου (εἰκ. 68).

Χῶρος 7

Στὸν Χῶρο 7 ἔγινε ἡ ἀποκόλληση τοῦ μεγάλου κονιάματος ἀπὸ δάπεδο ὀρόφου (εἰκ. 69), ποῦ εἶχε καταπέσει μὲ τὸ λίθινο ὑπόστρωμά του, κατασκευασμένο ἀπὸ ἐπίπεδες πλάκες, ποῦ ἀποκαλύφθηκε στὸ ΝΑ τμήμα τοῦ χώρου. Πάνω στὸ παχὺ αὐτὸ κονίαμα σώθηκαν ἄλλα λεπτότερα τεμάχια τοιχογρα-

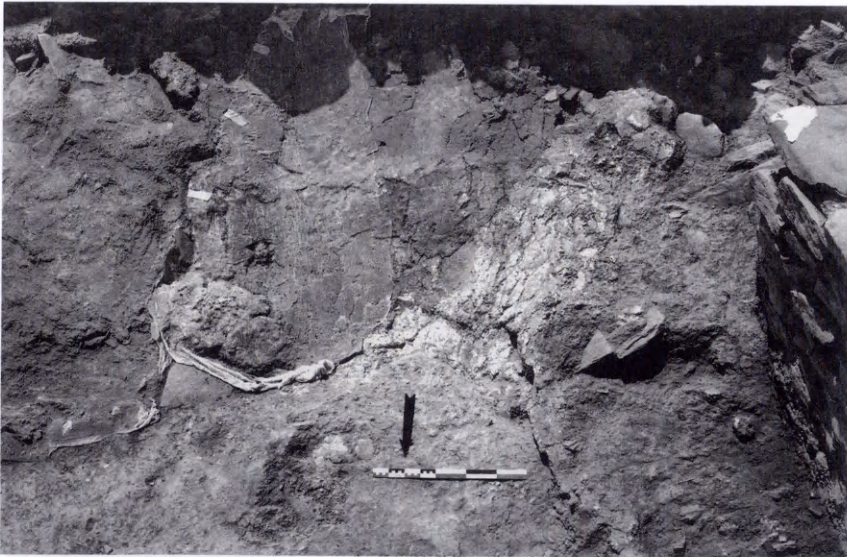

68 Ζώμινθος, κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

φημένου κονιάματος. Τμήματα χρωματιστῶν λεπτῶν κονιαμάτων σώζονται στή θέση τους καὶ στοὺς τοίχους τοῦ χώρου 7 (εἰκ. 70), κυρίως στὸν βόρειο ἀλλὰ καὶ στὸ δυτικὸ τοῖχο. Ἡ ἀνεύρεση πεσμένου δαπέδου ὀρόφου ἀπὸ κονίαμα εἶναι ἀξιοσημείωτη, μοναδική γιὰ τὴν μινωικὴ Κρήτη, καὶ φανερώνει τὴ σημασία τῶν βορειοανατολικῶν δωματίων τοῦ Κεντρικοῦ κτιρίου.

Στὸν διπλανὸ Χῶρο 8 μὲ τὸ καλὰ διατηρημένο βορειοανατολικὸ παράθυρο, ποὺ ἀνασκάφηκε σὲ ψηλότερο στρώμα, σώζονται ἐπίσης κονιάματα στή θέση τους στοὺς τοίχους. Κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου διακρίνονται σὲ βαθύτερο στρώμα μεγάλα τεμάχια κονιάματος. Στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ χώρου ἀποκαλύφθηκαν τρεῖς ἐπάλληλες σειρὲς ὄρθιων λίθων ποὺ σχηματίζουν ἡμικυκλικὴ κατασκευή. Ἡ κατασκευὴ καλύπτει τὸ μισὸ περίπου τοῦ χώρου καὶ ἐμποδίζει τὴ διάβαση πρὸς τὸν διπλανὸ Χῶρο 9. Ἀκόμη σώζεται σπασμένο στή θέση του τὸ

Χῶρος 8

69 Χῶρος 7, ἀποκόλληση κονιάματος.

70 Τμήματα κονιαμάτων κατά χώραν.

71 Χώρας 17. Πιθκοειδές ἀγγεῖο κατά χώραν.

υπέρθυρο τῆς θύρας ἐπικοινωνίας τῶν χώρων 8 καὶ 9. Τὰ εὐρήματα τῆς ἐπίχωσης ἦσαν πολλὰ τεμάχια κονιάματος, λίγα ὄστᾶ, κομμάτια καμένου ξύλου καὶ μικρότατα τεμάχια χαλκοῦ. Στὴ ΒΔ γωνία τοῦ χώρου βρέθηκαν τρία μικρὰ ἀγγεῖα.

Συνεχίστηκε ἐπίσης ἡ ἔρευνα τοῦ Χώρου 17, διαστάσεων 8Χ5 μ., ἐμβαδοῦ 40 τ.μ. Λόγω τοῦ μεγέθους του ὁ χώρος 17, ποὺ ἐρευνᾶται ἀπὸ τὸ 2005, ἀνασκάφηκε τμηματικά. Τὸ 2007 ἔγινε ἡ ἀνασκαφή στὸ νότιο τμήμα, ὅπου ἤλθε στὸ φῶς πεσμένο στὸ πλάι μεγάλο πιθοειδὲς ἀγγεῖο μὲ ὀριζόντιες λαβῆς καὶ προχολή (εἰκ. 71), καὶ τμήματα ἄλλου πιθοειδοῦς ἀγγείου, ἄωτα κωνικὰ καὶ ἡμισφαιρικὰ κύπελλα, τμήματα πρόχου, ἓνα μικρότατο κύπελλο, ὡς καὶ πολλὰ κόκαλα, καὶ κομμάτια καμένου ξύλου (εἰκ. 72). Ἄρχισε ἐπίσης ἡ ἀνασκαφή τῆς ἐπίχωσης τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ χώρου, γεμάτης ἀπὸ μεγάλες πέτρες ἀπὸ τὴν πτώση τῶν τοίχων καὶ τῆς στέγης

Χῶρος 17

72 Χῶρος 17, νότιο τμήμα.

καὶ μὲ λιγοστὰ εὐρήματα: ἓνα μικρότατο κωνικὸ κύπελλο, τμήματα ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων καὶ πρόχου, λίγα κομμάτια καμένου ξύλου, ἓνα τμήμα κονιάματος καὶ κόκαλα.

Ἐγίνε ἀκόμη ἀνασκαφὴ στὸν διάδρομο 16, ἀκριβῶς στὸ τμήμα ἀνατολικά τοῦ χώρου 15 καὶ στὸν χώρο 15, ἡ ὁποία εἶχε ἀρχίσει κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο. Ἡ ἔρευνα ὑπῆρξε πλούσια σὲ εὐρήματα, καὶ ἐπιστημονικὲς παρατηρήσεις. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὴν ἐπίχωση καὶ ἀνάμεσα σὲ πλῆθος πεσμένων λίθων (εἰκ. 73) βρέθηκε στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ χώρου ἀρχιτεκτονικὸ στοιχεῖο τῆς ἀνωδομῆς, τμήμα τοῦ λίθινου δαπέδου τοῦ ὀρόφου κατασκευασμένο ἀπὸ ἀσβεστολιθικὲς καὶ σχιστολιθικὲς πλάκες (εἰκ. 74). Ἀπὸ τὸν ὄροφο εἶχαν καταπέσει διάφορα ἀγγεῖα, ἄωτα κωνικὰ κύπελλα, χύτρες, τεμάχια κονιάματος καὶ κομμάτια καμένου ξύλου. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον εἶναι τμήμα μεγάλου πήλινου λεπτότατου δίσκου μὲ πε-

73 Διάδρομος 16, ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ χώρου.

74 Διάδρομος 16, τμήμα λίθινου δαπέδου τοῦ ὀρόφου.

75 Μόνωτα κύπελλα στή ΝΑ γωνία τοῦ χώρου.

ριχείλωμα, προφανῶς στερεωμένου σὲ ξύλινη ἢ ψάθινη βάση, τύπου κανίστρου. Βρέθηκαν ἀκόμη δύο ομάδες πεσμένων ἀγγείων· ἡ μία μόνωτων κυπέλλων στὴ ΝΑ γωνία τοῦ χώρου (εἰκ. 75) καὶ ἡ δεύτερη μικροτάτων κυπέλλων στὴ ΝΔ (εἰκ. 76), ὅμοια τῶν ὁποίων εἶχαν ἔλθει στο φῶς καὶ πέρυσι στὸ ἴδιο σημεῖο καὶ σὲ ἀνώτερο ἐπίπεδο.

Χῶρος 15

Στὸ ἰσόγειο τοῦ χώρου 15, πού διατηρεῖται σὲ ἐξαιρετικὴ κατάσταση καὶ σὲ μεγάλο ὕψος, ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ λίθινο δάπεδο τοῦ ὀρόφου ἀποκαλύφθηκε πεσμένος μεγάλος πίθος (εἰκ. 77), διακοσμημένος μὲ τὴ συνήθη πλαστικὴ σχοινοειδῆ διακόσμηση (εἰκ. 78). Βρέθηκε ἐπίσης πλῆθος ἀγγείων πού κάλυπταν τὴν περιοχὴ κάτω (εἰκ. 79) καὶ γύρω ἀπὸ τὸν πίθο (εἰκ. 80-81), τὴ ΝΔ γωνία (εἰκ. 82), ἀλλὰ καὶ εὐρύτερα τὸν χῶρο, μὲ σποραδικὰ ὄστά, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρέθηκαν σὲ ἐπαφὴ μὲ χύτρες καὶ ἴχνη καμένου ξύλου. Σημαντικὴ εἶναι ἡ εὔρεση λιθίνου κέρατος καθιέρωσης (εἰκ. 83).

76 Μικρότατα κύπελλα στὴ ΝΔ γωνία τοῦ χώρου.

77 Χώρος 15. Πίθος κατά χώραν.

78 Ο πίθος διακοσμημένος με σχοινοειδή διακόσμηση.

79 Χῶρος 15. Ἀγγεῖα κατὰ χώραν.

80 Χῶρος 15. Πλῆθος ἀγγείων κάτω καὶ γύρω ἀπὸ τὸν πίθο.

81 Χῶρος 15. Πλῆθος ἀγγείων κάτω καὶ γύρω ἀπὸ τὸν πίθο.

82 Χῶρος 15. Πλῆθος ἀγγείων στὴν ΝΔ γωνία.

Ἐπιτυχῆς ὑπῆρξε ἐπίσης ἡ γεωηλεκτρικὴ διασκόπηση ποὺ ἔγινε στὸν χώρο τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου καὶ στὴν περιοχὴ τῆς μυκηναϊκῆς ἐγκατάστασης τῆς Ζωμίνθου, ποὺ ὑπέδειξε τὴν ὕπαρξη σὲ διάφορα βάθη πολλῶν ἄλλων οἰκοδομικῶν λειψάνων καὶ μάλιστα τὴν ἐπέκταση τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου. Ἡ ἀξιοπιστία τῆς ἔρευνας ἐλέγχθηκε μὲ μικρὴ τομὴ βόρεια τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου. Παράλληλα σὲ ἐκτεταμένη ἔρευνα πεδίου στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Ζωμίνθου, καὶ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Ἰδαίου Ἴντρου ἐντοπίσθηκαν πολλὲς νέες ἀρχαιολογικὲς θέσεις. Συνεχίσθηκε ἀκόμη ἡ μελέτη τῶν ζωολογικῶν εὐρημάτων καὶ οἱ ἐργασίες ἐπίπλευσης καὶ ἐπίσης συνεχίσθηκε ἡ στερέωση τῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων. Μὲ τὴ βοήθεια τῆς Διεύθυνσης Δασῶν τῆς Περιφέρειας Κρήτης ἐτοιμάζεται ἡ κήρυξη ἐνὸς μοναδικοῦ κέντρου ἐντὸς τοῦ περιφραγμένου ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ δίπλα στὸ Κεντρικὸ Κτίριο ὡς μνημείου τῆς φύσης. Πρόκειται γιὰ ἕνα κράταιγο (τρικοκιά) ὕψους 11.40 μ., μεγίστης περιμέτρου 2.60 μ. καὶ διαμέτρου φυλλώματος 11-12 μ., σημαντικοῦ στοιχείου τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος τῆς ἀνασκαφῆς. Κατὰ τοὺς ἀνασκαφεῖς ἴσως τὸ δένδρο αὐτὸ σχετίζεται μὲ τὴν λατρεία τοῦ ἱεροῦ δένδρου στὴ μινωικὴ Κρήτη.

83 Χῶρος 15. Λίθινο κέρας καθιέρωσης.

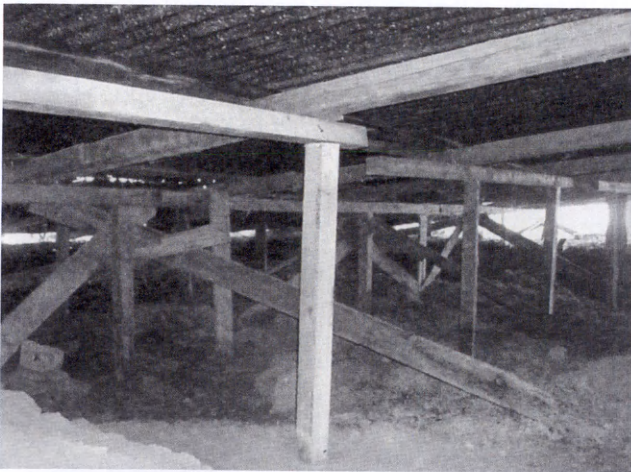
Συντήρηση και μελέτη μνημείων

Κατά τὸ 2007 στὸν προϊστορικὸ οἰκισμὸ τῆς θέσης Ντικιλί Τὰς στοὺς Φιλίππους μὲ τὴ συμμετοχὴ καὶ τὴν ἐπίβλεψη τῆς ὑπεύθυνης τοῦ ἀνασκαφικοῦ προγράμματος ἐπίτιμης ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Χάιδως Κουκούλη Χρυσανθάκη πραγματοποιήθηκαν οἱ ἐξῆς ἐργασίες:

α) Μελέτη ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου γιὰ τὴ δημοσίευση τοῦ ἑλληνογαλλικοῦ ἀνασκαφικοῦ προγράμματος.

β) Ἔργασίες συντήρησης ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων τῶν νεολιθικῶν οἰκιῶν, καθὼς καὶ ἐργασίες ἐπισκευῆς τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ πρόχειρου στεγάστρου, τὸ ὁποῖο καλύπτει τὰ κατάλοιπα τῶν νεολιθικῶν οἰκιῶν 1 καὶ 2 (εἰκ. 84).

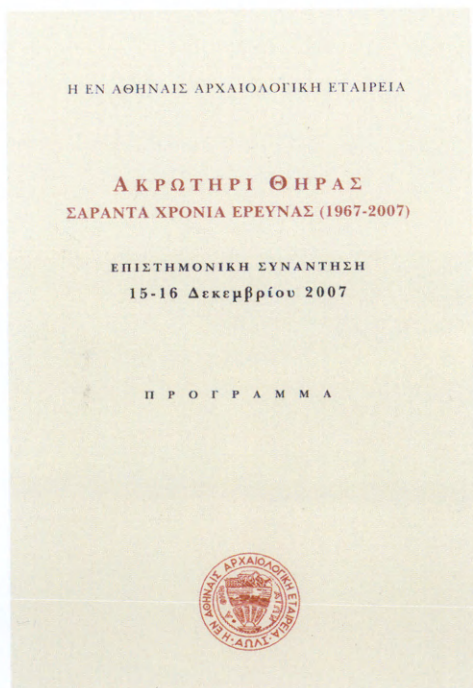
ΦΙΛΙΠΠΟΙ.
ΝΤΙΚΙΛΙ ΤΑΣ

**ΑΚΡΩΤΗΡΙ
ΘΗΡΑΣ**

Ἡ ἀνασκαφή τῆς Θήρας, πού γίνεται ἀπό τόν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Χρίστο Ντούμα ἔχει διακοπεῖ, ὅπως γνωρίζετε, ἀπὸ τὶς 23 Σεπτεμβρίου 2005, οἱ ἐργασίες ὅμως συντήρησης τῶν εὐρημάτων καὶ ἡ μελέτη συνεχίζονται μὲ ἐξάίρετα ἀποτελέσματα. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ τῆς μελέτης τῶν συνεργατῶν τῆς ἀνασκαφῆς ἀνακοινώθηκαν ἐδῶ, στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, σὲ διήμερο συνέδριο κατὰ τὸ ὁποῖο ἔγιναν 46 ἀνακοινώσεις γιὰ ποικίλα ζητήματα τῆς ἀρχαίας πόλης τοῦ

Άκρωτηρίου: Στρωματογραφία και χρονολόγηση, οικιστικά, τεχνολογία, οικονομία, περιβάλλον, διατροφή, τέχνη και ιδεολογία (είκ. 85). Η μεγάλη ανασκαφή του Άκρωτηρίου αποτελεί πηγή γνώσεως για τον κόσμο του προϊστορικού Αιγαίου και για τη συμπλήρωση των 40 χρόνων από την έναρξη της ανασκαφής από τον Σπυρίδωνα Μαρινάτο έγινε, εδώ πάλι, έκθεση φωτογραφιών και δημοσιευμάτων με τίτλο «Διασώζοντας την αρχαιολογική μαρτυρία» (είκ. 86).

86 Άποψη της φωτογραφικής έκθεσης «Διασώζοντας την αρχαιολογική μαρτυρία».

ΖΑΚΡΟΣ

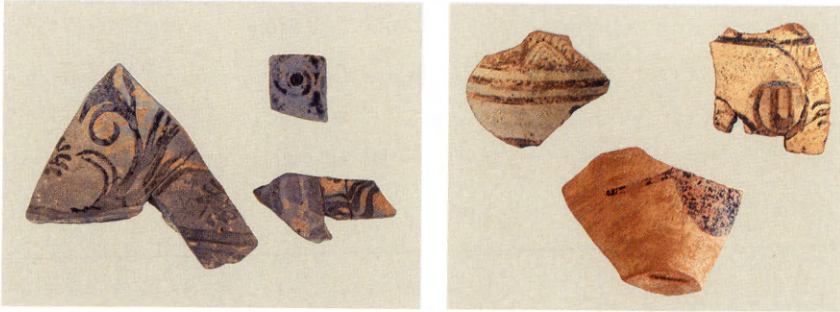
Τῆς μεγάλης ἀνασκαφῆς τῆς Ζάκρου πού εἶχε γίνει ἀπό τόν ἀείμνηστο Νικόλαο Πλάτωνα ἡ δημοσίευση ἐτοιμάζεται ἀπό τόν Λέκτορα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ἐλευθέριο Πλάτωνα.

Στό μουσεῖο Ἡρακλείου καταγράφηκαν περί τις ὀγδόντα (80) ὁμάδες κεραμικῆς τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 1966, προερχόμενες ἀποκλειστικά ἀπό τὸ ΥΜ I ἀνάκτορο. Οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς ἀντιπροσωπεύουν κεραμικὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὴ Νότια Πτέρυγα τοῦ οἰκοδομήματος, γιὰ τὴν ὁποία ὁ ἀνασκαφέας Ν. Πλάτων πίστευε ὅτι χρησιμοποιήθηκε κυρίως γιὰ νὰ στεγάσει ἐργαστήρια εἰδικευμένα στὴν κατασκευὴ λίθινων ἀντικειμένων, κοσμημάτων ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο καὶ ἀπὸ φαγεντιανὴ καὶ τὴν παρασκευὴ ἀρωμάτων. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ιδιαίτερα σημαντικὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἀναγνώριση, κατὰ τὴν ἐφετείνῃ ἐπεξεργασία τῶν κεραμικῶν ὁμάδων, στοιχείων πού ὑποδηλώνουν λειτουργία ἐνὸς ἐργαστηρίου χαλκουργίας, τὸ ὁποῖο πιθανῶς στεγαζόταν στὸ δωμάτιο XLVII τοῦ ἴδιου τομέα. Αὐτὰ περιλαμβάνουν μεγάλο ἀριθμὸ θραυσμάτων μιᾶς ἡμισφαιρικῆς χοάνης χύτευσης μὲ ἔντονα ἴχνη καύσης ἐσωτερικῶς καὶ τμῆμα μιᾶς τουλάχιστον πῆλινης μήτρας γιὰ τὴν κατασκευὴ μονόστομου πέλεκου (εἰκ. 87). Ἡ ὑπόλοιπη κεραμικὴ ἀπὸ τὰ δωμάτια τοῦ ἴδιου τομέα ἦταν κατὰ τὸ πλεῖστον χρηστικὴ, περιελάμβανε ὅμως καὶ ἀρκετὰ κομμάτια μὲ ἐνδιαφέρουσα διακόσμηση, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ιδιαίτερης μνείας ἀξίζουν θραύσματα ἀγγείων διακοσμημένων μὲ θαλάσσια καὶ φυτικὰ θέματα, τεχνοτροπικῶν ρυθμῶν πού ἀντιπροσωπεύουν τὴν ὑψηλῆς ποιότητος ἀνακτορικὴ παραγωγή τοῦ τέλους τῆς ΥΜ IB περιόδου (εἰκ. 88).

Στὴ Ζάκρο καταγράφηκε καὶ φωτογραφήθηκε τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων τοῦ Κτιρίου Ν τοῦ ΒΔ λόφου, τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 1986. Τὸ ὑλικὸ πού μελετήθηκε προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὸ νότιο τμῆμα τοῦ κτιρίου,

87 Τμήμα πήλινης μήτρας.

88 Θραύσματα αγγείου ΥΜ ΙΒ περιόδου από τὸ ἀνάκτορο. 89 ΥΜ ΙΙΙ κεραμική ἀπὸ τὸ Κτίριο Ν.

90 Πτηνόμορφος ἀσκὸς ἀπὸ τὸ Κτίριο Ν.

όπου είχαν έρευνηθεί τρία υπόγεια δωμάτια που έπικοινωνούσαν μεταξύ τους με πόρτες. Τα κεραμικά εύρηματα αντιπροσωπεύουν δύο χρονολογικές περιόδους τής ζωής του οικοδομήματος, τήν ΥΜ ΙΒ – που ήταν και ή τελευταία περίοδος ζωής του γειτονικού ανακτόρου – και τήν ΥΜ ΙΙΑ, έποχή τήν όποία ό ανασκαφέας πίστευε ότι αντιπροσωπεύουν λίγα μόνο από τα κτίρια τής εγκατάστασης. Το ΥΜ ΙΙΙ κεραμικό ύλικό του Κτιρίου Ν είναι μάλλον ύψηλης ποιότητας (είκ. 89), κάτι που δείχνει πώς ή περίοδος αύτή, παρά τή φανερή άπουσία ανακτορικής διοίκησης, ήταν σημαντική για τή Ζάκρο.

Στό Έργαστήριο τής Ζάκρου ολοκληρώθηκε ή συντήρηση τών εύρημάτων του Κτιρίου Ν ανασκαφικής περιόδου 1985 και άρχισε ή έπεξεργασία του κεραμικού ύλικού τής περιόδου 1986. Από τα εύρηματα του 1985, έγινε δυνατό να άποκατασταθούν περι τα είκοσι ακόμα πλήινα άγγεία, από τα όποια ξεχωρίζουν ένας μεγάλος πίθος με σχοινοειδή έμπιεστη διακόσμηση, μία πρόχους τής πρώιμης Παλαιοανακτορικής περιόδου με σφαιρικό σῶμα και κυλινδρικό λαιμό, ένας πτηνόμορφος άσκός με διακόσμηση διασταυρούμενων καμπύλων γραμμών (είκ. 90), μία μικρογραφική τριποδική χύτρα και δύο προχοϊσκες του τύπου τής «γαλατιέρας» (“milk jugs”). Έκτός από τα κεραμικά, συντηρήθηκαν τα μικροευρήματα και τών δύο περιόδων ανασκαφής του κτιρίου (1985 και 1986), ανάμεσα στα όποια ξεχωρίζουν ζευγος μικρογραφικῶν λίθινων κεράτων καθοσίωσης και μικρό πλήινο όμοίωμα κέρνου σέ μορφή ταύρου, με τρεις κοιλότητες κατά μήκος τής ράχης του.

Τέλος, συνεχίσθηκε ή συντήρηση σπαραγμάτων τοιχογραφιῶν από τή μινωική έπαυλη τής Έπάνω Ζάκρου και τὸ ανάκτορο.

Δημοσιεύματα

Τὴν πρώτη θέση στα δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας ἔχουν τὰ τέσσερα περιοδικά μας. Πρῶτο ἀνάμεσά τους ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς τῆς ὁποίας ἐκδόθηκαν τρεῖς τόμοι, ὁ 143 τοῦ 2004, ὁ 144 τοῦ 2005 καὶ ὁ 145 τοῦ 2006.

Ἀπὸ τὸν τόμο τοῦ 2004 μνημονεύω μόνο μία μελέτη, τῆς ἀείμνηστης Μαρίας Οἰκονομάκου, μὲ τίτλο «Οἱ ἀνασκαφές στὸ μεγάλο ἔλος τοῦ Μαραθῶνος». Πρόκειται γιὰ ὀλυμπιακὲς ἀνασκαφές, πὺ ἐγιναν γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι τὸ μεγάλο ἔλος δὲν εἶχε ἀρχαῖα, ἀλλὰ εἶχε. Τοῦτο δὲν ἐμπόδισε τὴν κατασκευὴ τοῦ ὀλυμπιακοῦ λεμβοδρομίου γιὰ χρῆση 15 ἡμερῶν, τὴν κατόπιν ἐγκατάλειψή του καὶ τὴν καταστροφὴ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος.

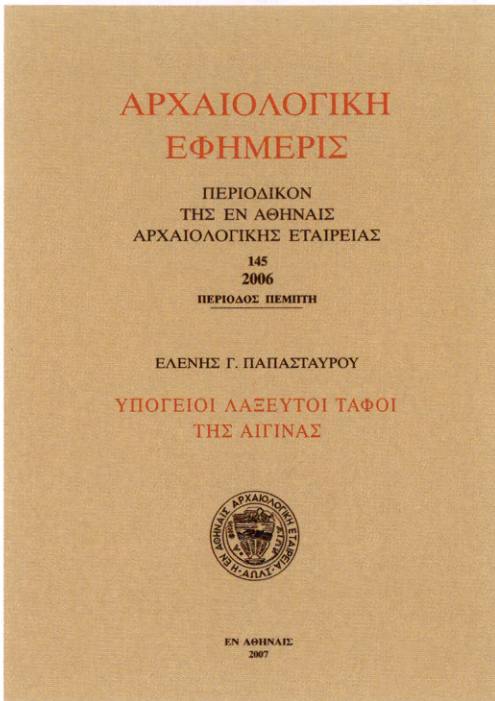
Οἱ ἄλλοι δύο τόμοι περιέχουν ὁ καθένας μόνο μία ἐκτεταμένη μονογραφία. Ὁ τόμος τοῦ 2005 περιέχει τὴ διατριβὴ τοῦ κ. Εὐάγγελου Βιβλιοδέτη, Ὁ δῆμος τοῦ Μυρρινοῦντος. Ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ ἱστορία ἐνὸς δήμου τῆς Ἀττικῆς. Ὁ ἀρχαῖος ἀττικὸς δῆμος τοῦ Μυρρινοῦντος βρίσκεται κοντὰ στὸ Μαρχόπουλο

τῶν Μεσογείων, στή σημερινή Μερέντα ὅπου ἔγινε τὸ νέο ἱποδρόμιο καὶ ὅπου δεσπόζουν τὰ γνωστὰ λατομεῖα Μαρκοπούλου. Ὁ κ. Βιβλιοδέτης ἐκθέτει, μὲ τὴ βοήθεια τῶν φιλολογικῶν καὶ ἐπιγραφικῶν πηγῶν καὶ τῶν εὐρημάτων τῶν ἕως σήμερα ἀνασκαφῶν, τὴν ἱστορία, τὴν τοπογραφία, τὴν ὀργάνωση, τὶς λατρεῖες καὶ τὴν προσωπογραφία τοῦ δήμου. Ἐκθέτει ἀκόμη τὸ ἱστορικό, τὰ ἀποτελέσματα καὶ τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν στὴν περιοχὴ τοῦ δήμου, μὲ πρῶτες τὶς ἀνασκαφές τοῦ ἀειμνήστου Ἰωάννου Παπαδημητρίου τὸ 1960-1961. Ἔγιναν καὶ ἄλλες ἀνασκαφές, σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες βρέθηκαν ἡ κόρη Φρασίκλεια καὶ ὁ κοῦρος τῆς Μερέντας, τὰ δύο γνωστὰ ἐπιτύμβια ἀρχαῖα ἀγάλματα. Παραθέτει ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς, στὸ οἰκεῖο τμήμα, ὅλες τὶς γνωστὲς ἐπιγραφές τοῦ Μυρρινοῦντος, ψηφίσματα, ὄρους, λατρευτικὲς, ἀναθηματικὲς, ἐπιτύμβιες καὶ πραγματεύεται μὲ ἐπιτυχία τὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν τοπογραφία καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ δήμου.

Ἡ μονογραφία τοῦ κ. Βιβλιοδέτη ἀποτελεῖ σύνθεση ἢ ὁποῖα προσφέρει πολλὰ στὴ γνώση τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς.

Ὁ τόμος τοῦ 2006 τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος περιέχει καὶ αὐτὸς μιὰ μονογραφία, τῆς κυρίας Ἑλένης Παπασταύρου, Ἰπόγειοι λαξευτοὶ τάφοι τῆς Αἴγινας. Πρόκειται γιὰ ταφικὰ μνημεῖα τῶν ὁποίων ἡ νεώτερη ἱστορία ἀρχίζει ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια. Ὅπως γνωρίζετε, ἡ Αἴγινα ἔγινε γιὰ λίγο χρόνο πρωτεύουσα τῆς νέας Ἑλλάδος, ἀπὸ τὶς 11 Ἰανουαρίου 1828, ποὺ ἀποβιβάστηκε στὸ νησί ὁ Καποδίστριας, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ὀκτωβρίου 1828 ποὺ ἡ πρωτεύουσα μεταφέρθηκε στὸ Ναύπλιο. Κατὰ τοὺς δέκα περίπου αὐτοὺς μῆνες συνέρρευσε στὴν Αἴγινα μεγάλο πλῆθος προσφύγων τὸ ὁποῖο μεταχειριζόταν τοὺς ὑπόγειους λαξευτοὺς τάφους τῆς πόλης καὶ τῆς περιοχῆς ὡς κατοικίες. Τότε πολλοὶ τάφοι συλήθηκαν ἀλλὰ μὲ τὸν καιρὸ ἔγιναν καὶ

πολλές ανασκαφές νέων με τη μελέτη τῶν ὁποίων σχηματίστηκε ἡ γενικὴ εἰκόνα τους.

Συστηματικὴ ἀνασκαφὴ καὶ μελέτη τῶν ὑπόγειων λαξευτῶν τάφων τῆς Αἴγινας ἄρχισε νὰ γίνεταὶ τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀπὸ τὸ 1980, ὅταν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μου ὡς Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, ἀνέλαβε τὴν ἀρχαιολογικὴ ἐποπτεία τῆς Αἴγινας ἡ κυρία Ἑλένη Παπασταύρου, συνεργάτις μου καὶ μέλος, σήμερα, τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἡ κυρία Παπασταύρου ἐρεῦνησε πλῆθος νέων τάφων καὶ ἡ δημοσίευσή τους ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τοῦ τόμου τοῦ 2006 τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

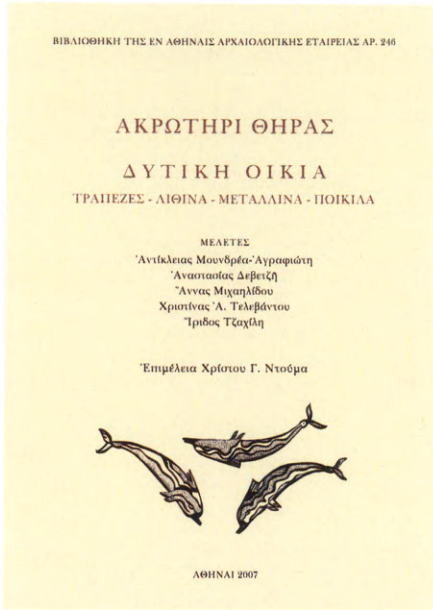
Ἡ μονογραφία περιλαμβάνει τάφους τοῦ ὕστερου 8ου αἰ. καὶ τῶν ἐπομένων μέχρι τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἐξετάζεται ἡ γενικὴ εἰκόνα τῶν νεκροταφείων, οἱ ἐπιδράσεις καὶ τὰ παράλληλα στοιχεῖα, ὁ τρόπος τῶν ταφῶν, τὰ χαράγματα καὶ οἱ ἐπιγραφές,

κυρίως στις σαρκοφάγους, τὰ μικροαντικείμενα, ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τῶν τάφων, ἡ κεραμική, τὰ εἰδώλια, τὰ πλαστικά ἀγγεῖα πού συνόδευαν τοὺς νεκροὺς καὶ τὰ ἄλλα κτερίσματα, λύχνοι, μεταλλικά ἀντικείμενα.

Ἔως τώρα ὑπῆρχαν δημοσιεύσεις μεμονωμένων τάφων, σύντομες ἢ ἐκτενεῖς ἀπὸ τίς χιλιάδες πού ἐρευνήθηκαν, συλήθηκαν καὶ καταστράφηκαν ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια. Μὲ τὴ δημοσίευση τῆς κυρίας Παπασταύρου ἀποκτήσαμε τὸ βασικὸ ἔργο γιὰ τὴ γνώση τῆς ταφικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῶν ταφικῶν συνηθειῶν τῶν Αἰγινήτων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς της. Τέλος πρέπει νὰ εἰπῶ ἀκόμη ὅτι οἱ τάφοι πού δημοσιεύονται εἶναι ὅσοι ἐρευνήθηκαν ἀπὸ τὸ 1980 μέχρι τοῦ 1995. Ἡ κυρία Παπασταύρου ἤθελε νὰ καθυστερήσει τὴ δημοσίευση γιὰ νὰ δώσει καὶ τὰ εὐρήματα τῶν κατόπιν ἀνασκαφῶν. Εὐτυχῶς τὴν ἐμπόδισα καὶ ἔτσι σήμερα εἶναι κτῆμα μας μιὰ ὠραία δημοσίευση πολύχρονων καὶ κοπιαστικῶν ἀνασκαφῶν.

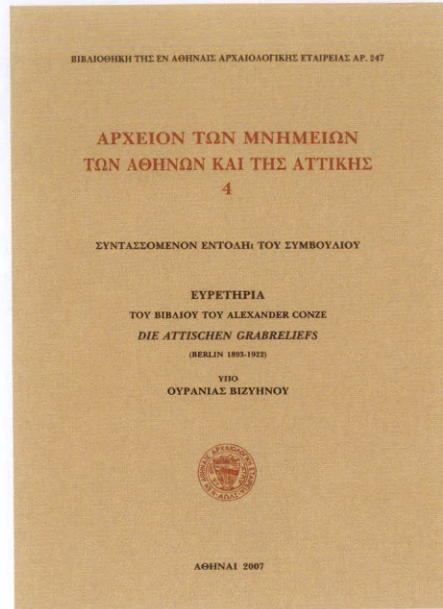
Τῶν Πρακτικῶν ἐκδόθηκε ὁ τόμος 160 τοῦ 2005 μὲ τίς ἀνασκαφικὲς ἐκθέσεις τῆς χρονιᾶς ἐκείνης, ὅπως ἐπίσης ἐκδόθηκε ὁ τόμος 53 τοῦ Ἔργου 2006 πού παραλάβατε πέρυσι. Τελευταία μνημονεύω τὴν ἐκδοση τῶν τευχῶν 82-85 τοῦ Μέντορος μὲ τὰ ὁποῖα συμπληρώθηκαν 20 χρόνια ἐκδοσης τοῦ περιοδικοῦ. Μὲ τὸν Μέντορα ἡ Ἑταιρεία θυμίζει ὅτι οἱ ἀρχαιότητες ἐκτὸς ἀπὸ πηγὴ τῆς ἱστορίας ἀποτελοῦν μέρος τῆς ζωῆς μας, μᾶς ἐπηρεάζουν καὶ συμβάλλουν στὴν πνευματικὴ μας ἄνοδο. Στὰ τέσσερα τεύχη τοῦ Μέντορος τοῦ 2007 περιέχονται πλὴν ἄλλων ὁ ἑορτασμὸς τῶν 170 χρόνων τῆς Ἑταιρείας, ἡ ἱστορία τοῦ χώρου Μακρυγιάννη, ὅπου κτίστηκε τὸ νέο Μουσεῖο Ἀκροπόλεως, ἡ ἱστορία τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συλλόγου, πρώτης Ἀκαδημίας στὴ ἐλευθερωμένη Ἑλλάδα, ἡ ἱστορία τῆς πρώτης ἀναστήλωσης στὴν Ἑλλάδα, τὸ 1834, ὡς καὶ ἡ ἱστορία τῆς Καρυάτιδος τῆς Ἐλευσίνος πού βρίσκεται στὸ Λονδίνο.

Τὰ ἄλλα δημοσιεύματά μας εἶναι: Ὁ συλλογικὸς τόμος Ἀκρωτήρι Θήρας. Δυτικὴ Οἰκία. Περιέχει μελέτες τῶν κυριῶν Ἀντίκλειας Μουνδρέα Ἀγραφιώτη, Ἀναστασίας Δεβετζῆ, Ἄννας Μιχαηλίδου, Χριστίνας Τελεβάντου, Ἴριδος Τζαχίλη οἱ ὁποῖες δημοσιεύονται μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ καθηγητῆ Χρίστου Ντούμα.

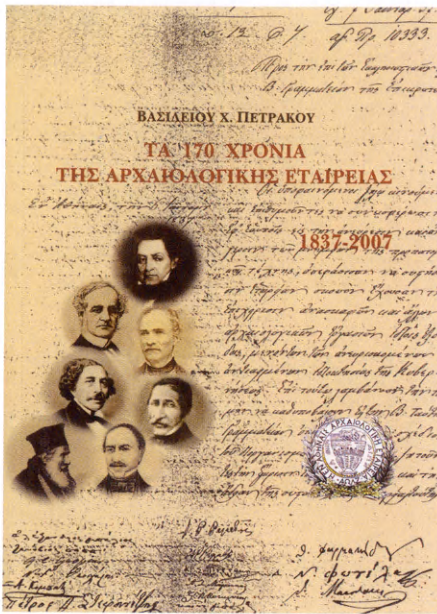
Τὰ μέρη τοῦ βιβλίου εἶναι τέσσερα καὶ ἀφοροῦν εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Δυτικῆς οἰκίας. Κατὰ σειρὰν δημοσιεύονται οἱ ἐπίχριστες τράπεζες προσφορῶν, τὰ λίθινα ἐργαλεῖα, τὰ λίθινα σκεύη, τὰ μετάλλινα εὐρήματα καὶ τὰ ποικίλα εὐρήματα, δηλαδὴ εἰδώλια, σφονδύλια, ἀγνύθες, κύλινδροι, σφραγίδες. Τὸ βιβλίο εἶναι συνολικὴ μελέτη τῶν ἀντικειμένων τῆς καθημερινῆς ζωῆς στὸ Ἀκρωτήρι Θήρας ἀλλὰ ἀφορᾷ καὶ τὴν ἀρχαιολογία ὄλου τοῦ Αἰγαίου καὶ θὰ χρησιμεύει ὡς βοήθημα σὲ κάθε μελετητῆ τῶν συναφῶν θεμάτων.

Στὴν ἔκδοσιν τοῦ τόμου συνέβαλε οἰκονομικῶς κατὰ μέγα μέρος ἡ ἑφημερίς *Καθημερινή* καὶ εἰδικῶς ὁ κ. Ἀριστείδης Ἀλαφοῦζος πρὸς τὸν ὁποῖο ἡ Ἐταιρεία ἀπευθύνει θερμὲς εὐχαριστίες.

Ἐκδόθηκε ὁ τέταρτος τόμος τοῦ Ἀρχείου τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς (ΑΡΜΑ 4), ἔργο τῆς κυρίας Οὐρανίας Βιζυηνοῦ. Περιέχει τὰ εὑρετήρια τοῦ μεγάλου συντάγματος τῶν ἀττικῶν ἐπιθυμῶν ἀναγλύφων ποὺ ἔκανε σὲ 4 τόμους κειμένου καὶ 6 τόμους πινάκων ὁ Alexander Conze καὶ οἱ συνεργάτες του, ἀπὸ τὸ 1893 ἕως τὸ 1922. Στὸν ὀγκώδη τόμο τῶν 404 σελίδων ἐξετάζεται κριτικὰ ὀλόκληρο τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Conze, κατατάσσεται τὸ περιεχόμενό του τοπογραφικῶς, ἐλέγχονται οἱ πληροφορίες του γιὰ τοὺς τόπους καὶ τίς συνθήκες εὑρεσης τῶν μνημείων, περιγράφεται ἡ σημερινή μορφή τους, μνημονεύεται ὁ τόπος φύλαξής τους καὶ παρέχεται πλήρης, συγχρονισμένη, βιβλιογραφία γιὰ τὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα ποὺ συνολικῶς φθάνουν τὰ 2360.

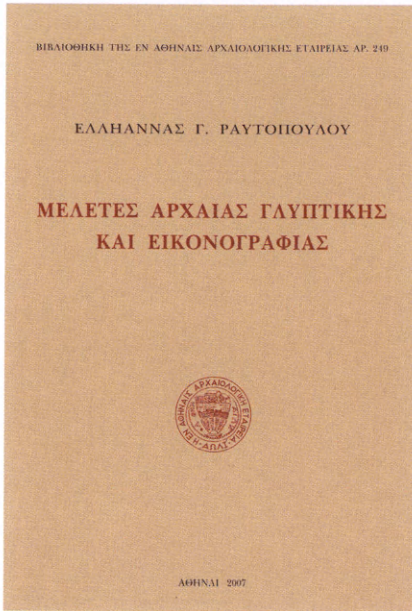
Ἡ ὁμιλία μου στὴν Ἀκαδημία γιὰ τὴ συμπλήρωση τῶν 170 χρόνων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐκδόθηκε ὡς ἀνεξάρτητο δημοσίευμα πλούσια σχολιασμένο καὶ εἰκονογραφημένο. *Τὰ 170 χρόνια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837-2007.* Ὅσοι τὴν ἀκούσατε θυμᾶστε ὅτι κεντρικὴ ἰδέα τοῦ λόγου ἦσαν οἱ ἑταῖροι ποὺ δημιούργησαν τὴν Ἑταιρεία καὶ τὴν στήριξαν ἐπὶ 170 χρόνια. Πέντε γενεές καὶ πλέον Ἑλλήνων ἀποτέλεσαν καὶ ἀποτελοῦν μέλη της, οἱ περισσότεροι ἰδεολόγοι, ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς πολεμιστὲς καὶ τοὺς πολιτικοὺς τοῦ Ἀγῶνος τοῦ '21. Πετρόμπεης καὶ Κωλέττης, Κολοκοτρώνης, Τρικούπης, Ἐλευθέριος Βενιζέλος, Κωστῆς Παλαμᾶς εἶναι λίγοι ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἑταίρους μας γιὰ τοὺς ὁποίους δίκαια ὑπερηφανευόμαστε. Ἐχοντας ἡ Ἑταιρεία ὡς μέλη ἐξέχοντα πρόσωπα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας μπόρεσε, μὲ τὰ Συμβούλιά της, νὰ ἐφαρμόσει ἀταλάντευτη πολιτικὴ ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα πλουσιότατη ἐπιστημονικὴ προσφορὰ στὴν

ἀποκάλυψη καὶ τὴν ἀναστήλωση μνημείων καὶ σὲ δημοσιεύματα πού φθάνουν τοὺς 628 τόμους καὶ ἀποτελοῦν θησαυρὸ γνώσης τῆς ἀρχαιολογίας τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης.

Τὸ ἄλλο μελέτημα δημοσιευμένο στὸν *Μέντορα* πού ἐκδόθηκε καὶ αὐτοτελῶς, *Ὁ Ἀρχαιολογικὸς Σύλλογος. Ἡ πρώτη Ἀκαδημία στὴν ἐλευθερωμένη Ἑλλάδα*, περιγράφει τὴν προσπάθεια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος νὰ θεμελιώσῃ Ἀρχαιολογικὴ Ἀκαδημία καὶ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν. Μὲ ἔμπνευση καὶ πρωτοβουλία τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ ἰδρύθηκε ὁ Ἀρχαιολογικὸς Σύλλογος καὶ συγκέντρωσε ὡς μέλη του ὅ,τι καλύτερο διέθετε ἢ Ἀθήνα τοῦ 1848 στὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ καιροὶ δὲν ἦσαν εὐνοϊκοί, καὶ ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα, καὶ ὡς πρὸς τὶς περιστάσεις. Ἡ προσπάθεια τῆς Ἑταιρείας πού ξεκίνησε μὲ ἐλπίδες καὶ ἐνθουσιασμὸ ναυάγησε στὶς ἡμέρες τοῦ μεγάλου λοιμοῦ τοῦ 1854.

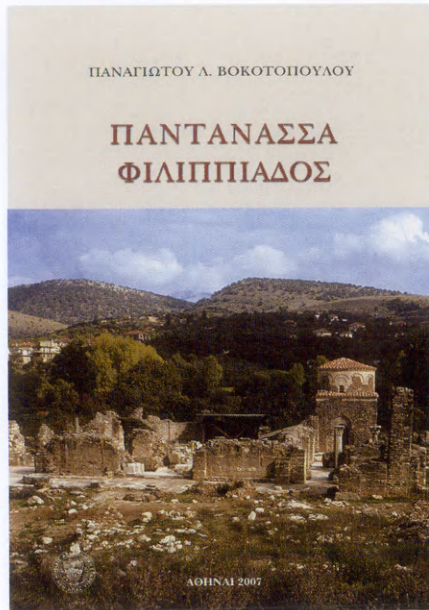

Τὸ βιβλίο τῆς κυρίας Ἑλληάννας Ραυτοπούλου, *Μελέτες ἀρχαίας γλυπτικῆς καὶ εἰκονογραφίας* ἀποτελεῖ συνολικὴ ἀναδημοσίευση κειμένων τῆς συγγραφέως γιὰ πολλὰ ζητήματα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς πλαστικῆς, πὺ δημοσιεύτηκαν γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικά, ἀπὸ τὸ 1963 ἕως τὸ 2005, καὶ ἀναδημοσιεύονται.

Ὅλες οἱ μελέτες τοῦ τόμου ἀφοροῦν ἀρχαῖα ἐλληνικὰ γλυπτά, ἀγάλματα, εἰκονιστικὲς κεφαλές, χαλκὰ ἔργα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἄλλα ἦσαν ἀναθήματα ἄλλα εἶχαν λατρευτικὸ προορισμό. Κάποια ἀπὸ τὰ δημοσιευόμενα ἔργα εἶναι παλαιὰ εὐρήματα τῶν ὁποίων ἡ ἐκ νέου μελέτη ἀποκαλύπτει στοιχεῖα παραγνωρισμένα πὺ τοὺς δίνουν τὴν ὀρθὴ θέση ἀπὸ καλλιτεχνικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως.

Μὲ τὴ συλλογὴ τῶν μελετῶν τῆς κυρίας Ραυτοπούλου διασκορπισμένα κείμενα συνθέτουν πλέον ἓνα ὁμοειδὲς σύνολο χρήσιμο γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης.

Τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς τῆς μονῆς Παντανάσσης Φιλιππιάδος πού διεξάγει ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Παναγιώτης Βοκοτόπουλος ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τοῦ 1977, ἔχουμε πλέον μία εὐσύνοπτη σύνθεση τὴν ὁποία συνέταξε ὁ ἀνασκαφεὺς ἔπειτα ἀπὸ παράκληση τῆς Ἑταιρείας μὲ τίτλο *Παντάνασσα Φιλιππιάδος*. Ὁ κ. Βοκοτόπουλος παλαιὸς Προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἠπείρου ἐρεῦνησε καὶ ἐρευνᾷ τὰ ἐρείπια τῆς μονῆς Παντανάσσης καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν προστασία τοῦ μνημείου εἶναι ἀδιάκοπο.

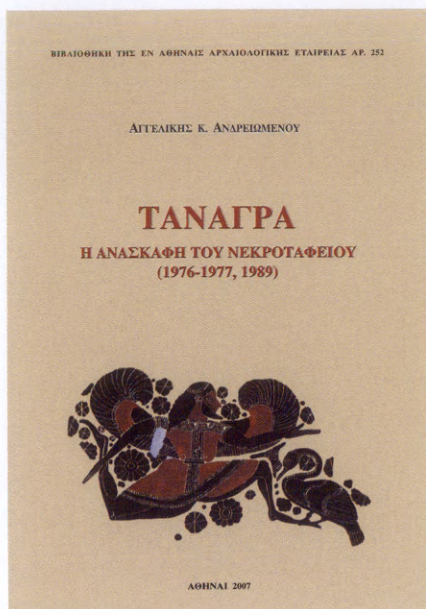
Ἡ μονὴ τῆς Θεοτόκου Παντανάσσης, ἔργο τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β΄, ἀποτελεῖται ἀπὸ ναὸ σταυροειδῆ ἐγγεγραμμένο μὲ νάρθηκα καὶ περίστωο πού ἀπολήγει σὲ δύο παρεκκλήσια καὶ ἀπὸ τὰ παραρτήματά του, δηλαδὴ κελλιά, τράπεζα, μαγειρεῖο, φούρνο, σταύλους. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ κ. Βοκοτοπούλου ἔχει ἀποκαλυφθεῖ τὸ καθολικό. Τὰ λοιπὰ κτί-

σματα καλύπτονται από τις προσχώσεις του Λούρου που κυλά κοντά στα έρείπια.

Ο ναός κτίστηκε από τον Μιχαήλ ὙΑγγελο Κομνηνὸ Δούκα Β΄ (1236-1271), Δεσπότη τῆς Ἡπείρου στὰ χρόνια μεταξύ 1240-1250 καὶ θεωρεῖται ἀπὸ τὸν συγγραφέα ὡς «τὸ σημαντικότερο μετὰ τὴν Παρηγορήτισσα τῆς ὙΑρτας μνημεῖο τῆς κυρίως Βυζαντινῆς περιόδου στὴν ὙΠειρο καὶ γενικότερα στὴ Βορειοδυτικὴ Ἑλλάδα λόγῳ τοῦ μεγέθους, τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου, τοῦ πλούτου καὶ τῆς ποικιλίας τοῦ διακόσμου». Ἡ διαπίστωση αὐτὴ εἶναι φανερὴ στὰ λείψανα ποὺ ἀποκαλύφθηκαν μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ μνημείου. Μὲ τὸ νέο ἔργο τοῦ κ. Βοκοτοπούλου τὸ σημαντικό αὐτὸ μνημεῖο ἀποκτᾶ σημαντικὴ θέση στὴ βυζαντινὴ βιβλιογραφία καὶ γίνεται γνωστὸ συνολικά.

Ἡ πεδιάδα τῆς Τάναγρας στὴ Βοιωτία ὑπῆρξε ὁ τόπος ὅπου ἀσκήθηκε ἡ τυμβωρυχία κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα στὴν πλέον ἀπεχθὴ τῆς μορφῆς. Ἡ ἐλαστικότης τοῦ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμου τῆς 10/22 Μαΐου 1834 τῆς πρώτης Ἀντιβασιλείας ἐπέτρεπε τὴν ἀνασκαφὴ ἀρχαίων σὲ ιδιοκτῆτες χώρους καὶ τὴ δυνατότητα νὰ κρατεῖ ὁ ιδιοκτῆτης τὰ μισὰ τῶν εὐρημάτων. Ἡ εὕρεση τότε στὴν Τάναγρα τῶν γνωστῶν πηλίνων εἰδωλίων καὶ ἀγγείων δημιούργησε ζήτησι στὶς ἀρχαιοκαπηλικὲς ἀγορὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἔτσι ἄρχισε ἡ συστηματικὴ λεηλασία τῶν νεκροταφείων τῆς περιοχῆς. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία γιὰ νὰ ἐμποδίσαι τὴν καταστροφικὴ ἐξάπλωσι τῆς παρανομίας ἀνέλαβε στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1870 τὴ συστηματικὴ ἔρευνα τῆς Βοιωτίας καὶ τὴν ἐπίβλεψι τῶν ἀνασκαφῶν τῶν ιδιωτῶν ποὺ ἀποτελοῦσαν προπέτασμα Ἑλλήνων καὶ ξένων ἀρχαιοκαπήλων. Τὸ ἔργο τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς δίωξις τῆς παρανομίας ἀνέθεσε ἡ Ἑταιρεία στὸν Παναγιώτη Σταματάκη, ὙΕφορο τῆς Ἑταιρείας, ὁ ὁποῖος θυσίασε τὴ ζωὴ

του στο καθήκον. Τὰ ἀρχαῖα τῶν ἀνασκαφῶν Σταματάκη βρίσκονται στο Ἐθνικὸ Μουσεῖο καὶ ἐκλεκτὰ εὐρήματα δημοσιεύονται κατὰ καιρούς. Συστηματικὴ εἰκόνα ὅμως τῶν νεκροταφείων τῆς Τάναγρας καὶ δημοσίευσή τους δὲν εἶχαμε ἕως τώρα, παρὰ τὸ ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῶν τυμβωρύχων τοῦ 19ου αἰῶνος ἔχουν δημοσιευθεῖ εἴτε μεμονωμένα εἴτε ὡς συλλογές, ὅπως ἡ συλλογὴ τοῦ κόμητος Saburoff, πρεσβευτοῦ τῆς Ρωσίας στὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία σχηματίστηκε στὴν Ἀθήνα μὲ πράκτορα τὸν Παπαρρηγόπουλο, πρόξενο τῆς Ρωσίας, φυγαδεύτηκε μὲ τὴ μετάρθεση τοῦ Saburoff καὶ στολίζει σήμερα τὸ μουσεῖο τοῦ Βερολίνου καὶ ἄλλα.

Πρῶτες συστηματικὲς ἀνασκαφὲς νεκροταφείων τῆς Τάναγρας ἔγιναν ἀπὸ τὴν κυρία Ἀγγελικὴ Ἀνδρειωμένου, Ἐφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων Βοιωτίας. Τὰ ἀποτελέσματα μέρους τῶν ἀνασκαφῶν ἐκθέτει στὸ βιβλίο τῆς Τάναγρα. *Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νεκροταφείου (1976-1977, 1989)*.

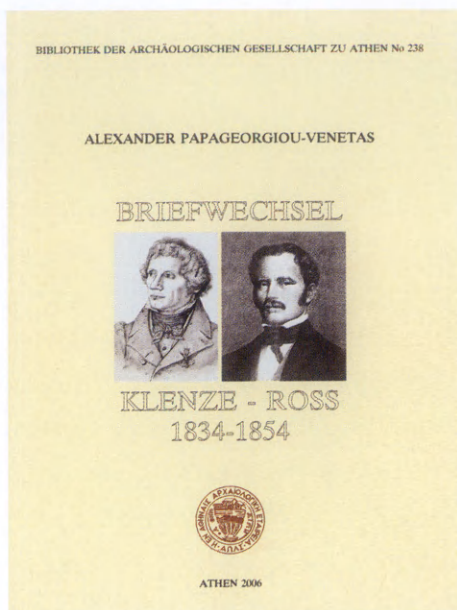
Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου, τὰ ἀνασκαφικά, περιέχει τὴν ἱστορία τῶν ἀνασκαφῶν, παλαιῶν καὶ νέων, τὰ περὶ τῶν ἐργαστηρίων κοροπλαστικῆς τῆς Τανάγρας καὶ τῆς Ἀκραιφίας κατὰ τὴν ἀρχαίικὴ ἐποχὴ, τὶς ἐνεπίγραφες ἐπιτύμβιες στῆλες τῶν νεκροταφείων καὶ τὰ παντὸς εἶδους χαράγματα καὶ τὶς ἐπιγραφές μὲ χρῶμα, τὶς γραπτές. Τὸ ὑπόλοιπο τοῦ πρώτου μέρους εἶναι ἡ περιγραφή τῶν τάφων, ἑκατοντάδων, κατάλογος τῶν ταφῶν, ἀνάλυσή τους καὶ ἄλλα συγκριτικὰ στοιχεῖα.

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου περιλαμβάνει τὰ περὶ τῶν ἀρχαίικῶν εἰδωλίων ποὺ βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφή, τὸ τρίτο μέρος περιέχει κατάλογο τῶν τάφων τῶν κλασικῶν καὶ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ τὸ τέταρτο μέρος ἀφορᾷ τὰ οἰκοδομήματα ποὺ βρέθηκαν στοὺς χώρους τῶν νεκροταφείων.

Οἱ τάφοι ποὺ ἐρευνήθηκαν ἦσαν 680, ἀριθμὸς πολὺ μεγάλος. Γιὰ πρώτη φορὰ τὰ νεκροταφεῖα τῆς Τανάγρας παρουσιάζονται σὲ τόση ἔκταση καὶ τόσο συστηματικά, σὲ ἕναν τόμο πλουσιότατα εἰκονογραφημένο μὲ σχέδια καὶ φωτογραφίες ποὺ ἀποτελεῖ βασικὴ μελέτη γιὰ τὴ γνώση τῆς ἀρχαίας Βοιωτίας.

Ἐνα ἀπὸ τὰ νέα σημαντικὰ βιβλία μας εἶναι Ἡ Ἀλληλογραφία *Klenze-Ross 1834-1854 (Briefwechsel Klenze-Ross 1834-1854)* ποὺ ἐκδόθηκε σχολιασμένη ἀπὸ τὸν κ. Ἀλέξανδρο Παπαγεωργίου-Βενετᾶ. Ἡ ἀλληλογραφία τῶν δύο αὐτῶν προσωπικοτήτων ἀρχίζει τὸ 1834, χρονιὰ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Klenze ἦλθε στὴν Ἀθήνα καὶ γνώρισε τὸν νέο καὶ στὴν ἡλικία Ἐφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑλλάδος Λουδοβίκο Ross, καὶ τελειώνει, μὲ μεγάλες διακοπές, τὸ 1854. Τὸ νέο βιβλίον ἀποτελεῖ πηγὴ πλεόν τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας. Οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ καὶ ἀναστήλωση τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς πρώτης ὀθωνικῆς περιόδου, τὰ μουσεῖα, οἱ δημοσιεύσεις, τὸ σχέδιον πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τὸ πανεπιστήμιον, ἀποτελοῦν θέ-

ματα ανταλλαγῆς ἀπόψεων μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν πού καί οἱ δύο ἐπέδρασαν στήν πρόοδο τῶν πνευματικῶν καί ἐπιστημονικῶν πραγμάτων τοῦ τόπου μας.

Μεγάλο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ λεπτομέρειες συμβάντων τῆς ὑπηρεσιακῆς ζωῆς τοῦ Ross πού ἦλθε σέ σύγκρουση μέ τόν Ἀντιβασιλέα Armansperg καί ἀναγκάστηκε νά παραιτηθεῖ ἀπό τή θέση τοῦ Ἐφόρου. Ἡ σύγκρουση αὐτή, ἀν καί ἐρμηνεύεται ὡς ἓνα ἀπλό ὑπηρεσιακό συμβάν, ἔχει σχέση μέ τήν ἐπιστημονική δεοντολογία καί τήν ἐλευθερία τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Ἡ παραίτηση τοῦ Ross ὑπῆρξε ἓνα ἀτύχημα γιά τήν Ἑλλάδα τοῦ 1836, ἡ ὁποία στερήθηκε, πρῶτα-πρῶτα ἡ φτωχή σέ δυνάμεις Ἀρχαιολογική Ὑπηρεσία, τίς γνώσεις, τὸ πνεῦμα καί τή μέθοδο ἑνός προσώπου πού, καί μέ τὰ ὑψηλά δυτικά μέτρα τῆς τότε ἐποχῆς, βρισκόταν στήν πρωτοπορία τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος σ' ὁλόκληρη τήν Εὐρώπη.

Μορφωτική δράση

Ἡ ἠλεκτρονική παρουσίαση καὶ δημοσίευση τοῦ ἔργου τῆς Ἑταιρείας, γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε προκαταρκτικός λόγος πέρυσι, προχώρησε σύμφωνα μὲ τὶς ὑποχρεώσεις πὺ εἶχαμε ἀναλάβει ἀπέναντι στὴν «Κοινωνία τῆς Πληροφορίας».

Ἡ Ἑταιρεία στὸ πρόγραμμα «Κοινωνία τῆς Πληροφορίας» 2000-2006 Γ' ΚΠΣ Ἄξονας 1: Παιδεία-Πολιτισμός, Μέτρο 1.3 «Τεκμηρίωση, Ἀξιοποίηση καὶ Ἀνάδειξη τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ», Πρόσκληση 65, διεκδίκησε καὶ ἔλαβε χρηματοδότηση ὕψους 450.000 € γιὰ τὴν ὑλοποίηση τοῦ ἔργου «Ψηφιοποίηση καὶ διάθεση τοῦ ἔργου τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας». Τὸ ἔργο αὐτὸ ἄρχισε νὰ γίνεταὶ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2005, ἔληξε στὶς 30 Δεκεμβρίου 2007 καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 4 ὑποέργα.

Τὸ Ὑπόεργο 1 ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Ἀφοροῦσε τὴν προμήθεια ἐξοπλισμοῦ πληροφορικῆς, προμήθεια δικτυακοῦ ἐξοπλισμοῦ γιὰ τὴ σύνδεση μὲ τὸ διαδίκτυο μέσω τοῦ Ἐθνικοῦ Δικτύου Ἐρευνας καὶ Τεχνολογίας (ΕΔΕΤ) καὶ τὴ διαμόρφωση κατάλληλου χώρου στὸν 4ο ὄροφο τοῦ μεγάρου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας γιὰ τὴ στέγαση τῆς ὑπολογιστικῆς νησίδας μὲ τὸν ἀναγκαῖο ἐξοπλισμό.

Τὸ Ὑπόεργο 2 ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Ἀντικείμενό του ἦταν ἡ ψηφιοποίηση περίπου 20.000 φωτογραφιῶν, σχεδίων καὶ διαφανειῶν τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἡ ἐκτέλεση ἔγινε ἀπὸ ἀνάδοχο ἐταιρεία μετὰ ἀπὸ διαγωνισμό ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ σύμφωνα μὲ τὰ διεθνή πρότυπα καὶ τὶς πρακτικὲς ποὺ διέπουν τὴν διαδικασία ψηφιοποίησης τεκμηρίων φωτογραφικοῦ ἀρχείου. Οἱ ψηφιοποιημένες φωτογραφίες ἔχουν ἀποθηκευτεῖ σὲ πληροφοριακὸ σύστημα ποὺ ἐπιτρέπει τὴν γρήγορη πρόσβασή τους καὶ τὴ χρήση τους στὸ διαδίκτυο διὰ τῆς δικτυακῆς πύλης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Τὸ Ὑπόεργο 3 ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Ἀντικείμενό του ἦταν ὁ ἐπιστημονικὸς σχολιασμὸς ὁμάδων μνημείων 180 περίπου ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴν Ἀττικὴ καὶ τὴν Πελοπόννησο μὲ ἐπιστημονικὰ κείμενα στὴν ἑλληνικὴ, ἀγγλικὴ καὶ γερμανικὴ γλῶσσα. Στὰ κείμενα ὑπάρχουν καὶ ψηφιοποιημένες φωτογραφίες μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δίδεται πληρεῖς κείμενο γιὰ κάθε ἀνασκαφή. Τὸ ἔργο ἔχει γίνεῖ μέσα στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ προσλήφθηκαν ἑννέα νέοι ἀρχαιολόγοι κυρίως διδάκτορες τῆς προϊστορικῆς, κλασικῆς καὶ βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας, δύο μεταφραστές μὲ ἐμπειρία στὴ μετάφραση ἑλληνικῶν ἀρχαιολογικῶν κειμένων στὴν ἀγγλικὴ καὶ γερμανικὴ γλῶσσα, ἕνας ἐπιμελητὴς σχεδίων γιὰ τὴν ἐπανασχεδίαση καὶ βελτίωση παλαιῶν πρωτοτύπων σχεδίων τὰ ὁποῖα βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἔχουν φθαρεῖ ἀπὸ τὸν χρόνον, καὶ ἕνας σχεδιαστὴς-προγραμματιστὴς-γραφίστας γιὰ τὶς ἐφαρμογὲς προβολῆς τοῦ ψηφιοποιημένου περιεχομένου καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἔνθεση τοῦ σχεδιαστικοῦ καὶ φωτογραφικοῦ ὕλικου στὰ κείμενα καὶ τὴ γενικότερη ἐπιμέλεια τῶν λημμάτων. Ἔργο τῶν ἀρχαιολόγων ἦταν ἡ σύνταξη τῶν λημμάτων τεκμηρίωσης μὲ

βάση κυρίως τὰ στοιχεῖα τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῆ σχετικῆ ἐπιστημονικῆ βιβλιογραφία γιὰ κάθε μνημεῖο.

Τὸ Ὑπόεργο 4 ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Ὡς ἀντικείμενο εἶχε τὴν ἀνάπτυξη τῆς δικτυακῆς πύλης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, μέσω τῆς ὁποίας θὰ διατεθεῖ στὸ διαδίκτυο τὸ ψηφιακὸ φωτογραφικὸ ὕλικὸ καὶ τὸ ἀντίστοιχο ὕλικὸ σχολιασμοῦ ποὺ ἔχει παραχθεῖ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ὑποέργα τοῦ ἔργου. Ἡ ὑλοποίησή του ἔχει ὀλοκληρωθεῖ.

Κατόπιν ἐλέγχου τῆς Κοινωνίας τῆς Πληροφορίας ποὺ διενεργήθηκε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 2007 ὡς πρὸς τὴν πορεία ὑλοποίησης τοῦ ἀντικειμένου καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν οἰκονομικὴ διαχείριση, διαπιστώθηκε ἡ ἀπόλυτη συμμόρφωσή μας μὲ τὶς προδιαγραφές καὶ ἀπαιτήσεις τῆς Κοινωνίας τῆς Πληροφορίας γιὰ τὴν ἐκτέλεση ἔργων αὐτοῦ τοῦ τύπου. Ἐπειτα ἀπὸ τὸν ἔλεγχο ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία διεκδίκησε καὶ ἔλαβε πρόσθετη χρηματοδότηση ὕψους 135.000 € ἀπὸ τὴν Κοινωνία τῆς Πληροφορίας στὸ πλαίσιο τῆς Πρόσκλησης 172 γιὰ τὴν συνέχεια καὶ ἐπέκταση τοῦ ἔργου «Τεκμηρίωση, Ἀξιοποίηση καὶ Ἀνάδειξη τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ» τῆς Πρόσκλησης 65. Στὸ πλαίσιο τοῦ ἔργου αὐτοῦ θὰ γίνῃ ὁ ἐπιστημονικὸς σχολιασμὸς περίπου 140 ἀνασκαφῶν στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα (πλὴν Ἀττικῆς) καὶ στὴ Θεσσαλία καθὼς καὶ ἡ ψηφιοποίηση περίπου 8.000 φωτογραφιῶν. Τὸ ἔργο θὰ ὀλοκληρωθεῖ ἐντὸς τοῦ 2008.

Ἡ «Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης» λειτούργησε γιὰ δέκατῃ ὄγδοη χρονιά ὑπὸ τῆ διεύθυνση τῆς συμβούλου κυρίας Ντόρας Βασιλικοῦ, ἀπὸ 7 Νοεμβρίου 2007 μέχρι 19 Μαρτίου 2008. Ἐγιναν 18 δῶρα μαθήματα μὲ τὸν γενικὸ τίτλο «Ἀπὸ τὴν Ἰταλία στὴ Δυτικὴ καὶ Κεντρικὴ Ἑλλάδα». Δίδαξαν, ὅπως πάντα, μέλη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, καθηγητὲς τῶν Πανεπιστημίων καὶ διακεκριμένοι ἀρχαιολόγοι, κατὰ τὴν ἐξῆς χρονολογικὴ σειρά:

- MARIO BENZI, Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πίζας, 7 Νοεμβρίου 2007: *Σχέσεις Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδας στὴ μνηναϊκὴ ἐποχὴ.*
- ΑΛΙΚΗ ΜΟΥΣΤΑΚΑ, Καθηγήτρια τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 14 Νοεμβρίου, 5 Δεκεμβρίου 2007: *Ὁ κόσμος τῶν Ἐτρούσκων: Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς ἑνὸς ἰδιότυπου λαοῦ τῆς Κεντρικῆς Ἰταλίας • Ἕλληνες καὶ Ἐτροῦσκοι: Ἡ ἑλληνικὴ παρουσία στὴν Ἐτρουρία. Ἐτρουσκικὰ εὐρήματα στὴν Ἑλλάδα.*
- EMANUELE GRECO, Διευθυντὴς τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, 21, 28 Νοεμβρίου 2007: *Μεγάλῃ Ἑλλάδα. Τοπογραφία, μνημεῖα.*
- JÖRG RAMBACH, Διδάκτωρ Ἀρχαιολογίας, 12 Δεκεμβρίου 2007: *Ἡ Δυτικὴ Πελοπόννησος στὴν πρῶμῃ καὶ μέσῃ ἐποχῇ τοῦ Χαλκοῦ. Ἐπαφές μὲ Δύση καὶ Ἀνατολή.*
- ΑΝΔΡΕΑΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Διδάκτωρ Ἀρχαιολογίας, 19 Δεκεμβρίου 2007: *Τὰ Ἰόνια Νησιά κατὰ τὴν προϊστορικὴ καὶ πρωτοϊστορικὴ περίοδο.*
- ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΧΩΡΕΜΗ ΣΠΕΤΣΙΕΡΗ, Ἐφορὸς Ἀκροπόλεως ἑ.τ., 9 Ἰανουαρίου 2008: *Τὰ Ἰόνια Νησιά κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.*
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ, Διευθυντὴς τῆς IB' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων 16, 23, 30 Ἰανουαρίου 2008: *Προϊστορικὴ Ἥπειρος. Ἀπὸ τοὺς κυνηγοὺς τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς ἕως τοὺς γαιοκτῆμονες-ἐμπόρους τῆς περιφέρειας τοῦ μνηναϊκοῦ κόσμου. • Ἀπὸ τίς κῶμες τῆς ἐνδοχώρας στὶς πόλεις τῶν παραλίων τῆς Ἠπείρου. Ἱερὸ τῆς Δωδώνης. • Ἡ πόλις τῆς νίκης τοῦ Αὐγούστου καὶ ἡ ρωμαϊκὴ πολιτικὴ στὴν Ἥπειρο.*
- MARTIN KREEB, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν, 6 Φεβρουαρίου 2008: *Μνημεῖα καὶ χῶροι τῆς Αἰτωλοακαρνανίας.*

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, Όμ. καθηγητής του Πανεπιστημίου, 13 Φεβρουαρίου 2008: Θέρμος.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΔΡΥΜΗ ΣΙΣΜΑΝΗ, Διευθύντρια του Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Θεσσαλικῶν Σπουδῶν, 20, 27 Φεβρουαρίου 2008: Ἡ Θεσσαλία στήν ὕστερη ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ. Ἡ μυθική Ἰωλκός καί ἡ παρουσία τῶν Μυκηναίων στή Θεσσαλία. • Τοπογραφία Μαγνησίας. Οἱ νεολιθικοὶ οἰκισμοὶ Σέσκλου, Διμηνίου καὶ Κάρλας καί τὰ σημαντικότερα μνημεῖα τῆς Μαγνησίας.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ, Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων ἔ.τ., 5, 12 Μαρτίου 2008: Ἀρχαία Ἀνατολική Λοκρίδα. Ἱστορία, μνημειακή τοπογραφία καί νέα ἀρχαιολογικά εὐρήματα. • Ἡ ναυτιλία τῶν Μυκηναίων.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Ἀκαδημαϊκός, Γενικός Γραμματεὺς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, 19 Μαρτίου 2008: Δελφοί.

Σὲ συνάφεια μὲ τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῆς Σχολῆς ἔγιναν στήν Ἐταιρεία καί εἰδικές ὁμιλίες:

ΜΑΡΙΝΑ ΛΥΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΥ, Συντηρήτρια Ἀρχαιοτήτων, 10 Δεκεμβρίου 2007: Ἀρχαιολογικά εὐρήματα. Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή στήν ἔκθεση. Ὁ ρόλος τῆς συντήρησης.

ΖΗΣΗΣ ΜΠΟΝΙΑΣ, Διευθυντῆς τῆς ΙΗ' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, 14 Ἰανουαρίου 2008: Ἡ ἀνασκαφή τῆς ἀρχαίας Ἀργίλου.

WOLF-DIETRICH NIEMEIER, Διευθυντῆς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, 4 Φεβρουαρίου 2008: Οἱ νέες ἀνασκαφές ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς ἕως καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.

Ἀκρόπολη. Τὸ Ἐρεχθεῖον. Ἡ θύρα τῆς βόρειας πρόστασης. 1910. ΑΑΕ ἀρ. 21.

Ἐπίλογος

Τὸ 2007 γιὰ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἄρχισε μὲ τὴ χαρμόσυνη ἐπέτειο τῆς συμπλήρωσης τῶν 170 χρόνων βίου καὶ δράσης της. Στὴν Ἑλλάδα εἶναι λίγες τέτοιες ἐπέτειοι, μόνον τρεῖς πνευματικοὶ ὀργανισμοὶ τὴν ἐόρτασαν· ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία, ἡ Ἀρχαιολογικὴ καὶ τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, τὸ Ὀθώνειο ὅπως ὀνομάστηκε κατὰ τὴν ἴδρυσή του.

Γιὰ ἰδρύματα τόσο παλιά, μὲ τὰ ἑλληνικὰ μέτρα, ὑπάρχει πάντα ὁ κίνδυνος τῆς παρακμῆς καὶ τῆς βιολογικῆς φθορᾶς, πού ὀδηγοῦν στὸ σβῆσιμό τους. Ἀκόμη ὑπάρχει ἓνας ἄλλος κίνδυνος ἐξίσου μεγάλος. Ἀπὸ τὸν φόβο ὅτι δὲν εἶναι πλέον ἀρεστὰ στοὺς πολλοὺς, ἀλλάζουν τὸν ἀρχικό, πνευματικό καὶ ἐπιστημονικό, σκοπὸ τους μὲ κάποιον ἄλλο, δῆθεν συγγενικό, προσπαθώντας νὰ κερδίσουν λάμψη, χάνοντας ὅμως τὸ περιεχόμενό τους. Ἡ Ἑταιρεία δὲν ἐνέδωσε σὲ τέτοιες ἰδέες παρὰ τὸ ὅτι τὶς τελευταῖες δεκαετίες οἱ πειρασμοὶ ἦσαν πολλοί. Καὶ πλοῦτο πολὺν θὰ ἀποκτοῦσε καὶ τὴν εὐνοια ἰσχυρῶν κύκλων

θα εἶχε. Θα ἔπρεπε ὅμως νὰ δώσει κάποιο ἀντάλλαγμα καὶ αὐτὸ ἦταν ἡ συμμόρφωσή της μὲ κανόνες πού θα τῆς ἀφαιροῦσαν τὴν ἐλευθερία τῆς γνώμης της, τὸ πρῶτο ὄπλο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐλευθερίας. Ὅπως θα ἔχετε διαπιστώσει, ἀπὸ τὸ 1974 καὶ κατόπιν, τὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ ἱστορικά, κυρίως, τοπία, ἔχουν μεγάλη θέση στὴ ζωὴ μας, ὄχι τόσο γιὰ τὴν καλλιτεχνική, ἐπιστημονικὴ ἢ ἱστορικὴ τους ἀξία, ὅσο γιατί ἡ ὑπαρξὴ τους ἢ ἡ εὐρεσί τους δημιουργοῦν προβλήματα καὶ δυσκολίες δράσης σὲ ἐπιχειρηματικούς κύκλους. Οἱ Κυβερνήσεις ἐπιθυμοῦν πάντοτε τὴν ἀπρόσκοπτη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τὴν ὁποία, δῆθεν, ἐμποδίζουν τὰ ἀρχαῖα. Ἡ σύγκρουση εἶναι ἀναπόφευκτη καὶ ἀργὰ ἢ γρήγορα νικᾷ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Ὅταν ἔργο σου εἶναι ἡ διατήρηση τῆς μνημειακῆς παράδοσης φυσικὸ εἶναι ὅτι θα συγκρουστεῖς μὲ τὸ κράτος.

Ἡ Ἑταιρεία πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνθρώπους κάθε ἐπαγγελματός καὶ ἐπιστήμης δὲν παρέλειψε ποτέ, εἴτε φανερά εἴτε ἀφανῶς, νὰ ὑποδεικνύει στὸ Κράτος, στις Κυβερνήσεις, τὶς ὀρθές ἐνέργειες γιὰ τὸν χειρισμὸ ζητημάτων πού συγκινοῦσαν τοὺς Ἕλληνες. Τὰ τελευταῖα χρόνια μάλιστα ἔγινε πολὺ δυσάρεστη καὶ οἱ ἀφανεῖς ὑποδείξεις της ἀπορρίπτονταν. Ἀναγκάστηκε νὰ τὶς ἐκθέσει δημοσίως. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἦταν εὐχάριστο, ἡ Ἑταιρεία ὅμως ἔκρινε ὅτι ἡ ἀνακάλυψη καὶ ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων δὲν εἶναι ἔργο μηχανιστικό, ὅπως ἡ χάραξη καὶ ἡ κατασκευὴ ἐνὸς αὐτοκινητόδρομου, ἀλλὰ κυρίως πνευματικό. Ἡ ἔρευνα τοῦ παρελθόντος ἀποτελεῖ μία κατ' ἐξοχὴν ἠθικὴ ἐνέργεια, διότι σκοπὸς της εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας. Τὸ νὰ ἐνδώσει λοιπὸν ἡ Ἑταιρεία στις ἐπιθυμίες ἰσχυρῶν παραγόντων θα σήμαινε, πάντοτε, πλαστογράφηση τῆς ἀλήθειας.

Παρὰ ταῦτα τὰ πράγματα δὲν ἦσαν πάντοτε τόσο δυσάρεστα. Ἐγιναν σὲ ὑπερβολικὸ βαθμὸ μετὰ τὸ 1974. Συμβατικὸ σημεῖο ἐναρξῆς ἀλλαγῆς τῆς νοοτροπίας στις κυβερνήσεις ὡς

πρὸς τ' ἀρχαῖα εἶναι ὁ νόμος 159/1975, μὲ τὸν ὁποῖο τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο ἔχανε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίζει καὶ μόνον γνωμάτευε. Τὰ χειρότερα ἀκολούθησαν.

Ὅπως γνωρίζετε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία εἶχε ὡς Προϊστάμενο, ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια, Ἔφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ κατόπιν Γενικὸ Ἔφορο, ἀρχὴ πού τηρήθηκε ἕως τῆ δημοσίευση τοῦ νόμου 1232/1982, μὲ τὸν ὁποῖο καταργήθηκαν οἱ θέσεις τῶν Γενικῶν Διευθυντῶν στὴ Διοίκηση καὶ συνεπῶς τῶν Γενικῶν Ἐφόρων. Στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ Προϊστάμενος τῆς ἀκέφαλης πλέον Ὑπηρεσίας ἔγινε ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου, πάντοτε πολιτικὸ πρόσωπο καὶ φυσικὰ μὲ ἄγνοια τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης. Τὸ πολιτικὸ αὐτὸ πρόσωπο ἔγινε συγχρόνως καὶ Πρόεδρος τοῦ Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, ἐνῶ ἕως τὸ τέλος τοῦ 1981 ὁ Πρόεδρος ἦταν ἀνώτατος δικαστικὸς, ἀρεοπαγίτης. Ἡ δικαστικὴ ιδιότης τοῦ Προέδρου ἐξασφάλιζε ὅτι οἱ γνωματεύσεις τοῦ Συμβουλίου θὰ ἦσαν σύμφωνες, τουλάχιστον, μὲ τὸν νόμο καὶ ἡ λειτουργία τοῦ Συμβουλίου θὰ ἦταν ἀνεπηρέαστη ἀπὸ ἐξωεπιστημονικοὺς παράγοντες. Αὐτὰ ὅμως ὅλα καταργήθηκαν, ἡ σύνθεση τοῦ Συμβουλίου ὑπέστη συνεχεῖς μεταβολές καὶ ἔφθασε στὸ σημεῖο νὰ μετέχουν σ' αὐτὸ τὸ ἐπιστημονικὸ σῶμα πρόσωπα ξένα καὶ ἐχθρικά. Ἐτσι φθάσαμε στὶς 20 Δεκεμβρίου μὲ τὸ τραγικὸ συμβάν, τὸ ὁποῖο ἀκολούθησε ὀρυμαγδὸς ἀποκαλύψεων πραγμάτων πού πολλοὶ γνώριζαν, ἀφοῦ μετεῖχαν στὴ δημιουργία τους, ἀλλὰ κρατοῦσαν μυστικά. Δὲν ἐννοῶ πράγματα προσωπικῆς ἢ οἰκονομικῆς φύσεως, αὐτὰ μᾶς εἶναι ἀδιάφορα, δὲν εἴμαστε κριτὲς τῆς ἠθικῆς κανενός. Ἐννοῶ γνωματεύσεις καὶ συνακόλουθες ἀποφάσεις εἰς βάρος τῶν ἀρχαίων, εἰς βάρος τῶν ἱστορικῶν τόπων, πού προκάλεσαν καταστροφές. Ἡ Ψυττάλεια, ὁ Μαραθῶν, ἡ κατοποίηση τῶν Μυκηνηῶν, τὰ λατομεῖα τοῦ Μαρκόπουλου, τὸ μουσεῖο Ἀκροπόλεως ἐπάνω στὰ ἀρχαῖα, ἡ βλάβη τοῦ κτιρίου

Weiler, ὁ ἀποχαρακτηρισμὸς τῶν διατηρητέων τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, ἀκόμη καὶ ἡ πυρπόληση τῆς Ὀλυμπίας, εἶναι συνέπειες κακῶν γνωματεύσεων καὶ ἀποφάσεων. Λέγεται ὅτι ὅλα ὀφείλονται σὲ ἓνα πρόσωπο τοῦ ὁποίου κύριο χαρακτηριστικὸ ἦταν ὅτι ταῖς μεγαλαυχίαις αὐτοῦ πολλὴν ὑπεροφίαν ἀναμεμῖχθαι καὶ περιφρόνησιν τῶν ἄλλων (Πλουτ. *Περικλ.* V: ὅτι στὴν ἀκαταδεξιά του ὑπῆρχε πολλὴ ὑπεροφία καὶ περιφρόνηση γιὰ τοὺς ἄλλους).

Μετὰ τὸ γεγονός τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου ὀρισμένοι ἀπὸ ἐκείνους πού εἶχαν συμμετοχὴ στὶς κακὲς γνωματεύσεις, ἄρχισαν νὰ διακηρύττουν ὅτι δὲν συμφώνησαν ποτὲ μὲ αὐτὲς καὶ ὅτι ἀντιδρῶσαν κατὰ τὴ λήψη τους. Ἴσχνή καὶ μὴ πιστευτὴ δικαιολογία. Ζητήματα ὅπως τοῦ ἀποχαρακτηρισμοῦ διατηρητέων μνημείων εἶναι δεοντολογικῆς καὶ ἠθικῆς φύσεως. Ὅποιος δὲν ἐγκρίνει τέτοιες ἐνέργειες διαχωρίζει ἀμέσως τὴ θέση του δημοσίως καὶ ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὸ κακὸ περιβάλλον. Ἐὰν δὲν τὸ κάνει σημαίνει ὅτι συμφωνεῖ. Ζοῦμε σὲ μιὰ κοινωνία ὅπου ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐκφράσεως εἶναι ἀπόλυτη, αὐτὸ τὸ διαπιστώνουμε κάθε στιγμή, τουλάχιστον στὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ δὲν θὰ μάθουμε ποτὲ τὴν ἀλήθεια, πλήρως, γιατί στὴν Ἑλλάδα κυρίως πάντῃ χαλεπὸν καὶ δυσθήρατον ἱστορίᾳ τ' ἀληθές (Πλουτ. *Περικλ.* XIII: ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι εὐκολα προσιτὴ καὶ πολὺ δύσκολο νὰ τὴν βρεῖς).

Διατέλεσα Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων ἐπὶ 35 χρόνια, καὶ γιὰ νὰ διατηρηθοῦν ἀρχαῖα τὰ ὁποῖα σήμερα θεωροῦνται ἄχρηστα, ἀδίκησα φτωχοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς στέρησα τὴν περιουσία τους. Οἱ ἐπιθυμίες τῆς πολιτικῆς γιὰ μένα ἔρχονταν πάντα μετὰ τὸ συμφέρον τῶν ἀρχαίων. Γι' αὐτὸ θεωρῶ ὅτι ἡ μεγάλη βλάβη πού προκλήθηκε ἀπὸ ὅσα ἀποκαλύφθηκαν μετὰ τὶς 20 Δεκεμβρίου εἶναι ἡ ἀμβλυνση τῆς ἐπιστημονικῆς συνείδησης ἀνθρώπων πού συμμετεῖχαν σὲ ὅσα ὀψίμως ἀπαριθμοῦνται καὶ ἡ ὑποταγὴ τους σὲ ἐντολὲς πού τοὺς μετέβαλε σὲ ἐνερ-

γούμενα. Πάντα είχαν χρόνο για παραίτηση, αποχώρηση και καταγγελία τῶν ὄσων ἔρχονταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ δεοντολογία. Δὲν τὸ ἔκανε κανένας. Τὸ ἀδιάφυστο αὐτὸ γεγονός δείχνει πόσο ἡ φθορὰ τῶν ἀξιῶν ἔχει προχωρήσει καὶ σ' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι στὸ παρελθὸν θὰ μπορούσαν νὰ καυχῶνται, ὅτι ἀνῆκαν στὸν ἐπιστημονικὸ κόσμο πού ἔβαζε τὸ συμφέρον τῶν ἀρχαίων καὶ τοῦ τόπου πάνω ἀπὸ τὸ προσωπικὸ συμφέρον τῆς διατήρησης τῆς εὐνοίας προσώπων πού ἡ ἠθικὴ τους διαφθορὰ ἦταν φανερὴ. "Ὅλα αὐτὰ εἶχαν ὡς συνέπεια τὴ διάσπαση τῆς Ὑπηρεσίας, τὴ φθορὰ τοῦ πνεύματος τῆς ἐνότητός της καὶ τὴν ἀνάπτυξη χωριστικῶν τάσεων πού ἐκφράζεται μὲ ποικίλες ἐκδηλώσεις." Ἐπαψε νὰ ὑπάρχει ἐνιαία διοίκηση καὶ αὐτὸ φάνηκε στὴν ἐπιστημονικὴ ὑπηρεσιακὴ δημοσιευτικὴ ἀπόδοση τῶν μελῶν τοῦ Κλάδου καὶ στὴν ἔλλειψη αἰσιοδοξίας ἡ ὁποία ὅμως αἰσιοδοξία συνόδευσε τοὺς Ἑλληνεσ ἀρχαιολόγους στὰ μετὰ τὸ 1958 χρόνια ἕως τὸ 1967.

Μετὰ τὸν ἑορτασμὸ τῶν 170 χρόνων τῆς Ἑταιρείας πιστεύαμε ὅτι τὸ 2007 θὰ κυλοῦσε σύμφωνα μὲ τίς πάντοτε αἰσιοδοξες προσδοκίες μας, πού μᾶς ξεγελοῦν στὸ ξεκίνημα κάθε νέου χρόνου, ἀλλὰ συνέχισε τὴν πορεία του σκοτεινιάζοντας. Πρῶτὴ ἦλθε ἡ πυρπόληση τῆς Πάρνηθας, ἀκολούθησε τῆς Πεντέλης. Ἡ καταστροφὴ τοῦ κυρίου στοιχείου τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς φύσης, ὀλοκληρώθηκε μὲ τὸν ἀφανισμό μεγάλο μέρος τῆς Πελοποννήσου. "Ὅλοι οἱ Ἑλληνες πληγώθηκαν ἀπὸ τὴ φωτιά καὶ μαζί τὰ ἀρχαῖα, ἐκεῖνα μάλιστα γιὰ τὰ ὁποῖα ἡ φύση ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ τους, ἐννοῶ τὴν Ὀλυμπία ὅπου τὸ κάθε δέντρο, κάθε πέτρα πού ἀφανίστηκε, ἦταν μέρος τῆς μυθολογίας καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου." Ἴσως ἡ Πελοπόννησος ἦταν ἀδύνατον νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴ φωτιά, ἡ Ὀλυμπία ὅμως ἦταν δυνατόν. Ὑπάρχουν εὐθύνες, πού δὲν εἶναι δυνατόν πλέον νὰ ζητηθοῦν, γιὰ τὴν ἀμέλεια καὶ τὴν ἀδιαφορία πού κυριάρχησε, ὅταν ἦταν πλέον βέβαιο ὅτι ἡ φωτιά θὰ ἔφθανε ἕως τὴν

Ἄλτη. Τὸ χειρότερο εἶναι ὅμως ὅτι σήμερα, ἓνα χρόνο σχεδὸν μετὰ τὴν καταστροφή, ἐκεῖνοι πού πρέπει νὰ γρηγοροῦν, ἡσυχάζουν, ἴσως γιατί δὲν ἀπέμεινε τίποτε πού νὰ μπορεῖ πλέον νὰ καεῖ.

Ἡ Ὀλυμπία, ὅσο θυμᾶμαι ἀπὸ τὴ θητεία μου στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ἀποτελοῦσε μόνιμη φροντίδα τῶν ἀρμο-

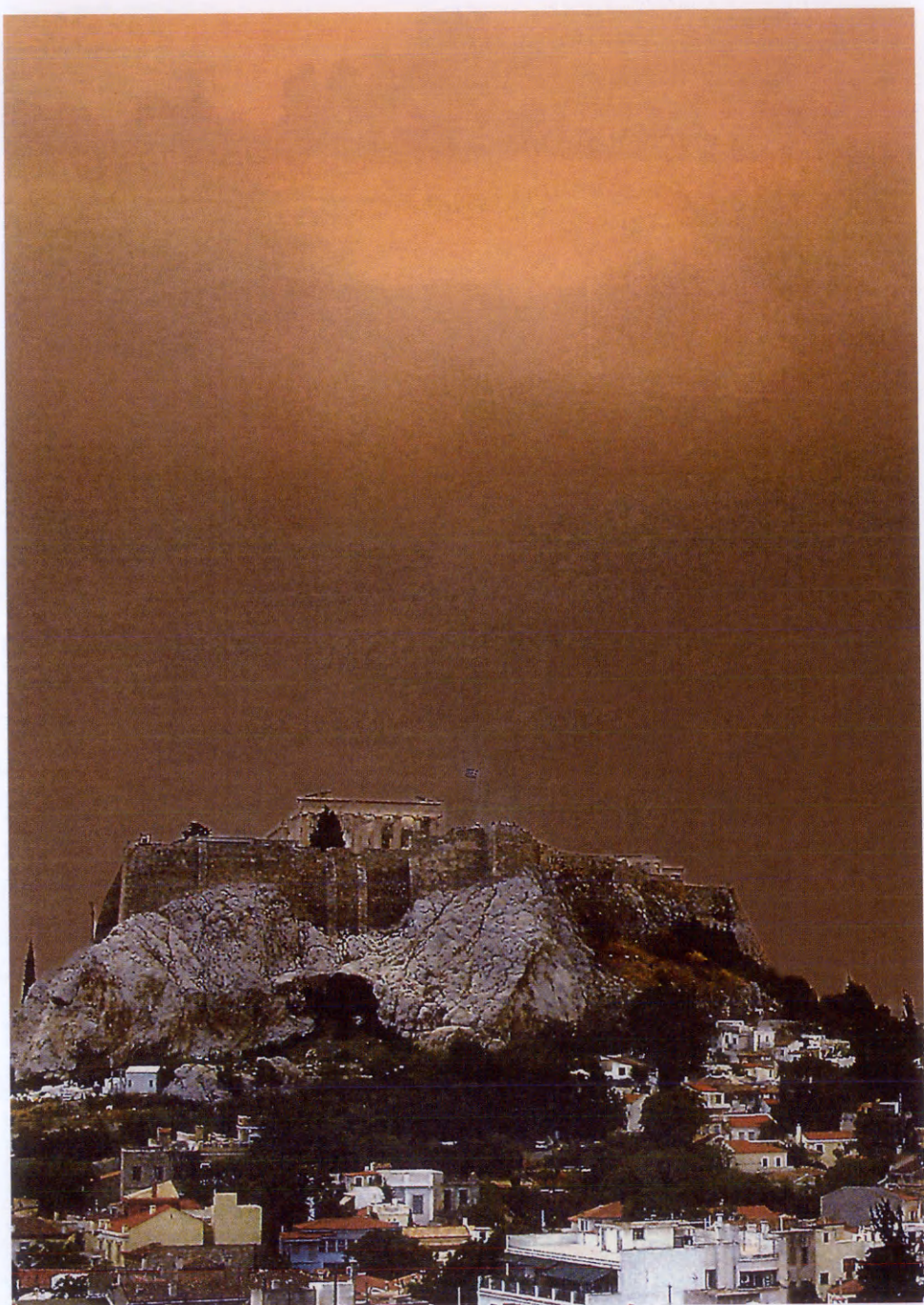
Τὸ Κρόνιο μετὰ τὴν πυρπόλησή του.

δίωκων τῆς Ὑπηρεσίας καὶ χάρις στὶς ἐνέργειές τους εἶχε σωθεῖ ἀπὸ τὶς πυρκαγιές πού μὲ μονότονη κανονικότητα ἀπειλοῦσαν τὴν περιοχή της. Τὸ 2007 ὅμως ἡ φωτιά ἄγγιξε τὸ μουσεῖο καὶ ἔκαψε τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο, ἓνα μέρος τουλάχιστον, καθὼς καὶ τὸ Κρόνιο πού ἔδινε τὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα στὸν τόπο. Ἐλπίζουμε ὅτι ἡ φύση σύντομα θὰ ἐπαναφέρει τὴν Ὀλυμπία στὴν γνώριμή μας φυσικὴ μορφή της.

Τὸ Κρόνιο μετὰ τὴν ὑλοτόμηση.

Ἡ Ἀθήνα τὴν ἡμέρα τῆς πυρπόλησης τῆς Πάρνηθας (28 Ἰουνίου 2007).

Τὸ ἄλλο μεγάλο ἀρχαιολογικὸ γεγονός τοῦ 2007 ἦταν ἡ ὀλοκλήρωση τῆς οἰκοδομῆς τοῦ νέου Μουσείου Ἀκροπόλεως. Ἡ τριαντάχρονη περιπέτεια τῶν διαγωνισμῶν τελείωσε καὶ ἡ νέα οἰκοδομὴ φιλοξενεῖ ἤδη τὰ καλύτερα ἀπὸ τὰ ἔργα τέχνης ποὺ μᾶς κληροδότησαν οἱ Ἀρχαῖοι Ἑλληνας.

Γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ Μουσείου ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν ἔντονες ἀντιδράσεις καὶ ἀποδοκιμασίες καὶ πιστεύω ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ μουσείου ἐκεῖ ποὺ ἔγινε ἀποτελεῖ κάτι περισσότερο ἀπὸ κακὴ ἐκλογή· ἀποτελεῖ λάθος ἀνεπανόρθωτο. Δὲν κρίνω τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή του γιατί ἡ κρίση μου θὰ βασιζόταν σὲ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα, τὶς γνώσεις μου πρῶτα πρῶτα πάνω στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ κατόπιν τῆ γενικότερη καλαισθησία μου. Θὰ κάνω μόνο μιὰ παρατήρησιν ὡς πρὸς κάτι ποὺ εἰπώθηκε: ὅτι οἱ Ἑλληνας δὲν ἐκτιμοῦν τὸ νέο Μουσεῖο Ἀκροπόλεως γιατί πάντα βρίσκονται σὲ βραδυπορεία ὡς πρὸς τὶς νέες καλλιτεχνικὲς τάσεις ποὺ κυριαρχοῦν ἐκάστοτε στὸν πλανήτη. Εἶναι λάθος: οἱ Ἑλληνας ἐκτιμοῦσαν πάντα τὰ νέα ρεύματα. Ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ κλασικισμοῦ, ποὺ στὴν Ἑλλάδα ἔδειξε τὴν ωραιότερη μορφή του, ἕως σήμερον ἐκτιμοῦμε κάθε νέα τάση καὶ μπορούμε νὰ τὴν ἐγκλιματίσουμε στὸν τόπο μας. Μήπως τὸ σπῆτι ποὺ ἔχτισε ὁ Βασίλειος Κουρεμένος στὴν ὁδὸ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου δὲν ἀποτελοῦσε πρωτοπορία στὰ χρόνια του καὶ ἐξακολουθεῖ ἕως σήμερον νὰ ἔχει τὴν ἐκτίμησιν τῶν φιλοτέχνων;

Ἴσως τὸ ἴδιο Μουσεῖο σὲ ἓνα ἄλλο σημεῖο, λίγες ἑκατοντάδες μέτρα μακρύτερα, νὰ ἦταν ἀνεκτό, χωρὶς φυσικὰ νὰ καταστρέφει ἀρχαῖα. Δὲν θὰ ἦταν οὔτε Βρετανικὸ Μουσεῖο, οὔτε τὸ Μητροπολιτικὸ τῆς Νέας Ὑόρκης, οὔτε ἡ Γλυπτοθήκη τοῦ Μονάχου, οὔτε ἡ Ἐθνικὴ Πινακοθήκη τοῦ Βερολίνου, οὔτε τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ τῆς Ἀθήνας. Θὰ ἦταν κάτι ποὺ θὰ ἐξέφραζε τὴν ἄμωσιν ἐποχῆς μας καὶ θὰ στέγαζε μὲ ἐπάρκεια τὰ ἀρχαῖα τοῦ μουσείου Ἀκροπόλεως. Ταυτόχρονα θὰ ἔμενε τὸ

Τοπογραφική φωτογραφία τῆς Ἀκροπόλεως καὶ νοτίως, μέχρι τοῦ Νέου Μουσείου Ἀκροπόλεως.

στρατιωτικό νοσοκομείο απείραχτο, απέριττο και λιτό και με τή μεγάλη αυλή του θά μᾶς ἔδινε τήν ψευδαίσθηση κάποιων στιγμῶν τοῦ παρελθόντος. Μία, εὐκόλα ἐξηγούμενη πλέον, ἐμμονή λίγων ἀρχαιολόγων και ἀρχιτεκτόνων στόν ἐξ ἀρχῆς ἀκατάλληλο χῶρο τοῦ Μακρυγιάννη προίκισε τήν Ἀθήνα με μία νέα δουλεία.

Ἐκεῖνο πού συμβαίνει στήν Ἑλλάδα εἶναι ὅτι ἐνῶ εἴμαστε πάντα μοντέρνοι και ἀκολουθοῦμε τίς νέες τάσεις, τίς ἀπορρίπτουμε μόλις παλιώσουν. Ἔτσι ἔγινε με τὰ νεοκλασικά ἀρχιτεκτονήματα και ὅσα νεώτερων τάσεων ἀκολούθησαν. Σᾶς θυμίζω ὅτι ἀπό τὸ ἐργοστάσιο τοῦ Φίξ στή λεωφόρο Συγγρού κατεδαφίστηκε τὸ μισό και οἱ προσφυγικῆς πολυκατοικίες τῆς λεωφόρου Ἀλεξάνδρας γλίτωσαν ἀπό θαῦμα μέχρι στιγμῆς, παρά τὸ ὅτι θεωροῦνται ἀπό παλιά ὡς ἔργα ἀντιπροσωπευτικά ἀρχιτεκτονικῶν τάσεων.

Γενική ἄποψη τοῦ Νέου Μουσείου Ἀκροπόλεως, τοῦ κτιρίου Weiler και τῆς Ἀκροπόλεως.

Τὸ Νέο Μουσεῖο Ἀκροπόλεως ἀποτελεῖ ἀντίφαση πρὸς μιὰν ἀρχὴν πού τηρήθηκε μὲ κάποια συνέπεια τὰ χρόνια τοῦ ἐλευθέρου βίου τῆς χώρας. Ἡ ἀντίφαση βρίσκεται στὸ ὅτι χτίστηκε πάνω σὲ μιὰ μεγάλη καὶ καλὰ διατηρημένη συνοικία τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας. Γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ἡ συνοικία αὐτὴ κάτω ἀπὸ τὸ νέο μουσεῖο ὑπέστη φθορὰς πού τὶς βλέπουν ὅλοι ἀλλὰ δὲν τὶς μνημονεύουν. Ποιὸς κοινῆς λογικῆς ἄνθρωπος πιστεύει ὅτι οἱ παμμεγέθεις στύλοι πάνω στοὺς ὁποίους στηρίζεται τὸ μουσεῖο δὲν κατέστρεψαν ἀρχαῖα; Γιὰ νὰ χτιστεῖ ὅμως τὸ μουσεῖο πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἀρχαία συνοικία κρίθηκε ἀπὸ τὸ ἀρμόδιο συλλογικὸ ὄργανο ὡς κατώτερης τάξης ἀρχαιότητα.

Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Νέου Μουσείου Ἀκροπόλεως.

“Ένα νέο κτίριο τοῦ μεγέθους τοῦ μουσείου καὶ τῆς μορφῆς του, τόσο κοντὰ στὴν Ἀκρόπολη δὲν συμβιβάζεται μετὸν τόπο του. Μπορεῖ οἱ ὑμνητές του νὰ λέγουν ὅτι κάνει διάλογο μετὸν Παρθενώνα ἀλλά, ὅπως παρατηρήθηκε, «καὶ ἂν τὸ νέο Μουσεῖο θέλει νὰ “συνομιλεῖ” μετὸν Παρθενώνα, μήπως πρέπει νὰ ἐρωτηθεῖ καὶ ὁ Παρθενώνας ἂν θέλει νὰ ... ‘συνομιλεῖ’ μετὸ κτίριο τοῦ κ. Τσουμί;» (Χαρὰ Κισσέ, *Τὸ ἄλλο Βῆμα*, 15 Ἰουλίου 2007).

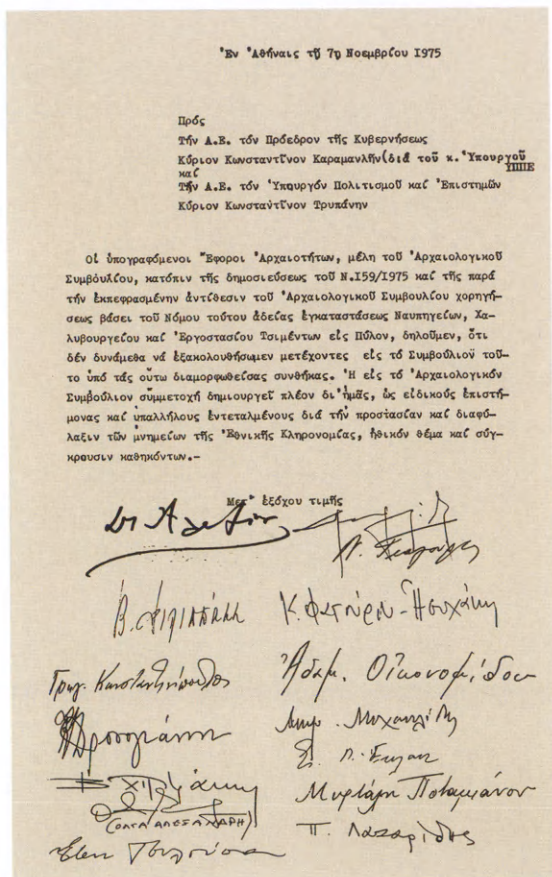
“Ὅταν τελείωσε τὸ νέο Μουσεῖο οἱ ἀρμόδιοι γιὰ τὴν οἰκοδομὴ του ἀνακάλυψαν ὅτι δύο διατηρητέα κτίρια τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου τὸ ἐνοχλοῦσαν καὶ ὁ ἀρμόδιος οἰκοδομικὸς Ὀργανισμὸς ζήτησε νὰ γκρεμιστοῦν. Ὑπενθυμίζω ὅτι τὸ 1977 ἡ ἐπιτροπὴ κρίσεως τοῦ τότε διαγωνισμοῦ γιὰ τὸ νέο Μουσεῖο εἶχε προβάλλει ὡς αἰτία ἀποτυχίας τοῦ διαγωνισμοῦ τὴν ὑπαρξὴ δυσκολιῶν «ποῦ δημιουργήσαν δυσεπίλυτες δεσμεύσεις».

Συγκεκριμένα τὴν «μορφὴ τοῦ οἰκοπέδου» τὴν «παρεμβολὴ τῶν διατηρητέων κτιρίων σὲ θέσεις ποῦ ἢ παρεμπόδισαν προσπελάσεις καὶ θέα (Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου) ἢ καταλάμβαναν τὴν καρδιὰ τοῦ οἰκοπέδου (Νοσοκομεῖο) μετὸν τρόπο ποῦ δημιουργήσαν ἓνα ἄκαμπτο σύνολο» (*Καθημερινή*, 8 Ὀκτωβρίου 1977). Δὲν ὑπῆρχαν τότε, ἀκόμη, τ’ ἀρχαῖα τοῦ οἰκοπέδου. Τί ἔγινε ἀφοῦ βρέθηκαν; Τὰ ἀρχαῖα ποῦ ἐρευνήθηκαν τὰ καλύψαμε χτίζοντας πάνω τους τὸ μουσεῖο χωρὶς νὰ ξέρομε μέχρι τώρα ποῖα εἶναι ἡ σημασία τους. Τὸ νοσοκομεῖο, τὸ λεγόμενο κτίριο Weiler, ἀσφυκτιᾷ ἀπὸ τὸ πλησίασμα τοῦ νέου Μουσείου καὶ τὰ τέως διατηρητέα τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου θὰ γκρεμιστοῦν γιατί ἐμποδίζουν τοὺς ἐπισκέπτες τοῦ Μουσείου νὰ βλέπουν τὸν Παρθενώνα. Ἐνα μουσεῖο, ποῦ σκοπὸς του εἶναι ἡ διατήρησις τῆς παράδοσης, δὲν τὴν καταστρέφει.

Γιὰ νὰ γκρεμιστοῦν τὰ δύο διατηρητέα τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ζητήθηκε ὁ ἀποχαρακτηρισμὸς τους, κάτι σὰν τὴν καθάρσιον τῶν στρατιωτικῶν πρὶν τοὺς φυλακίσουν ἢ τοὺς

ἐκτελέσουν γιὰ τὰ βαριά τους ἐγκλήματα, συνήθως προδοσία. Τὸ Κεντρικὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιον διχάστηκε. Οἱ ἀρχαιολόγοι ψήφισαν ὑπὲρ τοῦ ἀποχαρκτηρισμοῦ καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ οἱ τεχνικοὶ ἐναντίον. Ὁ Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου, Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, χρησιμοποίησε τὴ διπλὴ ψῆφο του γιὰ νὰ γίνῃ ὁ ἀποχαρκτηρισμός. Μοῦ κάνει ἐντύπωση ἡ στάσις τῶν ἀρχαιολόγων, γιὰτὶ στὸ παρελθὸν ἐνεργοῦσαν ἀλλιῶς, ὑπὲρ τῶν ἀρχαίων. Θὰ σᾶς ὑπενθυμίσω ὅτι τὸ 1975, ὅταν ἡ τότε κυβέρνησις δημοσίευσε τὸν νόμο

Τὸ ἔγγραφο τῆς παραίτησης τῶν Ἐφόρων Ἀρχαιοτήτων-μελῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου (7 Νοεμβρίου 1975).

159 μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιτρεπόταν ἡ ἐγκατάσταση ναυπηγείων, χαλυβουργείου καὶ ἐργοστασίου τσιμέντων στὴν Πύλο, οἱ Ἔφοροι τῶν Ἀρχαιοτήτων ποὺ ἀποτελοῦσαν μέλη τοῦ Συμβουλίου παραιτήθηκαν ἀπὸ αὐτὸ μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι «ἢ εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον συμμετοχὴ δημιουργεῖ πλέον δι' ἡμᾶς, ὡς εἰδικοὺς ἐπιστήμονας καὶ ὑπαλλήλους ἐντεταλμένους διὰ τὴν προστασίαν καὶ διαφύλαξιν τῶν μνημείων τῆς Ἐθνικῆς Κληρονομίας, ἠθικὸν θέμα καὶ σύγκρουσιν καθηκόντων».

Τί συνέβη καὶ οἱ ἀποχαρακτηρισμοὶ διαδέχονταν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον; Ἔχασαν μὲ τὸν χρόνο τὰ μνημεῖα καὶ οἱ τόποι τὴ σημασία τους ἢ ξεθώριασαν οἱ νόμοι; Τὸ δεύτερο συμβαίνει. Κάποτε οἱ νόμοι εἶχαν ζωὴ καὶ μπορούσαν νὰ μιλήσουν καὶ νὰ ἐλέγξουν τοὺς ἀνθρώπους. Θυμᾶστε πῶς ὅταν προτάθηκε στὸν Σωκράτη, ποὺ βρισκόταν στὸ δεσμοτῆριο, νὰ ἀποδράσει, ἐκεῖνος εἶπε στὸν μαθητὴ του Κρίτωνα ὅτι εἰ μέλλουσιν ἡμῖν ἐνθένδε εἶτε ἀποδιδράσκειν, εἶθ' ὅπως δεῖ ὀνομάσαι τοῦτο, ἐλθόντες οἱ νόμοι καὶ τὸ κοινὸν τῆς πόλεως ἐπιστάντες ἔροιντο: «Εἰπέ μοι, ὦ Σώκρατες, τί ἐν νῶ ἔχεις ποιεῖν; ἄλλο τι ἢ τούτῳ τῶ ἔργῳ ᾧ ἐπιχειρεῖς διανοῆ τοὺς τε νόμους ἡμᾶς ἀπολέσαι καὶ σύμπασαν τὴν πόλιν τὸ σὸν μέρος; (Κρίτων 50a-b: Ὑπόθεσε ὅτι ἐνῶ ἐτοιμαζόμεστε νὰ ἀποδράσουμε ἀπὸ ἐδῶ, ἢ ὅπως ἀλλιῶς θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὸ ὀρίσει, τὸ μάθαιναν οἱ Νόμοι καὶ μαζί μὲ τὸ Δημόσιο Συμφέρον ἔρχονταν καὶ μᾶς ἔκαναν τούτῃ τὴν ἐρώτηση: «Πές μου Σωκράτη, τί σκοπεύεις νὰ κάνεις; κάτι ἄλλο, ἢ μ' αὐτὸ ποὺ ἐπιχειρεῖς σκέπτεσαι ἐμᾶς τοὺς Νόμους νὰ μᾶς καταστρέψεις καὶ μαζί ὀλόκληρῃ τὴν Πολιτεία;»).

Ἀλήθεια πότε ἐφαρμόζονταν οἱ νόμοι; Ὅταν χαρακτηρίζονταν κάτι ὡς ἄξιο προστασίας ἢ ὅταν ἀποχαρακτηρίζεται καὶ κατεδαφίζεται; Τὰ θεωρούμενα ἀπὸ τὸ Κράτος ὡς μνημεῖα ἔχουν μόνιμη, σταθερὴ, ἀξία ἢ διατηροῦνται μόνο ὅσο ἓνα νέο ἀρχιτεκτόνημα δὲν ἔρχεται νὰ τὰ σαρώσει γιὰ ν' ἀναδειχθεῖ ἐκεῖνο;

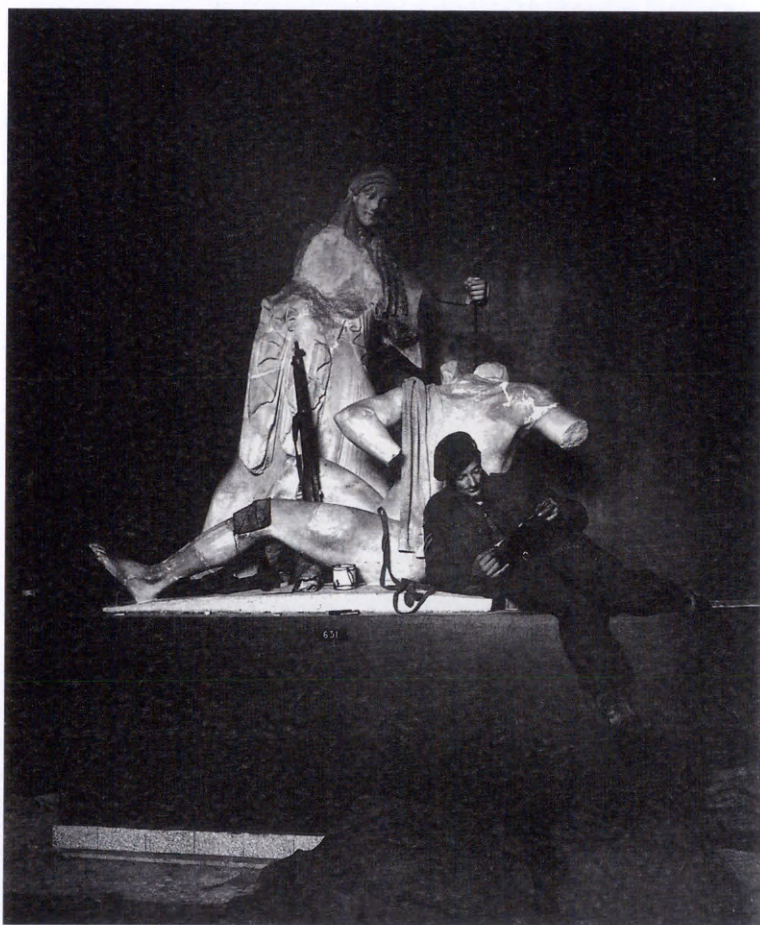

Τὸ μουσεῖο εἶναι πραγματικότης, ὑπάρχει καὶ θὰ χρησιμοποιηθεῖ. Τὰ καλλιτεχνήματα πού περιέχει ἐγκατέλειψαν τὴν Ἀκρόπολη, μέσα σ' ἓναν ὀρυμαγδὸ διαφημιστικῆς ὑστερίας γιὰ τοὺς χώρους τοῦ Μουσείου, γιὰ τὰ διάφανα δάπεδά του, γιὰ τὸν τρόπο τοῦ ἐκσφενδονισμοῦ τῶν ἀρχαίων ἀπὸ τὸν Βράχο, μὲ τρεῖς πάντα γερανοὺς, γιὰ τὸν χρόνο τῆς διαδρομῆς τοῦ κάθε κιβωτίου, γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς μετακίνησης, μὲ ὅποια ἔννοια θέλετε τῆς λέξης ἀκρίβεια, γιὰ τὶς φαινέες ἐμπνεύσεις πού καθοδηγοῦν τὸ ἐγχείρημα. Ὑπῆρξε δημοσιότητα πού ἔπεισε τὸν κόσμον πὼς ὅ,τι ἔγινε ἦταν ἡ μόνη, ἡ τέλεια λύση.

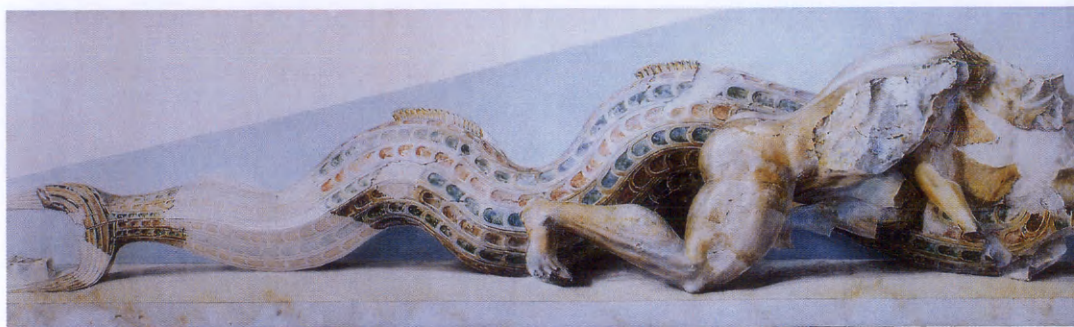
Μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως στὸ Νέο Μουσεῖο Ἀκροπόλεως.

Τὰ ἔργα τέχνης τοῦ νέου μουσείου πού βρέθηκαν ὅλα στὸν Βράχο, δὲν εἶχαν ἀφήσει τὸ χῶμα του ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού γεννήθηκαν. Δὲν ἄφησαν τὴν Ἀκρόπολη οὔτε κατὰ τὸν πόλεμο γιὰ νὰ κρυφθοῦν. Μερικὰ μάλιστα ὅλον τὸν πόλεμο, ὅλη τὴν Κατοχὴ καὶ τὰ Δεκεμβριανὰ ἔμειναν ἀκάλυπτα στὸ παλιὸ Μουσεῖο, δαιμόνια τοῦ Βράχου καὶ τῆς πόλης, χωρὶς νὰ χάσουν τὸ χαμόγελο τῆς ἐμπιστοσύνης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους κι

Δεκέμβριος 1944, βράδυ. Μουσεῖο Ἀκροπόλεως. Στρατιώτης διαβάζει ἀκουμπισμένος σὲ ἕναν πληγωμένο Γίγαντα, κάτω ἀπὸ τὸ βλέμμα τῆς Ἀθηνᾶς.
Dmitri Kessel, Ἑλλάδα τοῦ '44 (Ἄμμος 1994) εἰχ. 92.

Δεκέμβριος 1944, βράδυ. Μουσείο Ἀκροπόλεως. Στρατιῶτες διαβάζουν κάτω ἀπὸ τὸν Ἡρακλῆ πὺ δαμάζει θαλασσινὸ δαίμονα. Dmitri Kessel, Ἑλλάδα τοῦ '44 (Ἄμμος 1994) εἰκ. 93. Ἐπάνω ὕδατογραφία τοῦ Émile Gilliéron.

Δεκέμβριος 1944, βράδυ. Στρατιώτης καθαρίζει τὸ ὄπλο του κάτω ἀπὸ τὰ ἀδιάφορα βλέμματα τοῦ τρισώματου δαίμονα. *Dmitri Kessel*, Ἑλλάδα τοῦ '44 (Ἄμμος 1994) εἰκ. 94. Ἐπάνω ὕδατογραφία τοῦ *Émile Gilliéron*.

ὅταν ἀκόμη ξένοι εἰσβολεῖς ἢ σύμμαχοι συμπολεμιστὲς τοὺς φέρονταν καταφρονητικά. Εἶχαν γνωρίσει τὰ ἀκίνητα αὐτὰ ἀρχαῖα τὴν ἀγάπη τῶν παλιῶν ἀρχαιολόγων, ἐκείνων ποὺ τὰ βρῆκαν καὶ τὰ σεβάστηκαν ὡς μνημεῖα τοῦ παρελθόντος. Οἱ σημερινοὶ διαχειριστὲς τῶν ἀρχαίων φοβοῦμαι πῶς τὰ βλέπουν ὅπως οἱ πολιτικοί.

Πρὶν κλείσω τὸν λόγο μου πρέπει νὰ σᾶς διευκρινήσω, ὅτι ἡ Ἑταιρεία κατανοεῖ τίς ἀνάγκες τοῦ τόπου καὶ ἔχει συντελέσει ὅσο κανεὶς ἄλλος στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τοῦ παρελθόντος μας. Ἐπὶ 171 χρόνια διέθεσε τίς δυνάμεις της σ' αὐτὸν τὸν σκοπὸ. Ἐρευνοῦσε, ἀποκάλυπτε, συντηροῦσε, ἀναστήλωνε, δημοσίευε ἀμισθὶ καὶ συνεχίζει. Ἔχει κάθε λόγο καὶ κάθε δικαίωμα νὰ νοιάζεται γιὰ τὴν τύχη ἐκείνων ποὺ ἔφερε στὸ φῶς. Μέσα στὸ Συμβούλιό της ἐξακολουθοῦν νὰ παρίστανται ὁ Ρός, ὁ Πιττάκης, ὁ Σταματάκης, ὁ Καββαδίας, ὁ Ὀρλάνδος καὶ ὁ Μηλιάδης. Θὰ συμφωνήσετε, πιστεύω, ὅτι ὁ δρόμος ποὺ μποροῦμε νὰ ἀκολουθήσουμε εἶναι ἓνας μόνος.

ΕΠΙΣΗΜΕΙΩΣΗ

Τὰ ὅσα δημοσιεύτηκαν στὸν Τύπο μετὰ τὴν 20 Δεκεμβρίου ὑπῆρξαν ἢ αἰτία ἔκδοσης μιᾶς ἀνακοίνωσης πὺ ἐπέγραψαν 13 τακτικά καὶ 10 ἀναπληρωματικά μέλη [τοῦ ΚΑΣ] ὅπου ση-μειώνεται πὺς «τὸ Κεντρικὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο δὲν εἶ-ναι κατευθυνόμενο ὄργανο ἐξυπηρέτησης προσωπικῶν συμφε-ρόντων κανενός». Καὶ πὺς τὰ «ἀνυπόστατα σχόλια» ἔχουν ὡς στόχο νὰ «τρωθεῖ ἓνας διαχρονικὸς θεσμὸς ἀνάδειξης καὶ προ-στασίας τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιάς» (Ἐλεύθερος Τύ-πος 28 Δεκεμβρίου 2007, σ. 4). Λίγες μέρες ἀργότερα δημο-σιεύτηκε στὸν Τύπο ἀνακοίνωση τοῦ Συλλόγου Ἑλλήνων Ἀρ-χαιολόγων ὅπου μετὰξὺ ἄλλων λέγεται ὅτι «ἡ ἐκάστοτε πολι-τικὴ ἡγεσία πιεζόμενη ἀπὸ μικροπολιτικά ἀλλὰ καὶ μεγάλα οἰ-κονομικά συμφέροντα πὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς γῆς κι ὄχι μόνον, συστηματικὰ ἐπιχειρεῖ νὰ ποδηγετεῖ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ τὰ θεσμικά της ὄργανα... » (Ἡ Καθημερινὴ 10 Ἰανουαρίου 2008, σ. 15· Ριζοσπάστης 11 Ἰανουαρίου 2008, σ. 23. Βλ. καὶ *The Times* τοῦ Λονδίνου τῆς 9 Ἰανουαρίου 2008, ἄρθρο τοῦ John Carr).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ	7
ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ	13
1. Μαραθών. Τσέπι	13
2. Σκάλα Ὠρωποῦ	21
3. Μυκῆνες	31
4. Μεσσήνη	42
5. Σύρος. Χαλανδριανή	60
6. Ζώμινθος	66
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ	77
Ντικιλί Τὰς	77
Ἄκρωτήρι Θήρας	78
Ζάκρος	80
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ	83
ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ	99
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	105

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 2007
ΑΡ. ΤΟΜΟΥ 54
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 2008
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
«ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΕΥΑΓΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.»
ΛΕΟΝΤΙΟΥ 9 - ΑΘΗΝΑ
ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΙΚΟΝΩΝ
ΕΦΗΣ ΑΧΛΑΔΗ
ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΓΧΡΩΜΩΝ ΤΟΞΟ Ο.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΕΥ. ΑΝΔΡΟΒΙΚ
Η ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΙΝΑΙ ΤΗΣ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ

ΥΠΟ ΕΚΔΟΣΗ

Περιοδικά

- Αρχαιολογική Έφημερίς 2007 (τόμ. 146)
  - Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Αρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 2006 (τόμ. 161)
  - Ο ΜΕΝΤΩΡ, τόμος 21, 2008

«Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Αρχαιολογικῆς Ἐταιρείας»

- LAURENT LESPEZ, R. TREUIL, H. KOUKOULI-CHRYSSANTHAKI, *Dikili Tash, Village préhistorique de Macédoine orientale.*
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΗΡΤΑΧΑ, *Μεσσήνη. Τὸ Ὡδεῖο καὶ τὸ ἀνατολικὸ πρόπυλο τοῦ Ἀσκληπείου.*
- ΔΕΣΠΟΙΝΑΣ ΔΑΝΙΗΛΙΔΟΥ, *Ἀνασκαφές Μυκηνῶν. II. «Τὸ ἐργαστήριο τῶν Μυκηνῶν».*
- POLYMNIA METAXA-MUHLY, *The Sanctuary of Hermes and Aphrodite at Syme Viannou. IV. Animal Images of Clay.*
- ΙΩΑΝΝΗ Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, *Θέρμος I. Τὸ Μέγαρο Β καὶ τὸ πρόιμο Ἱερὸ. Ἡ νέα ἀνασκαφὴ ὑπὸ τὸν ναὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. 1992-2003.*
- VERONICA MITSOPOULOS-LEON, *Brauron, Die Tonstatuetten aus dem Heiligtum der Artemis.*
- ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΜΑΛΟΥΧΟΥ-ΝΤΑΪΛΙΑΝΑ, *Εὔρετήρια τοῦ περιοδικοῦ Ἐφημερίς Αρχαιολογικῆς περιόδου πρώτης (1837-1860) (ΑΡΜΑ 5).*
- KEVIN CLINTON, *Eleusis. The Inscriptions on Stone. Τόμ. II. Commentary.*
- Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Σ. ΔΑΚΑΡΗ, Α.Φ. ΧΡΗΣΤΙΑΝ, *Τὰ μολύβδινα χρηστήρια πινάκια τῆς Δωδώνης τῶν ἀνασκαφῶν Δημ. Εὐαγγελίδη.*
- ΣΕΜΝΗΣ ΚΑΡΟΥΖΟΥ, *Αρχαιολογικὰ θέματα.*
  - ΧΑΡΑΣ ΤΖΑΒΕΛΛΑ-ΕΥΓΕΝ, *Χαιρώνεια.*
- ΕΦΗΣ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, *Ἱερὸ τοῦ Ἡρακλῆ στὸν Νέο Πύργο Ὁρεῶν. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς τῆς Εὐβοίας.*
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΣ ΚΟΚΚΟΥ, *Μελανόμορφα γαμήλια ἀγγεῖα ἀπὸ τὶς πυρὲς θουσιῶν στὸ Ἱερὸ τῆς Ἐλευσίνας.*
- Α. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΕΝΕΤΑ, *Πόλεις καὶ τοπία στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν Ὀθωνικὴ ἐποχὴ.*

